

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI (SİYASAL)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKEN MODERN DÖNEM’DE TOPLUMSAL
BÖLÜNMELER
ULUSAL KİLİSELERİN OLUŞUMU
ANGLİKAN KİLİSESİ ÖRNEĞİ

Nihan TAŞMERDİVENLİ

2501151268

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi İlker AKTÜKÜN

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : NİHAN TAŞMERDİVENLİ Numarası : 2501151268
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜY. İLKER AKTÜKÜN
Tez Savunma Tarihi : 24.09.2019 Saati : 15:00
Tez Başlığı : " ERKEN MODERN DÖNEMDE TOPLUMSAL BÖLÜNMELER ULUSAL KİLİSELERİN OLUŞUMU ANOLİKAN KİLİSESİ ÖRNEĞİ "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / GYÇOKLUĞUyla karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. LEVENT ÜRER		KABUL
2- DOÇ. DR. ATEŞ USLU		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜY. İLKER AKTÜKÜN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜY. CANAN ÖZCAN		
2- DR. ÖĞR. ÜY. SİNAN YILDIRMAZ		

ÖZ

ERKEN MODERN DÖNEM’DE TOPLUMSAL BÖLÜNMELELER

ULUSAL KİLİSELERİN OLUŞUMU

ANGLİKAN KİLİSESİ ÖRNEĞİ

Nihan TAŞMERDİVENLİ

Ortaçağ, bir kurum olarak Kilise’nin; toplumsal, düşünsel ve siyasal yaşamı güçlü bir şekilde egemenliğinde tuttuğu karanlık çağ olarak anılan bir dönem olmuştur. Kilise toplumsal yaşamı düzenlerken, siyasi açıdan dağınık bulunan kıta Avrupası’nda tek kurumsal güç olarak varlığını sürdürebilmiştir. Fakat merkezi monarşilerin güçlenmeye başlaması ile birlikte, “Geç Ortaçağ” ve “Erken Modern Çağ”, Kilise’nin Krallar üzerindeki mutlak ve tanrısal gücü savına karşı en ateşli çıkışların yaşandığı bir dönem olmuştur. İmparatorlar, krallar ve prenslerin iktidarlarını Kilise’nin ve Papa’nın otoritesinden bağımsız kılma çabaları ve aralarındaki güç mücadelesi dönemin toplumsal bölünmelerinin de kaynağını oluşturdu. Rönesans ile başlayan düşünsel özgürleşme ve Kilise eleştirileri ile reform hareketi hem dogmalara hem de bir kurum olarak Kilise’ye karşı bir yeniden düzenleme talebi olarak ortaya çıktı. Muhalif hareketler sonucunda merkezi iktidarlar güçlenerek bir uluslaşma sürecine girilmiş ve Kiliseler de ulusallaşarak bu sürecin bir parçası olmuşlardır. Ulusal kilise örneği olarak İngiltere’de devlet eliyle ortaya çıkan Anglikan Kilisesi ve Anglikanizm, hem Roma otoritesinden kopuş hem de dünyevi otoritenin egemenliği ile sonuçlanan ulusal bütünlüğün bir kaynağı olarak karşımıza çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kilise, Papa, Reform, Protestan, Katolik, Erken Modern Çağ, Anglikanizm, İngiltere Anglikan Kilisesi.

ABSTRACT

SOCIAL DIVISIONS IN THE EARLY MODERN PERIOD

FORMATION OF NATIONAL CHURCHES

ANGLICAN CHURCH EXAMPLE

Nihan TASMERDIVENLI

In Middle Ages, the Church as an institution; controlled social, intellectual and political life in a powerful way which was a period known as the dark age. While the church was organizing social life, it was able to survive as the only institutional power in Europe. But with the beginning of the central monarchies becoming stronger, the Late Medieval and Early Modern Ages was the period when the most fervent outbursts occurred against the argument that Church had absolute and divine power over the Kings. The attempts of emperors, kings and princes to make their reigns independent of the authority of the Church and the Pope, and the power struggle between them, were also the source of the social divisions of the period. Intellectual liberation and Church criticism spread with the renaissance and the reformation came out as a demand for dogmas and a reorganization against the Church as an institution. As a result of the opposing movements, the central powers became stronger and nationalized Churches became a part of this process. As an example of the national church, the British Anglican Church and Anglicanism emerged as a source of national unity, which resulted in both the break with the Roman authority and the sovereignty of political authority.

Keywords: Church, Pope, Reform, Protestant, Catholic, Early Modern Age, Anglicanism, British Anglican Church.

ÖNSÖZ

Modern ulus devletin oluşum sürecinin tarihsel arkaplanı konusu lisans eğitimim sırasında da en ilgimi çeken konulardan biri olmuştur. Yine İstanbul Üniversitesi'nde İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde aldığım lisans eğitimimde en ilgimi çeken derslerden biri çok değerli hocam Prof. Dr. Burak Samih Gülboy'un Siyasal Düşünceler Tarihi olmuştur. Karşıt siyasal düşüncelerin savunuları ve gerçekleştirilen aksiyonların düşünce meşruiyetine dayandırılma çabası ve bu düşünceleri karşılaştırarak incelemek bende müthiş bir merak duygusu uyandırmış, daha lisans eğitimim sırasında yüksek lisans tez konumu belirlememi sağlamıştı.

Siyasal düşüncenin tarihi şekillendiren pek çok toplumsal, ekonomik hareketin zeminini oluşturması ve meşruiyetini sağlamadaki rolü; siyasal gelişmelerin itici gücü olmuştur. Çalışma sırasında özellikle ulus devlete giden modern dönem öncesi süreçte bir kurum olarak Kilise'nin inşası, toplumsal ve ekonomik yaşamdaki köklü varlığı ve siyaseti yönlendirmesi, buna bağlı olarak dünyevi otorite ile yaşanan sürtüşmeler ortaçağda yaşanan siyasal gelişmeler çerçevesinde incelenmiştir. Ortaçağdan, erken modern döneme geçişte Rönesans ile başlayan ve Reform süreci ile devam eden skolastiğe karşı siyasal düşüncenin yüksek bir tonda ortaya çıkışı, buna bağlı gelişen toplumsal hareketler detaylandırılarak aktarılmaya çalışılmıştır. Ruhani otoritenin üstünlüğü düşüncesinden net kopuş, Avrupa geneli incelendiğinde, İngiltere'de devlet eliyle gerçekleştirildiğinden daha özel bir tarihsel süreç izlemiş, bu sebepten tez çalışmasının son bölümüne de örnek olarak detaylandırılmıştır.

Tez yazım sürecimdeki ve özellikle kaynak bulmamdaki desteklerinden ötürü tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi İlker Aktükün'e, bu çalışmayı tamamlayabilecek birikimi ve eğitimi bana sundukları için adlarını tek tek yazamadığım lisansta İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü ve yüksek lisansta Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölüm hocalarımın tümüne ve son olarak tüm eğitim sürecimdeki maddi manevi desteklerinden ötürü aileme ve özellikle de babam Orhan Taşmerdivenli'ye sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Nihan TAŞMERDİVENLİ

İstanbul, 2019.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BATI ROMA ÇÖZÜLÜŞÜ SONRASI ŞEKİLLENEN ORTAÇAĞ AVRUPASI VE KİLİSE KURUMU

1.1. Ortaçağ Temelleri Atılırken Avrupa’da Siyasal ve Ekonomik Arka Plan	3
1.2. Ortaçağ Temelleri Atılırken Kilise’nin Bir Kurum Olarak İnşası.....	5
1.3. Kilise’nin Düşünsel Arka Planı.....	7
1.3.1. Salisburyli John, Aquinomlu Thomas ve Yaklaşımları	9
1.4. Haçlı Seferleri ve Etkisi	10
1.5. Haçlı Seferleri Sonrasında Avrupa’da Dönüşen Sosyo-Ekonomik Yapı.....	14
1.5.1. Feodal Yapının Çözülüşü- Ticaretin Canlanması	14
1.5.2. Kırsaldaki ve Kentlerdeki Gelişmeler	17
1.5.3. Kral ve Kentsoylu İttifakı.....	19
1.5.4. Yüzyıl Savaşları, Kara Ölüm ve İngiliz Köylü Ayaklanması.....	22
1.5.5. İngiltere’nin Özel Durumu	24
1.5.6. Ticari Devrim: Coğrafi Keşifler, Okyanus Ticareti	27
1.6. Kilise ve Ortaçağ Avrupası’nda Siyasal Düşünce.....	31
1.7. Rönesans ve Rönesans Aydınları	34

İKİNCİ BÖLÜM

ERKEN MODERN ÇAĞ’A GENEL BAKIŞ

2.1. Erken Modern Çağ Avrupası’nın Sosyo-Ekonomik Özellikleri	40
2.2. Kral-Papa Ayrımı ve Ulusçuluk Kavramı.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL BÖLÜNMELE: ULUSAL KİLİSELERİN OLUŞUMUNUN TARİHSEL SÜRECİ

3.1. Reform ve Reformu Hazırlayan Koşullar	48
3.2. Almanya’da Reform: Martin Luther (1483 - 1546).....	51
3.2.1. 95 Tez ve Sonrasında Siyasallaşan Süreç	54
3.2.2. Lutheran Teoloji.....	57
3.2.3. Worms Diyeti ve Radikalleşmeye Başlayan Reform Hareketi	60
3.3. Köylüler Savaşı, Anabaptistler ve Thomas Müntzer (1489? – 1525).....	63
3.4. Zürih’te Reform: Zwingli (1484 - 1531)	67
3.5. Cenevre’de Reform: Jean Calvin (1509 – 1564)	68
3.5.1. Kalvenizm’in Avrupa’da Yayılışı	70
3.5.2. Calvin’in Öğretisine Ekonomik Bakış: Protestan Ahlakı	72

3.6. Augsburg İman İkrarı ve Augsburg Barışı.....	75
3.7. Katolik Karşı Reform Hareketi	76

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSAL KİLİSE OLARAK ANGLİKAN KİLİSESİ

4.1. İngiltere’de Reform Hareketleri	80
4.2. VIII. Henry Dönemi ve Katolik Kilise’den Kopuş	81
4.3. VI. Edward Dönemi ve Protestanlığın İlerleyişi	83
4.4. Mary Tudor Dönemi ve Protestanlığın Gerileyişi	84
4.5. Elizabeth Dönemi ve Anglikan Kilisesi’nin Kurumsallaşması	86
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	91

GİRİŞ

Bu çalışmada feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde özellikle dini alandaki reform sürecini anlatmaya çalıştım. Reformu başlatan muhalif hareketler hem dogmalara hem de bir kurum olarak Kilise'ye karşı bir yeniden düzenleme talebi olarak ortaya çıkmıştı. Reform tek bir hareket olarak değil Lutheryen, Calvinist, Protestan, Katolik reform hareketleri gibi çoğul biçimlerde ifade alanı bulmuştu. Dini ve otorite alanları üzerinden geliştirilen ilk reform söylemleri karmaşık ve karşılıklı etkileşimi içeren bir yapıda gelişme göstermişti. Sonuçları sadece dini ve siyasal değil aynı zamanda toplumsal olarak da önemli bir kırılma noktasıydı. Bu süreç kıta Avrupası ve İngiltere'de farklı toplumsal ve ekonomik süreçler içinde gelişme göstermişti. Bu farklılığın arka planındaki dinamikleri detaylı bir şekilde aktarmaya çalıştığım tez çalışmam bu bağlamda dört bölüme ayrılmıştır.

Tez çalışmamın birinci bölümünde, Batı Roma İmparatorluğu'nun çözüldüğünden sonra ortaçağ kıta Avrupası'nın şekillenışı incelenmiştir. Ortaçağ Avrupası'nın siyasal arka planı ve ekonomik alt yapısının çerçevesi çizilmiştir. Prenslikler halinde dağınık siyasal yapısıyla Avrupa'da, bir bütün olarak ayakta kalan tek kurum olarak Kilise'nin kurumsallaşma süreci ve bu süreçte etkili olan düşünsel arka plan aktarılmaya çalışılmıştır. Bir kurum olarak Kilise'nin haclı seferleri ile birlikte siyasal süreçlerdeki etkin rolü, bu seferlerin yolunu açtığı Avrupa'nın siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlardaki yapısal dönüşümleri, dünyevi otorite ve ruhani otorite arasındaki gerilimler ile toplumsal sınıfların bu çekişmedeki konumları ve bu süreçlerin siyasal düşünce arka planları detaylandırılmıştır.

Geç ortaçağ ve erken modern çağ, Kilise'nin ve Papa'nın Krallar üzerindeki mutlak ve tanrısal gücü savına karşı en ateşli çıkışların yaşandığı dönemdir. Tez çalışmasının ikinci bölümünde geç ortaçağ'dan erken modern döneme geçiş sürecinde dönemin siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısı genel özellikleriyle aktarılmıştır. İmparatorlar, krallar ve prenslerin iktidarlarını Kilise'nin ve Papa'nın otoritesinden bağımsız kılma çabaları ve aralarındaki güç mücadelesi detaylandırılmıştır.

Reform hareketi ile birlikte devlet iktidarı güçlenerek bir uluslaşma sürecine girilecekti. Öyle ki Kiliseler de ulusallaşarak bu sürecin bir parçası olacaktı. Ortaçağ boyunca Batı Avrupa'da hem dini hem de siyasal anlamda otorite sahibi olan Papalar; İngiltere, Fransa, İspanya gibi devletlerin güçlenmesiyle nüfuzlarını kaybetmişlerdi. Merkezi

ulusal devletlerin güçlenmesi ve güçlerini paylaşmak istememeleri Papa'nın otoritesine asıl darbeyi indirmişti. Bu dönemde monarkların kendilerini başı ilan ettiği ulusal kiliseler, siyasal ve de toplumsal bölünmenin hem kaynağı hem de sonucu olarak karşımıza çıkacaklardı. Kral-Papa çekişmeleri erken modern dönemin toplumsal bölünmelerinin de kaynağı olacaktı. Bu toplumsal bölünmelerin ateşini tutuşturan reform hareketlerinin ortaya çıkışı, reformasyonun öne çıkan düşünürleri ve önderlik ettikleri toplumsal hareketler üçüncü bölümde ele alınmıştır.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ayrıntıları incelendiği üzere İngiltere'de, kıta Avrupası'ndan daha farklı toplumsal ve siyasal süreçler içerisinde gelişme gösteren reform hareketinin arka planındaki dinamikler tarihsel çerçeve içinde detaylandırılmaya çalışılmıştır. VIII. Henry ile başlayan reform hareketinin gelişim süreçleri, VIII. Henry ve sonrasında tahta çıkan VI. Edward, Mary Tudor ve I. Elizabeth hükümlüklerinde ayrı ayrı başlıklar halinde ve İngiliz toplum yapısının bakış açısı da yansıtılmaya çalışılarak incelenmiştir. Bir ulusal kilise örneği olarak İngiltere'de devlet eliyle ortaya çıkan Anglikan Kilisesi ve Anglikanizm hem Roma otoritesinden kopuş hem de dünyevi otoritenin egemenliği ile sonuçlanan ulusal bütünlüğün bir kaynağı olarak karşımıza çıkmıştı.

Feodal ortaçağ Avrupası'ndan modern kapitalist Avrupa'ya geçiş sürecinde, ortaçağın 'karanlık' olarak adlandırılan düşünsel boyutundan çıkılması, bireyin hem toplumsal hem de siyasal bir aktör olarak öne çıkmasında siyasal düşüncenin gelişim süreci göz ardı edilemez bir biçimde etkili olmuştur. On dördüncü yüzyılın sonlarından itibaren İtalya'da ve tüm Avrupa'da yayılan Hümanizm düşüncesi, skolastiğin eleştirisi, bireyselliğin ve özgür insan fikrinin ortaya çıkmasıyla, gündelik yaşamda, edebiyatta, sanatta, politikada yeni akımlar doğmuştu. Aklın ön plana çıkarılarak Kilise öğretilerine, skolastik düşünce dogmalarına bir karşı çıkışı temsil eden bu düşünsel ortamın devamında, on altıncı yüzyılda dinsel ideolojiye karşı bir siyasal mücadele olan reform hareketi sonuçlarını verecekti. Reform, sadece ideoloji karşıtlığı ile sınırlı kalmayan beraberinde büyük bir toplumsal hareket ile bölünmelere yol açan, siyasal ve de toplumsal bir yeniden biçimleniş olarak vücut bulacaktı. Bu bağlamda tez çalışmamda siyasal düşüncenin özellikle ön plana çıkmasının arkasındaki en temel sebeplerden biri de reformasyon sürecinde etkin olan aktörlerin, siyasal düşünce ile meşruiyetlerini sağlama çabalarıdır. Dünyevi ve ruhani iktidar arasındaki çekişme ve ayrım ile birlikte, laik modern devletin temellerinin bu dönemde atıldığını belirtmek de yanlış olmayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BATI ROMA ÇÖZÜLÜŞÜ SONRASI ŞEKİLLENEN ORTAÇAĞ AVRUPASI VE KİLİSE KURUMU

1.1. Ortaçağ Temelleri Atılırken Avrupa’da Siyasal ve Ekonomik Arka Plan

Roma İmparatorluğu’nun iki büyük bölgesi olan Doğu ve Batı bölgeleri arasındaki fark dördüncü yüzyıl itibariyle belirginleşmeye başlamıştı. İmparatorluğun ekonomik ve siyasal birliğinin kaynağı olarak öne çıkan Akdeniz’de, önemli bir ticaret yolu olmakla birlikte Doğu’dakiler ile kıyaslanacak büyük ticaret merkezi kentleri yoktu. Kuzeyden gelen Germen istilalarının da etkisiyle ticaret merkezi olarak Suriye öne çıkmaktaydı.

Beşinci yüzyılın başında bütün Batı istila edilmiş, Roma eyaletleri Germen krallıklarına dönüşmüştü. Romalılar ile Germenlerin bu kaynaşmasında idari otorite Germenlerde ancak kültürel üstünlük Romalılardaydı. Germenlerin istila ettikleri bu kültürü koruduklarını belirtebiliriz. Bununla beraber merkezi ve güçlü bir yönetimden uzak birçok krallık kurulmuştu. Bu da dışa kapalı, toprağa dayalı bir sosyo-ekonomik dönüşümü beraberinde getirdi: feodalizm.

Kilise, İmparatorluk yönetim bölgelerine göre kurumsal yapısını düzenlemişti. Kilise bir kurum olarak Germen istilaları döneminde bir yıkıma uğramadığından yeni krallıklarda da kurumsal yapısı ile ayakta kalmıştı. İstilalar ile yıkıma uğrayan Batı Roma imparatorluğu siyasal olarak yerini Germenlere bırakmıştı fakat imparatorluğun kurumsal Kilise yapısı hala dimdik ayakta duruyordu. Çünkü bu saldırılar Kilise yapısına karşı değil siyasi otoriteye karşıydı. Böylece Kilise bu yeni dönüşümden güçlenerek öne çıkan taraf oldu.

Ekonominin ticarete dayalı zayıflaması Germen istilalarından sonra hızlanmıştı. Bizans ile Germenlerin egemenliğindeki Batı arasındaki ilişkiler yine de devam etmişti. Kilise, temelini dayandığı imparatorluktan sonra varlığını sürdürürken, Roma kentlerinin varlığının korunmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştu.¹ Pirenne’e göre Roma İmparatorluğunun ticari gelişimi Germen istilalarından sonra da güçlü bir biçimde sürmüş, istilalar antik çağın ekonomik birliğine son vermemişti.² Akdeniz aracılığıyla Batı ile Doğu arası sürdürülen ilişkiler korunmuştu fakat Germen istilalarından sonra da büyük bir değişikliğe uğramayan Akdeniz düzeni yedinci ve sekizinci yüzyıllardaki İslam istilasından sonra varlığını koruyamamıştı. Akdeniz artık Doğu ile Batı’yı birleştiren değil birbirinden ayıran bir rol üstlenmiş Bizans ile Germen krallıklarını birbirine bağlayan bağı koparmıştı.

¹ Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, Çev. Şadan Karadeniz, 15.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, s.18.

² A.e., s.24.

İslam akınları ile Karolenjler'in Avrupa sahnesine çıkışı aynı dönemdir. Frank İmparatorluğu artık ön plana çıkmış ve bundan sonraki Avrupa'nın ekonomik ve toplumsal yapısını büyük dönüşüme uğratmıştı. Pepin, 751'de aristokrasinin desteği ile Papa'nın elinden taç giymiş ve böylece Merovenj dönemi sona ererek Karolenj Hanedanı dönemi başlamıştı. Dokuzuncu yüzyıl ortaçağ Avrupası'nın temellerinin atıldığı bir yüzyıl olmuştu. Şarlman, Augustus ve Roma İmparatoru ünvanını (rahip-kral bir hükümdarlık) almıştı. Şarlman, Papa'nın yakın bir dostu olarak hareket etmiş ve Kilise bağışlarını sürdürmüştü. Halkının *populus christianus** olduğunu söyleyen Şarlman'a, Papa tarafından imparatorluk tacı verilirken Kilise'nin baş koruyucusu haline de gelmişti ve böylece eski Roma İmparatorluğu'nun tersine laik bir nitelik taşımamaktaydı.³ Müslüman akınlarla mücadelenin ön plana çıkışı ile Şarlman'ın Papa III. Leo'nun elinden Batı Roma İmparatoru olarak taç giydiği bu dönem Doğu Roma ile Batı Roma imparatorlukları arasında da keskin bir siyasi ayrım olarak da belirmişti. Bu döneme kadar süregelen Roma kültürü artık Kilise'nin ön planda olduğu Roma-Germen İmparatorluğu olarak tarihteki rolünü oynamaya başlamaktaydı.

Müslümanlar denizler üzerinde hakimiyetlerini genişletirken, Batı Akdeniz müslüman gölü haline gelirken Batı içine kapanmak durumunda kalmıştı. Frank imparatorluğu kara imparatorluğu olarak varlığını sürdürmüş, dış pazarlara kapanmış, ticaret arka plana düşmüştü. Pepin'in başlattığı ve Şarlman'ın sürdürdüğü para sistemi reformu ile altın para bir kenara itilmiş ve yerine gümüş kullanılmaya başlanmıştı. "Onüçüncü yüzyılda altın paraların yeniden ortaya çıkışının Avrupa'nın ekonomik bakımdan yeniden doğuşunun bir özelliği olduğu kabul edilebileceği gibi bunun tersi de doğru sayılabilirdi ve altın para biriminden vazgeçilmesi büyük bir düşüşün belirtisi olmuştu."⁴

Devletin ekonomik temelini toprak sahipleri oluşturuyordu ve imparatorluğun temel geliri de beylik arazilerin gelirleri, savaş ganimetleri ve egemenlik altındaki kabilelerden alınan haraçlardı. Malikaneler üretim fazlasını satacak geniş bir pazar bulamadığından ihtiyacı kadar üretim yapma modeline geçtiler. Bu ataerkil ve geleneksel üretim modeli imparatorluğu içe kapalı bir tarım devleti haline getirmişti. Karolenj Avrupası'nda bu çerçevede feodal sistemin tohumları atılmıştı. Bu dönemin ana sebebi de yukarıda değindiğimiz müslüman istilalarınca Akdeniz'in kapatılmış olması olarak karşımıza çıkmaktaydı.

³ Henri Pirenne, **Hz. Muhammed ve Charlemagne**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006, s.272.

⁴ Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, s.34.

**Populus christianus*; siyasal düzende halkın 'Hristiyanlık' üst kimliği üzerinden birleştirilmesi, Hristiyan toplumu.

1.2. Ortaçağ Temelleri Atılırken Kilise'nin Bir Kurum Olarak İnşası

Kilise, piskoposluk sınırlarını imparatorluk kentlerinin siyasal sınırlarına göre düzenlemişti. Kuzeyden gelen istilacıların imparatorluk kentlerini ele geçirmelerinden sonra da saygınlığını sürdürmüş olan Kilise, yıkılan siyasal düzenden ayrı olarak kent sınırlarına dayanan sistemini bir kurum olarak ayakta tutabilmişti. Ekonominin değişimi ve ticaretin gerilemesi piskoposların da bulunduğu kentleri yoksullaştırmış ve nüfuslarının azalmasını sağlamıştı. Bu durum Kilise'nin gücünün ve etkisinin artmasını sağlamış, Karolenjler ile ortaklaşa kent yönetimini yürüten piskoposların da manevi gücünün yanı sıra ekonomik ve siyasal etkinlikleriyle de egemen konumuna yükselmesine ön ayak olmuştu. Kilise bu dönem en büyük toprak sahibi olarak karşımıza çıkmakta, vergi alan bir kurum olarak ekonomik gücünü de korumaktaydı.

Ticari ağ zayıflayıp kent yaşamı feodal toprak düzenindeki malikane yaşam biçimine dönüşünce, kentler; idari güç açısından rakipsiz piskoposların denetimini güçlendirdiği alanlara dönüştü. Piskoposlar bölgelerini Hristiyan ahlakına göre yönetiyorlar ve de başpiskoposun yönettiği kilise mahkemesi ile sadece din adamları sınıfını değil bunun dışında kalan halkı ilgilendiren evlilik, vasiyetname, medeni durum vb. konularda da yargı yetkisini elinde tutuyor; zabıta yetkisine dayanarak pazar yerlerini denetliyor, vergi toplanmasını düzenliyordu.⁵ Aynı şekilde köylünün de dış dünya ile tanıştığı ve sosyalleştiği tek alan olarak karşımıza çıkan Kilise, bu işlevi ile de halkın aşırı dindarlığının kaynağı ve toplumsal yaşamın düzenleyicisi olmuştu. Bununla birlikte ortaçağda Kilise'nin henüz baskın bir siyasal otorite olması için biraz daha süre geçmesi gerekti. “Kilise'nin kurumsal varlığına karşın, feodal ilişki sistemi içinde feodal aristokrasi dinsel alanda belli bir rol üstleniyor; örneğin kilise kurup başına rahip atayabiliyor ve dahası aynı sistem içinde kiliseleri vergilendirebiliyordu.”⁶

İmparatorlar piskoposlara idari görevler vermekle kalmayıp, onların atamalarından da sorumluydu; *regnum* (krallık) ile *sacerdotium* (rahiplik makamı) arasındaki bu kaynaşma, dinsellik boyutunun saf dışı bırakılması imkansız olan bir iktidar algısını da yansıtmaktaydı. Ancak şartlar değiştiğinde bu durum, en hararetli aşaması 1075 ile 1122 arasında yaşanan atama mücadelesinin de temelini oluşturacaktı.⁷

⁵ Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, s.55.

⁶ Mehmet Ali Ağaoğluları, **Batı'da Siyasal Düşünceler**, 3.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.245.

⁷ Umberto Eco, **Ortaçağ, Cilt II: Katedraller, Şövalyeler, Şehirler**, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, 1. Basım, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2014, s.28.

Alman Kralı Otto, İmparator tacını giymesi ile kendisini Kilise'nin koruyucusu ilan etti ve böylece Kilise görevlilerinin, ruhban sınıfının devletin atanmış bürokratları haline gelmeye başlamalarının temeli atıldı. Bu durum piskoposların 'atama sorununu' da beraberinde getirecekti. İmparatorların dini makamları para ile satışa çıkardığı ve ruhban sınıfa mensup olmayanların göreve atandığı *simoni* uygulaması, Kilise ve kurumlarının dünyevi otoriteden bağımsız olması gerektiği savını da etkin kılmıştı. Kilise'nin gücünün dünyevi otoriteye geçişine yanıtı gecikmedi ve Cluny reformları süreci Kilise'nin kendisini dünyevi otoritenin altından ayrı bir güç olarak sivriltilmesinin itici gücü oldu. Cluny reformlarının başını üç önemli Cluny tarikatı keşişi çekiyordu: Hristiyan toplumun niteliğini tartışan Petrus Damiani, papalık seçimlerinde Alman İmparatoru ve Roma asilzadelerini devre dışı bırakmaya yönelik savlarıyla Candida'lı Kardinal Humbert ve VII. Gregorius adını alarak Papa olan Hildebrand. Hildebrand 1073'te Papa olduktan sonra *Dictatus Papae* (Papa'nın Buyruğu) fermanını yayımlamıştı. Ferman; Roma piskoposunun Aziz Petrus tarafından kutsandığını, papalığın asla yanılmadığını ve kutsal kitaplara göre, asla yanılmayacağını ısrarla belirtmekteydi. Sadece papalık makamı otorite bakımından evrenseldi, piskoposları sadece Papa atayabilirdi, papalık onayının alınmadığı hiçbir şey meşru olamazdı, papalıkla uyuşmayan hiç kimse gerçek bir mümin olamazdı, kişi olarak Papa bütün insanların yargı yetkisinin ötesindeydi hatta Papa'nın imparatorları tahttan indirme yetkisi vardı ve hükümdarlarından hoşnutsuz insanlar şikayetlerini yasalara uygun biçimde papalığa götürebilirlerdi.⁸ Bu ferman ile Roma'ya tabi yeni bir dünya düzeni öngörülüyordu. Piskoposlar görevli oldukları bölgede düzenin, adaletin ve 'Tanrısal Barışın' koruyucuları görevini üstlendiler. Ayrıca Kilise, dünyada çile çeken ve umutsuzluk içinde olan halka öteki dünyada daha iyi bir yaşam umudu veren, cenneti vaad eden tek kurumdu. Tanrı ile kul arasındaki ilişkiyi düzenleyen ruhban sınıfı, bu vaadin gerçek olabilmesi için uyulması gereken toplumsal yaşam kurallarını da belirleyici rolü üstlenmişti.

1075'te Papa Gregorius, *simoni* uygulamasına afroz cezasını getirdiğini ilan edince, Papa seçimi de Kardinaller Kurulu'na bağlandı. Aynı şekilde piskoposların da atamalarının papalığa bağlı yüksek otoritelerce atanır olması, ruhban sınıfını ruhani otorite sınırları içine net ve belirgin bir şekilde almıştı. Cluny tarikatının başlattığı bu reform hareketi ruhban ve aristokrat sınıfının ortak hareketiydi. Bu papalık ile Kutsal Roma Germen İmparatorluğunu karşı karşıya getiren bir girişim oldu. Almanya'daki piskoposları atayan, ve *simoni*'yi uygulayan İmparator IV. Heinrich'in afroz edilmesine kadar varan bu restleşme süreciyle de

⁸ Peter Watson, **Fikirler Tarihi**, Çev. Kemal Atakay, Barış Pala, Bahar Tırnakçı, Nurettin Elhüseyni, Kaya Genç, 1. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s.500.

monarşinin gücü kırılmıştı. Bu süreçte Kilise'ye destek veren feodal güçler de, Kilise'nin otoritesine karışmadı, çünkü Kilise'nin aforoz silahı kendilerine de dönebilirdi.

Papa Gregorius'un başlattığı İmparatorluk ve Kilise arasındaki bu çekişmeli sürecin Fransız Papa II. Calixtus döneminde (1119-1124) imparatorun ruhani makamlara atama yapmaktan vazgeçmeyi ve din adamlarının özgürce seçilmelerine izin vermeyi kabul ettiği 1122 Worms Konkordatosu'yla noktalanmıştı: 'Atama Çatışması' olarak da anılan bu süreç, yerinde bir ifadeyle 'Papalık Devrimi' denen daha geniş bir hareketin parçasıydı; ilk sonucu ruhban kesimi imparatorların, kralların ve feodal soyluların egemenliğinden kurtarmak oldu.⁹ Worms Antlaşmasıyla fiili durum düzenlenmiş, İmparatorun Almanya'da büyük müdahalelerde bulunma hakkı teminat altına alınmış, İtalya'da da, daha küçük ölçüde de olsa, beğenmediği adaylara resmi atama yapmayı reddetme hakkı tanınmıştı. Ancak Kilise de bu antlaşmayla dinsel atamaların, siyasal iktidarın hiçbir yetkisinin olmadığı bir alana dönüştürme amacını gütmekteydi ve dinsel yetkiler kısa süre içinde tamamıyla papalığa ait yetkiler haline gelecek ve yüzyılın ikinci yarısında Roma'nın üstünlüğü ve Kilise'nin monarşik bir merkez olmasıyla sonuçlanacaktı.¹⁰ Worms ile dünyevi iktidar, Kilise'nin piskopos tayinlerinde tek ve mutlak güç olduğunu kabul ediyordu. Kilise'nin dünyevi gücü ise kendini asıl olarak 200 yıl kadar sürecek Haçlı Seferleri (1096-1204) ile gösterecekti.

1.3. Kilise'nin Düşünsel Arka Planı

İsa'dan sonra bir din olarak Katolisizm inşasında özellikle Aziz Paulus ilk temeli atmış, yoksullara müjde getirdiğini ileten bu din ile Yahudi dininden günlük yaşamı zorlaştırıcı olduğu düşünülen sünnet, yeme yasakları gibi ritüelleri kaldırarak sadeleştirmişti. Aynı zamanda tanrı hakkı ile yönetici iktidar hakkı ayrımı yani Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya ilkesi ile iktidar kutsallaştırılmıştı. Ayrıca vergi toplanması sistemleştirilmişti. Roma İmparatorluğunda Stoacı öğretisi, evrensel yasaların herkes için geçerli olduğu ve herkesin buna tabi olması gerektiği görüşü ile imparatorluğun evrensel (emperyal) temelini sağlayacak şekilde kullanılsa da, bu eşitlikçi düşünceyi beraberinde getirmemişti.¹¹ Bu anlayış etrafında barışan Roma ve Hristiyanlık sonrasında farklı inanç ve görüşler sapkın ilan edilip bunlara savaş açılmıştı. Savlarını insanlığın ilk günahla lekelenmesiyle kuran ve Paulus'un savını ileri götürerek heretik (sapkın) düşüncelere karşı sert bir tutum geliştiren Augustinus da Hristiyan ahlak anlayışı ile dünyevi ahlak dışılığı

⁹ A.e., s.486.

¹⁰ Eco, **Ortaçağ, Cilt II: Katedraller, Şövalyeler, Şehirler**, s.31-32.

¹¹ Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, 11. Basım, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2004, s.182.

uzlaştırmak, kendi savını bütünüyle emperyal otoriteye itaatkar olmaktan yana kurgulamıştı.¹² Bu dönemki hakim Hristiyan toplumsal inancı, Hz. İsa'nın “zengin cennetin kapısından geçmesi devenin iğne deliğinden geçmesinden zordur” cümlesi etrafında şekilleniyordu. Reformasyon ve sonrasında ortaya çıkan ekonomi temelli protestan ahlakı anlayışı ile bu düşünüş yeniden şekillendirilecekti.

Batı Roma İmparatorluğu'nun çözülüşünden sonra Kilise'nin bir kurum olarak ayakta kaldığını belirtmiştik. Germen akınlılarının da etkisiyle Antik Çağ düşüncesi ile bağ zayıflamış okur yazarlık oranı zaten düşük olan bu dönemde ruhban sınıfı bu alanda tek etkin sınıf olmuştu. Papalık bu dönemdeki örgütlenmiş tek kurum olarak etkinliğini korumak ve genişletmek için bu kurumsal yapıyı düşünsel arka planda da desteklemeliydi. Papa VII. Gregorius'a göre Papa'nın iktidar alanı sadece Kilise ile sınırlı değildi. Kilise, dünyevi otoriteler olan Kralların ellerinde bulundurdıkları siyasal gücü Tanrı'nın ve Hristiyanlığın amaçlarına göre kullanmasını denetleyebilirdi. VII. Gregorius aslında Papa I. Gelasius'un ruhani otorite (*auctoritas sacerdotium*) ile dünyevi otorite (*regalis potestatis*) erklerinin birbirinden ayrı olması gerektiği yönündeki öğretisini Çifte Kılıçlar Kuramı ile her iki kılıcı da yani her iki iktidarı da Kilise'ye devredecek şekilde yeniden yorumluyordu. “Kilise'nin ya da ilahi iktidarın dünyevi iktidar üzerindeki varsayımsal üstünlüğünden hareket eden Kilise, böylece bütün ortaçağ boyunca ciddi tartışmalara neden olacak *plenitudo potestatis** savını, yani Kilise'nin varsayımsal üstünlüğü nedeniyle her iki kılıcın ya da iktidarın da Kilise'ye tabi olması gerektiği savını ortaya atar.”¹³ Ortaçağ boyunca hakim olan bu kuramın geçerliliğini kesin olarak yitirmesi ise 16. yüzyılda İngiltere Kralı VIII. Henry'nin iki kılıcı da kendisinde toplayıp Papa'nın otoritesini reddederek Anglikan Kilisesi'nin temellerini atması ve kendisini de Kilise'nin başı ilan etmesi ile olacaktı.

Kutsal Roma Germen imparatorluğunun kurulması ile de Kilise'nin ruhani otoritesi ve dünyevi otorite, Papa ve İmparator arası güç çekişmeleri de başlamıştı. Kilise'nin gücü ve üstünlüğü savını destekleyen Salisburyli John (1115-1180) ve Aquinomlu Thomas (1225-1274) burada öne çıkan iki önemli isimdi.

Siyasal düşünce arkaplanını takiben İngiltere Kralı John tarafından 1215'te imzalanan Magna Carta ise dönemin halk tabakalarının haklarını tanıyan ilk anayasal belge kabul edilse de Kilise'nin taraflarından biri olduğu ve Kral'ın Kilise ve soylular üzerindeki yetkilerini

¹² Ellen Meiksins Wood, **Yurttaşlardan Lordlara**, Çev. Oya Köymen, 3.Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2017, s.169.

¹³ Ağaoğulları, **Batı'da Siyasal Düşünceler**, s.248.

**Plenitudo Potestatis*; Papa'nın Krallar üzerindeki mutlak ve tanrısal otoritesini ifade eden savdır.

sınırlaması, siyasal düzeyde Kral'ın tek yönetici erk olarak merkeziliğinin darbe alarak aristokrat tabakaların da siyasal arenada önemli birer aktör olmaları bakımından tarihte bir dönüm noktası olmuştur.

1.3.1. Salisburyli John, Aquinomlu Thomas ve Yaklaşımları

Salisburyli John'un (1115-1180) siyasal düşünce tarihine en önemli katkılarından biri canlı bir organizma olarak toplumu ele almasıdır. Yönetim erkinin kaynağını Tanrı'ya dayandırarak, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi Kilise ve Kilise'nin de başı olan Papa'yı, Hristiyan toplumunun başında, hem ulusun hem de dünyevi yöneticinin üzerinde en yüksek mertebeye konumlandırmıştı. John'a göre, Tanrı hem ruhani hem de dünyevi olan iki kılıcı da Kilise'ye vermişti. Kilise bu kılıçlardan ruhani olanını kendinde tutarken, kendisi kan dökücü olmadığı için de kutsal görevleri yürütürken, buna değmeyen yanlarının uygulayıcısı olarak dünyevi kılıcı Kral'ın kullanımına vermişti. Böylece John, Kilise'nin üstünlüğü ve meşruluğunu da bu temel düşünce üzerinden kurgulamıştı:

“...İnsan gövdesinde başın ruh tarafından uyarılıp yönetilmesi gibi, (bu görev) sadece tanrının uyruğu olan, O'nun görevini yerine getiren ve O'nu dünyada temsil eden prens tarafından doldurulur...”¹⁴

Organizmacı toplum yapısını yukarıdaki anlatı ile tanımlayan John'a göre, canlı bir organizma olarak düşündüğü toplumun başı olan Kral, Tanrı'nın yasalarının uygulayıcısıdır. Eğer Kral, Tanrı buyruklarının dışına çıkarsa tiranlaşır. Kral ile tiran arasındaki başlıca fark Kral tanrısal kanunlara uyarken, Tiran'ın uymamasıdır.¹⁵ O halde Kitab-ı Mukaddese göre Tiran'ı öldürmek yasaya uygun olacaktır. Bu savdan sonra Tiran'ın kim tarafından ve hangi koşullarda öldürüleceği konusunda biraz daha çekimser davranan Salisburyli John'un bu keskin görüşü Aristotelesçi bir görüşle harmanlanarak Aquinomlu Thomas ile daha uzlaşıcı bir tavra ulaşacaktı.

Aquinomlu Thomas (1225-1274), bir teoloji doktoru olarak Kilise skolastik düşüncesinin sistematik ve de ılımlı bir kurucusuydu. Aristotelesçi çıkış noktasından hareketle dünyevi iktidarı toplumun ortak çıkarıyla bağdaştırarak dünyevi iktidar erkini bu ortak çıkarı gözetmekle yükümlü tutmuştu. Kilise ile devlet temelini ise başlıca dört yasanın

¹⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devleti'ne**, 6. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006, s.213.

¹⁵ Şenel, **a.g.e.**, s.253.

varlığı üzerinden ilişkilendirmişti: sonsuz yasa, doğal yasa, insani yasa ve tanrısal yasa. Doğal bir varlık olan insan da sonsuz ve doğal yasaya tabi olmakla birlikte toplumun yurttaşı olarak insani yasaya, bir Hristiyan olarak da Tanrı yasasına tabi idi.¹⁶ Thomas, *zoon politikon** kavramını da ‘siyasal ve toplumsal hayvan’ olarak kullanmıştı. İnsan’ın yazgısını ilk günaha dayandıran Thomas, insanın temel amacının mutluluk olduğunu ve bunun Tanrı’ya ulaşma yolunda ilerledikçe mümkün olacağı savını öne sürmüştü. İnsan ancak bu şekilde ilk günahattan sıyrılıp Tanrı’nın inayetine ulaşabilirdi.

İnsanların birlikte yaşamasını doğal bir mecburiyet olarak tanımlayan Thomas, dünyevi iktidarın varlığının temelini de bu mecburiyete dayandırmıştı. Dünyevi yöneticilerin toplumun dünyevi mutluluğu için barış ve düzeni sağlamakla görevli olduklarını, Kilise’nin ise daha yüksek olan öteki dünya amaçları için yöneteceğini, böylece kilise görevlilerinin görevi daha üstün olduğundan Kral tiranlığa kayarsa Kilise yöneticileri tarafından indirilebileceğini savunarak daha ılımlı bir görüşü savunmuştu.¹⁷

1.4. Haçlı Seferleri ve Etkisi

Ortaçağ feodal ekonomisi kendi içine dönük bir tüketim ekonomisiydi. Malikaneler ve köyler kendi ihtiyacı kadar üretir, paradan ziyade ürün ve mal değiş tokuşu ile ekonomik ilişkiler sürdürülürdü. Toprakta çıkan artık ürünün kendi kullanımında olduğu köylü de bu kapalı ekonomide talep olmayışından dolayı daha fazlasını üretme çabası ve pazar arayışına girmiyordu. Fakat onuncu yüzyıl itibarıyla kesilen istilalar ve hızlı nüfus artışı üretim ilişkilerinde mecburi bir dönüşümü beraberinde getirmişti. Nüfus artışı ile aynı oranda artış gösteremeyen üretim dolayısıyla beslenme sorunu ortaya çıkmıştı. Batı Avrupa bu ekonomik ve demografik dönüşüm karşısında bir dizi önlemler almak durumunda kalmıştı. Yeni tarım alanlarının açılmasını gerekli kılan bu durum hem kıta Avrupası içinde hem de dışında haçlı seferleri ile büyük bir dönüşümün de kapısını aralamıştı.

Haçlı seferleri Batı Hristiyan dünyasının 12. ve 13. yüzyılda, iki yüz yıl boyunca sürecek askeri seferleriydi. Papa II. Urbanus, 1095 tarihinde Clermont Konsili’nde Hristiyan alemine sefer çağrısını duyurdu. Herkesi Kudüs’ü Müslümanların yönetiminden kurtarmaya çağırdı. Papa II. Urbanus, inananları kendi içlerindeki mücadeleleri bırakıp kıtanın dışına ulvi amaçlarına yönelmeleri için şu çağrıda bulunuyordu:

¹⁶ Ağaoğulları, **Batıda Siyasal Düşünceler**, s.260.

¹⁷ Şenel, **a.g.e.**, s.260.

**Zoon Politikon*; Aristoteles’in “*Politika*” eserinde insanı “*zoon politikon*” olarak; yani insanı özü ve doğası gereği politik olarak tanımlasındır.

“Ey Tanrı'nın oğulları, kendi içinizdeki barışı korumak ve Kilise'nin haklarını korumak için her zamankinden daha sıkı bir şekilde söz verdiniz; hala yapabileceğiniz önemli bir iş var. İlahi düzeltmeyle hızlandırılmış, dürüstlüğünüzün gücünü, Tanrı'yı olduğu gibi sizi ilgilendiren başka bir konuya da uygulamalısınız. Çünkü doğuda yaşayan kardeşleriniz yardımınıza acilen ihtiyaç duyuyorlar ve onlara kendilerine söz verilen yardımı vermek için acele etmelisiniz... Birçoğunu öldürdüler, yakaladılar, kiliseleri yok ettiler ve imparatorluğu yıktılar...Bu doğrultuda ben, ya da daha doğrusu Rab, size Mesih'in habercileri olarak bu bildiriye her yerde yayma ve her insanı rütbesi ne olursa olsun; askerleri ve şövalyeleri, fakir ve zengin olanları, bu Hristiyanlara derhal yardım etmeleri ve dostlarımızın topraklarındaki bu aşağılık yarışı yok etmeleri için ikna etmeniz için yalvarıyorum... Dahası, bu Mesih'in emridir... Bu arada, karadan veya denizden ya da putperestlerle savaşta ölen herkes, günahlarının derhal giderilmesine nail olacaktır. Bu sözü size dayandığım Tanrı'nın gücüyle veririm... Bırakın uzun süredir soyguncu olanlar şimdi şövalye olsun. Bırakın kardeşlerine ve akrabalarına karşı savaşanlar şimdi uygun şekilde barbarlara karşı savaşsın. Bırakın küçük paralar için paralı asker olarak hizmet verenler şimdi sonsuz ödülü kazansın. Hem bedende hem de ruhta şimdi çift şeref için çalışmasına izin verin. İşte, bu tarafta kederli ve fakir olan zengin olacak; bu tarafta Tanrı'nın düşmanları olan bu konuda, arkadaşları olacak...”¹⁸

Papalık bu seferlerin amacını kutsal yerlerin Müslümanların elinden kurtarılması olarak açıklamış ve bu amaçla seferleri örgütlemiş olsa da bu amaca uymayan, heretik ve sapkın sayılan paganlara, Katolik olmayan Hristiyanlara yapılan seferler, 1204'te IV. Haçlı seferi ile Constantinopolis'in işgali, 1212'de çocuk haçlı seferi, seferler sırasında yapılan kıyımlar ve yağmalar, bununla birlikte gelişen yollar ve ticari hayat tüm Avrupa'yı ve Haçlıların geçtiği bölgeleri sosyo-ekonomik, siyasal ve düşünsel arka planda derinden etkileyecekti.

Haçlı Seferlerinin ortaya çıkışının ardındaki sebepler arasında en öne çıkan sosyo-ekonomik ve demografik toplum yapısıydı. Papalığın savunduğu meşru sebep olan dini dış tehditlere karşı savunmak ve içeride dirliği düzeni sağlamak kutsal görevdi. Bunun yanında seferlerin aslında bir ekonomik güvenlik vanası işlevi gördüğü söylenmekle birlikte bu görüşe

¹⁸ bkz. “**Medieval Sourcebook: Urban II: Speech at Council of Clermont, 1095, according to Fulcher of Chartres**”, <https://sourcebooks.fordham.edu/source/urban2-fulcher.asp> , 31.07.2019, 22.01.

göre artan nüfus ve bunun baskısıyla topraklarının bölüneceğinden korkan toprak sahiplerini tedirgin etmekteydi. Onların da desteği ile bu artış gösteren genç nüfus seferin sunduğu kutsallığın yanında macera ve ganimetlerle sefere çekilmişti.¹⁹ Bu nüfus artışı onuncu yüzyılda Müslüman ve Kuzeyden gelen Viking ile Macar kavim akın ve istilaların azalmasıyla birlikte ortaya çıkmıştı. Dönemin manor sistemindeki toprak işleyişi, artış gösteren nüfusu beslemeye yetmemeye başlamıştı bu da yeni tarım alanlarının açılmasını gerekli kılmaktaydı. Kölelerin ve serflerin arasında doğum oranı yüksekti. İstilaların ölüm oranını arttırmış olduğu göz önünde tutulursa, istilaların etkisinin kırılması da ölüm oranında düşüşe sebep olmuştu. Bu artan genç nüfus da beraberinde yeni arayışları getirmişti. Kentlere yönelen yeni nüfus burada zanaatkarlaşarak ve seferlerin de etkisiyle ticareti canlandırarak toplumda yepyeni bir dönüşüme kapı aralamıştı.

Onbirinci yüzyılda nüfus artışının da etkisiyle beslenme ve ekonomik problemlerin baş göstermesiyle, Doğu'nun zenginlikleri köylülere ve şövalyelere yeni bir hayal dünyası vaad ediyordu. Papalık vaadi, kafirlere karşı bu kutsal sefere katılanların ölürlerse şehit mertebesine yükselerek cennete gidecekleri yönündeydi. Yani savaşan ölürse de cennete gidecekti ölmezse de bu topraklar ve zenginliklerle dünyanın cennetini tadabilecekti. Haçlı seferlerinin giderlerini karşılamak için papalık vergi sisteminin ağırlaştırılması, *endüljans** uygulamasının yaygınlaştırılması ve sonuçta kutsal toprakları savunmak ve korumakta yetersiz kalan askeri sınıfların parasal ya da askeri zulüm yapmak üzere Batı'ya çekilmesi seferlerin asıl ağır giderlerini oluşturmuştu.²⁰

“Birbirini izleyen yenilgiler, seferin mistik yönünün çabucak siyasallaşarak ve skandala dönüşerek yozlaşması bile; uzun süre, bu büyük doyumsuzluğun önüne geçemedi; denizler ötesinin ‘geçiş’ çağrısı, tüm onikinci yüzyıl boyunca ve daha sonra, ortak ya da bireysel yazgılarının anlamını kendi memleketlerinde bulamayan Batılıların hayallerini ve duyarlılığını harekete geçirdi.”²¹

İlk Haçlı ordusu Kudüs'ü ‘kurtarmak’ için 1096-1099 yılları arası sefere çıkmış ve başlatılan ‘kutsal savaş’ın ilkinin başarı ile sonuçlanmasıyla Haçlı ordusu Antakya ve Kudüs'te egemenliği ele geçirmişti. 1147-1149 arası gerçekleştirilen ikinci sefer ise Urfa'nın

¹⁹ Anja V. Hartmann, Beatrice Heuser, **Tarih Boyunca Avrupa'da Savaş ve Barış**, Çev. Onur Atalay, 1. Basım, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2006, s.206.

²⁰ Jacques Le Goff, **Ortaçağ Batı Uygarlığı**, Çev. Hanife Güven, Uğur Güven, 1. Basım, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015, s.77.

²¹ **A.e.**, s.78-79.

**Endüljans*; Ortaçağ Avrupası'nda bir tür günah çıkarma ve ölümden sonra cennete gitmek için papalık tarafından satışa çıkarılan af belgesi.

geri alınması olarak başlamış, başarılı olamamış fakat büyük bir Yahudi kıyımına sebep olmuştu. İngiliz, Fransız ve Alman kralların da katıldığı ve aralarındaki anlaşmazlıkların da bu başarısızlığa katkı sağladığı ikinci ve üçüncü seferden sonra asıl farkı yaratan dördüncü haçlı seferidir. 1202 - 1204 yılları arasındaki bu sefer ile Constantinopolis yağmalanmış, buradaki Bizanslılar sürülerek yerine bir 'Latin İmparatorluğu' kurulmuştu. Geniş kitleleri sürükleyen bu seferler döneminde 'Çocuk Haçlı Seferi' bile düzenlenmiş (1212-1213) fakat daha kıta Avrupası'ndan çıkma fırsatı bulamadan çocukların Marsilya yolunda telef olmasıyla büyük bir felaketle sonuçlanmıştı.²²

Papa'nın siyasi gücünü ve halk üzerindeki otoritesini genişletme alanı bulduğu haçlı seferleri yaklaşık dokuz defa düzenlenmiş ve hepsi Doğu'daki 'kafirler' karşı yapılmamıştı. Katolik kilise kendi skolastik düşüncesinden ve dogmalarından farklı düşünenleri 'sapkın / heretik' olarak nitelemekteydi. Bu sapkınlıklarla mücadele için Engizisyon mahkemeleri kurmuş ve bu sapkınları yargılayarak ölüme mahkum etmişti. Katolik görüşten farklı düşünen fakat kendilerini de Hristiyan olarak tanımlayan Katharlar'a karşı da sefer düzenlenmişti ve toplu kıyım uğramışlardı. Bu tutum Kilise'ye ve feodal düzene karşı gelen sapkınların ortaya çıkmasını yine de tam olarak engellememiş, Reform habercisi kitlesel hareketlenmeler gerçekleşmişse de Engizisyon kurtuluşa giden tek yoldan sapan, farklı düşünen ve tehdit olan bu grupları ve kişileri hedef gösteren ve yargılayan bir araç olarak işlev görmüştü.²³

İki yüz yıl kadar aralıklarla dokuz kadar haçlı seferi yapılmıştır. Seferler sırasında siyasi otoritesi güçlenen papalık, bu iki yüz yılın sonuna doğru yaklaştığımızda art arda gelen başarısızlıklar ile sorgulanmaya başlamış, kilise karşıtı görüşler ortaya çıkmaya başlamıştı. Bunda elbette seferlerin kendisinin bizzat etkisi büyüktü. Gidilen ve yağmalanan yerlerden gelen ganimetleri canlanan ticaret ve kent yaşamının gelişmesi ve artan ekonomik ferahlığın yanında buralardan getirilen ve öğrenilen kültürel, düşünsel miras da oldukça etkiliydi. Bu durum İngiltere ve Fransa'da süregelen Yüz Yıl savaşlarıyla da pekişince haçlı seferlerinin benzer bir düzenini kendi topraklarında da uygulayan bu bölgelerde merkezi krallıkların ve ulus duygusunun yükselmesine yol açtı.²⁴ Feodal lordlar topraklarını ve zenginliklerini kaybederek zayıflarken, gelişen ticaretle ortaya çıkan yeni Burjuva sınıfı ve merkezi krallıklar arasında, ticaret yollarının güvenliği ve ticari birlik ihtiyacının getirdiği doğal bir dürtü ile ortaya çıkan yeni bir ittifak sahne alanı buldu. Yaşanacak Papa - Merkezi

²² Kaan H. Ökten, **Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş**, 1. Basım, İstanbul, Alfa Yayınları, 2003, s.49-50.

²³ William A. Pelz, **Modern Avrupa Halkları Tarihi**, Çev. Nil Tuna, 1.Baskı, İstanbul, Kolektif Kitap, 2017, s.23.

²⁴ **A.e.** , s.28.

Kral otorite çatışmasında saflar belli olmaya başlayacak, gücü tehdit altında olan aristokrasi ise Kilise'nin yanında yer alacaktı.

Ticaretin hızla canlandığı yerler olan İtalya liman kentleri bu düşünsel hareketliliğin beşiği olarak boşuna ortaya çıkmamış ve rönesans kıvılcımları bu coğrafyada parlamaya başlamıştı. İslam coğrafyasından öğrendikleri '0' sayısı ile ilk bankacılığın temelleri atılmış, pusula denizcilikte ilerlemeleri sağlamış; barut, Kral - burjuva işbirliğinde Kilise - lordlara karşı mücadelede büyük bir önem taşımış ve belki de en önemli sonuçlarından biri olan matbaa ile de Reform hareketinin başını çeken Martin Luther'in görüşlerinin bu denli hızla ve geniş kitlelere yayılmasında etkili olmuştu.

1.5. Haçlı Seferleri Sonrasında Avrupa'da Dönüşen Sosyo-Ekonomik Yapı

1.5.1. Feodal Yapının Çözülüşü- Ticaretin Canlanması

Ortaçağda feodal toplum üç sınıftan oluşmaktaydı. Bu sınıflardan hiyerarşik toplum yapısının en üstünde yer alan Kilise yani ruhban sınıfı, hem en büyük toprak sahibi olarak ekonomik üstünlüğe sahipti hem de manevi alanı yönettiğinden toplumu yönlendiren bir kurum olarak öne çıkmaktaydı. Feodal düzende siyasi erkin en tepesinde bulunan Kral, kendi gücünü vassalları olan feodal soylular ile paylaşılmaktaydı. Toplumun ikinci sınıfını oluşturan, bu asilzadeler 'manor' denilen geniş toprakları yönetir bu bölgelerde yani malikanelerde yaşarlardı. Bu dönemin öne çıkan 'malikane sistemi', soylu feodal beyin ve ailesinin oturduğu binayı, üzerinde malikane ihtiyacını karşılayacak kadar üretim yapılan toprağı ve bu toprağı işleyen köylünün yaşadığı kulübeleri içinde bulunduran, içe dönük, kapalı bir ekonomi sistemini oluşturmaktaydı. Feodal toplumun üçüncü sınıfını; toprak ve üretim ağıyla lorda birebir bağlı serfler ile lorda ürün tipi vergi ile bağlı olan özgür köylüler oluşturmaktaydı. Feodal dönem sınıflarını 'dua edenler', 'savaşanlar' ve 'çalışanlar' olarak tanımlayan Leo Huberman'a göre; Kilise ve soylular egemen sınıf olarak toprağı ve kudretine el koymuşlardı ve kilisenin sağladığı manevi yardım, soyluların sağladığı askeri koruma karşılığında çalışan sınıftan emek olarak ücret alıyorlardı.²⁵

Üretim ilişkilerinin bel kemiğini oluşturan serfler ortaya çıkan toplumsal sorunları en derinden yaşayan sınıftı. Bu süreç yeni geçim kaynağı arayışlarını da ortaya çıkarmıştı. Bundan en çok etkilenen halkın içinden zanaatkarların ortaya çıkması, haçlı seferleri ile canlanan yeni ticaret yolları ve denizaşırı seferlere ordular ile gidip gelen yeni tüccar sınıfının

²⁵ Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Çev. Murat Belge, 18. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.24-25.

belirmesi, kent yaşamının gelişmeye başlaması ile eşzamanlı olarak kırsalda da yaşanan dönüşümle beraber bu karşılıklı bağımlı toplumsal ve ekonomik ilişkiler ağı feodal ilişkilerin çözülmesi ve iktidarın merkezileşmesiyle sonuçlanacaktı.

İktidarın merkezileştirilmesi eğilimi saray çevrelerinin; idari, mali, askeri ve diplomatik yapıların gelişimi, feodalitenin siyasal alanının küçülmesi, Kiliseyle ihtilaflar, tüccarlar, zanaatkarlar, bürokratlar, meslek sahipleri ve genel anlamda soylu sınıflara veya ruhban sınıfına üye olmayanların oluşturduğu orta sınıfı içeren üçüncü zümrenin oluşumu, toplumun üretici olmayan kesimlerinin marjinalleştirilmesi ve merkezi iktidarın kontrolü altında olmayan her şeyin bastırılması, modern devletin en parlak devrinin başlangıcı kadar, büyük devletlerin Avrupa'da egemenlik kurma arzusuna ve uzun savaşlar vermesine zemin hazırlayacak derecede güçlü ve etkili hale gelmesi anlamına da gelmekteydi. Bu olgu ortaçağ geleneklerinin uzun vadeli olması, sürecin uzun bir sürede ve Avrupa'nın farklı ülkelerinde farklı biçimlerde gerçekleşmesiyle ortaya çıkacaktı.²⁶

Haçlı seferleri yaklaşık iki yüzyıl kadar sürmüştü ve ticaretin kıta Avrupası'nda yeniden canlanması ile paralel bir süreç izlemişti. Hem ordu ile seyahat etmenin sağladığı güvenli yollar hem de sefer sırasında ortaya çıkan çeşitli mallara duyulan ihtiyaç tüccarların da seferlerde ordu ile beraber gitmelerini sağlamıştı. Geri dönenlerden özellikle Doğu'ya gidenler buranın ihtişamını görmüş, belki de biraz abartarak anlatmış, buradaki ürün çeşitliliğini de beraberinde getirerek Avrupa'da bu mallara yönelik yeni bir pazarın oluşmasını sağlamışlardı. Haçlı Seferleri, kıtlığı ve beslenme sorununu en çok yaşayan köylüler tarafından yaşam koşullarını değiştirebileceği bir imkan olarak görülüyor ve yeni geçim kaynağı arayışları ve buna olan ihtiyaçları bu maceracılığı beraberinde getiriyordu. Henri Pirenne'in aktardığı Ermiş Godric'in yaşam öyküsü hem bu mecburi maceracılığı hem de bununla beraber gelişen ekonomik ilişkileri betimlemesi açısından oldukça önemlidir:

“Onbirinci yüzyıl sonunda Lincolnshire’de yoksul bir köylü ailesinin çocuğu olarak doğduğundan çocukluğundan beri bir geçim yolu bulmak zorunda kalmıştı. Kıyılarda dalgaların getirdiği enkazı toplayarak kazanıyordu ekmeğini. Gezgin satıcılığa başlayarak sonunda bir sermaye biriktirdi ve günün birinde yolculukları sırasında rastladığı bir grup tacire katıldı. Onlarla birlikte, pazardan pazara, panayırdan panayıra, kentten kente dolaştı. Böylece, meslekten bir tacir olarak kısa zamanda meslektaşları ile birleşip onlarla ortaklaşa bir gemi yükleyerek, İngiltere,

²⁶ Umberto Eco, **Ortaçağ: Cilt IV: Keşifler, Ticaret, Ütopylar**, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, 1. Baskı, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2015, s.17.

İskoçya, Danimarka ve Flandr kıyılarında deniz ticareti ile uğraşmasını sağlamaya yetecek kadar büyük karlar elde etti. Ortaklık alabildiğine gelişip zenginleşti. Az bulunur malları uzak ülkelere taşıyorlar; dönüşte de oradan aldıkları malları, talebin en yüksek olduğu, dolayısıyla en yüksek karların elde edilebileceği yerlerde elden çıkarmaya özen gösteriyorlardı. Birkaç yılın sonunda, bu kendi çıkarını gözeten, ucuza alıp pahalıya satma alışkanlığı, Godric'i çok varlıklı bir adam durumuna getirdi. O zaman, acıma duygusunun dürtüsüyle, birdenbire o güne değin sürdüğü yaşamdan vazgeçip mallarını yoksullara devretti ve inzivaya çekildi.”²⁷

Bu öykü dönemin gelişen ticaret hızını ve de toplumun anlayışını oldukça detaylı anlayabilmemizi sağlamaktadır. Tüccar sınıf ufak tefek ticaret ile başlayıp kazandığı küçük sermayesini yine ticarete yatırarak büyütebiliyor ve karını arttırabiliyordu. Haçlı seferleri sonrasında da hızla gelişmeye devam eden ticarete özellikle yolların güvenliği söz konusu olduğunda tüccarların beraber hareket etmesini mecbur kılıyordu. Bu ortaklık malların daha büyük oranda ortaklaşa alınabilmesini böylece daha büyük kar payları elde edilebilmesini de olanaklı kılıyordu.

Haçlı seferlerinin önemli bir sonucu da Doğu'dan öğrenilen '0' sayısı idi. Bu zamana kadar Roma rakamlarını kullanan Avrupa, öğrendiği matematik ve bu sayı ile muhasebe ve finans alanında büyük atılım yapma imkanı buldu. Gelişen ticari ilişkilerle kentlerde büyük panayırlar kuruluyordu. Yeni bir meslek olarak da sarraflar ortaya çıkmıştı. Panayırlarda sarraflar, çeşitli paraları tartar, değer biçer, değiştirir, ödünç para verir, eski borçlar ödenirdi; o dönemin bankerleri bu denli geniş çaplı mali ilişkileri de yürütebilmekteydi.²⁸ Böylece sadece topraktan elde edilen ürüne dayalı içe dönük ekonomi, para ekonomisine dönüşmeye başlamıştı.

Sosyo-ekonomik yapının en büyük değişim alanı toplumun en alt kademesinde yer alan köylülerde olmuştu. Bu da toprağa dayalı üretim ilişkisini etkilemişti. Bu durumdan en çok rahatsız olan iki kesim soylular ve de Kilise idi. Soylular yeni kazanç yollarıyla zenginleşen tüccar kesimini küçümsüyordu. Soylu ailelerin, ticarete katılarak servetlerini arttırmakta duraklamadıkları İtalya dışında, ticaretle uğraşmanın küçültücü olduğu önyarısı feodal beylerde uzun süre kök salacaktı.²⁹

²⁷ Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, s.89-90.

²⁸ Huberman, **a.g.e.**, s.35.

²⁹ Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, s.94.

Ruhban sınıfı da hem tüccarlara hem de gelişen ticarete karşı olumsuz bir tutum içerisindeydi. Kilise, dönemin en büyük toprak sahibiydi ve kapalı üretim ilişkileri, Kilise'nin kurmuş olduğu ekonomik düzendeki gücünü sürdürebilmesi açısından önemliydi. Manevi düşünüşün de önderi olan Kilise faizi yasaklamış ve buradan elde edilen fazla kazancı da ahlak dışı ilan etmişti. Üstelik bu dönemin yaygın öğretisi gereğince yoksulluk ilahi görülerek, bu zeminden manevi gücünü almakta ve 'zenginin cennete girmesi, devenin iğne deliğinden geçmesi kadar zordur' anlayışı etrafında şekillenmekteydi. Kilise'ye göre zenginlerin, manastırların önderlik ettiği biçimde, hayırseverlik yoluyla, zenginliklerinden kurtulmaları uygundu; bununla birlikte ürünlerin fazlası da parasız dağıtılmalıydı.³⁰ Yukarıda belirtildiği üzere Ermiş Godric'in hikayesi de tam olarak çağın hakim düşünüşüne uygun bir şekilde sona ermişti. Zenginliğini iyice büyüten Godric, yaşamının son demine geldiğinde tüm malını yoksullara ve Kilise'ye bağışlamış, son yıllarını bir manastırda geçirmişti. Bu sebepten Godric, Ermiş Godric olarak anılmaya başlanmıştı.

1.5.2. Kırsaldaki ve Kentlerdeki Gelişmeler

Ticaretin kıta Avrupası'nda tekrar canlanmaya başlaması, hem kırsal yaşamda hem de kentlerde sosyo-ekonomik dönüşümleri de beraberinde getirmişti. İşlediği toprağın artık ürünü geçim kaynağı olan köylü, gelişen ticaret ağı ile beraber pazarlara yönelmeye başladı, bu da köylünün üretim ve yeni tarım alanları üzerindeki güdüsünü kamçıladı. Ticaretin canlanmasından önce talep azlığı ve pazarların cansızlığı sebebiyle köylünün üretime yönelik bir çabası da yoktu.

Ticari yollar üzerinde bulunan kentlerde, kent yaşamı hızla gelişmeye ve dönüşmeye başladı. Ticaretin yoğunlaştığı Hollanda ve İtalya kentleri ortaçağın en hızlı büyüyen kentleriydi. Tüccarların kentler arası gezmesi, sabit bir yaşam sürmemesi, bununla birlikte seyahat ederken hem haklarını savunabilmek hem de yolculuk güvenliğini sağlayabilmek için birlikte hareket etmeleri; kentlerin, burg denilen şatolar ve hendeklerle çevrili kasabaların ve çevresinin de yeniden biçimlenmesi anlamına geliyordu. Bu da kapalı feodal toplum yapısı ile yeni düzenin uyumsuzluğunu beraberinde getiriyordu çünkü şehirlerde de etkin sınıf feodal beyler, piskoposlar aracılığı ile Kilise, Kral ve soylulardı. Kentleri de toprak mülkiyeti ile eş değer gören katı feodal düzen ile ticaretin değişken yapısı birbirine uymuyordu. Huberman'a

³⁰ Henri Pirenne, **Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, 9.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s.22.

göre feodalizm atmosferi tam bir hapisane atmosferi iken şehirdeki ticari etkinliğinki ise tam bir özgürlük atmosferi idi.³¹

Konumu gereği ticari geçiş yolları üzerinde bulunan kentler ve burglar ticaretin artışı ile yeterli olmamaya başlamış ve çevresine doğru bir nevi çevre burg olacak şekilde genişlemeye maruz kalmıştı. Böylece dinsel kentler ve feodal kaleler yakınında, sakinlerinin iç kenttekilerin yaşamına kıyasla oldukça farklı olduğu ticari toplanma yerleri ortaya çıkmaya başladı.³² Geçimini ticaretle sağlayan bu burg sakinleri de ‘bourgeois’ yani burjuva olarak anılmaya başlanacaktı. Buralar aynı zamanda zanaatkar için de bir çekim merkezi olmaya başladı. Bu da beraberinde yeni üretim ilişkilerinin dönüşmesiyle; yün üretimi, dokumacılık ve kumaş yapımının buralarda gelişmesi ile de kırsal endüstrinin kentsel endüstriye evrilmesiyle sonuçlanacaktı.

Seyahat ettikleri yollarda ve duraklarında haydut ve korsanlara karşı güvenliklerini sağlamak, hem de panayırlarda pazarlık haklarını savunabilmek için birlikte ve tüccar grupları halinde seyahat ederek iş yapan tüccarlar, feodal düzenle uyuşmazlık açmazına düşünce ‘lonca’ denilen meslek birlikleri kurma yoluna gitmişlerdi. Bu yolla ihtiyaç olarak gördükleri ‘özgürlüklerini’ almak ve feodal kısıtlamalardan azade ticaretlerini serbestçe yapabilmek istiyorlardı. Bu talepleri doğal hak olarak görmüyorlar, yine de Kilise’nin ve soylunun üstünlüğünü kabul eder bir biçimde sadece mesleklerini sürdürebilmenin bir koşulu olarak loncalar aracılığı ile hak talep ediyorlardı. Feodal dönemde zenginlik birimi olan toprağın mülkiyeti yönetme gücünü de rahiplerle soylulara verirdi ama artık dönüşen ekonomik ilişkilerde ticaretle birlikte yeni bir servet kaynağı olan para mülkiyeti yükselen orta sınıfa yönetime katılma imkanı veriyordu.³³

Onuncu yüzyıldan sonra hız kazanan kırsal yaşamdaki dönüşüm de kent yaşamındaki bu hareketlenmeler paralelinde ilerlemekte gecikmemişti. Yaşamını ticaret ve endüstriyel üretim ile sağlayan kentli, gereksinim duyduğu besin kaynağını da kırsaldaki tarımsal üretimden sağlayacaktı. Bu; kırsal ile kent arasındaki işbirliğinin de yeniden kurulması anlamına geliyordu. Bu talebin yoğunluğu tarımda üretimi hızlandırıp arttıracak teknolojik gelişmelerin itici gücü olmakla kalmadı, yeni toprakların tarımsal üretime açılması ihtiyacını da beraberinde getirdi. Bu gelişmelerin yanında ayrıca kentsel yaşamın vaad ettiği yeni iş imkanları da kırsal yaşamdan kaçabilenler için yepyeni bir dünya vaad ediyordu. Zanaatçı serfler malikanelerden ayrılarak -kasap, fırıncı, marangoz- şehre göç ederek sadece kendi

³¹ Huberman, a.g.e., s.38.

³² Pirenne, **Ortaçağ Avrupası’nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, s.54.

³³ Huberman, a.g.e., s.47.

ihtiyaçları için değil büyüyen pazar için de üretmeye başlayarak meta üretim sürecini yeniden başlatmışlardı.³⁴

Tüm bu gelişmeler feodal lord ile köylü ilişkisinin de yeniden şekillenmesi anlamına geliyordu. Emek azlığı köylünün elini güçlendirmişti. Köylü için artık yeni imkanlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Üretim ilişkilerinde emek ile ödeme yapan köylü de üretim fazlasını satarak para kazanmaya başlamıştı. Böylece yükünü emek yerine para ile ödemesinin de yolu açılmıştı. Kente göç eden köylü öncelikle burada özgürlüğü bulmuştu çünkü kente yerleştiğinde otomatik olarak zgr oluyordu, burada kölelik yoktu, nl Alman zdeyişi *Stadtluft macht frei* yani ‘kent havası zgr kılar’ buradan gelmekteydi.³⁵

14. yüzyılın ortalarına doğru etkili olan Kara lm denilen veba salgını ve İngiltere ile Fransa arasındaki yüzyıl savaşlarının etkisi ile emek azlığı ortaya çıkmış ve köylünün emeği değerlenmeye başlamıştı. Yükselen bu gücünün de farkına varmaya başlayan köylü; lordun köylü üzerindeki vergileri arttırarak ve kente g sınırlayan kanunlar çıkarması ile bu sistem altında ezilmeye karşı koyacak ve on dördüncü yüzyıla damgasını vuracak ‘köylü isyanları’ bu ilişkileri yeniden tanımlayacaktı.

1.5.3. Kral ve Kentsoylu İttifakı

Genişleyen ve gelişen kent yaşamı toplumsal yaşamda önemli dönüşümlere yol açtı. Kentlerde para serveti ile zenginleşen yeni sınıf mesleki devamlılığını sağlayabilmek adına birtakım hak ve özgürlük taleplerini bağlı oldukları loncalar aracılığıyla elde etmişlerdi. Yerel prenslikler de topraklarındaki geçiş yolları güvenliğini sağlama görevlerini tüccarları da içine alacak şekilde genişletmişlerdi. Gelişen ticari deneyimlerinden de yola çıkarak büyük kent panayırlarında da farklı dil, para birimi, farklı ölçü birimi gibi sorunların ve anlaşmazlıkların hızla çözülmesi ihtiyaından, bu panayırlara özel mahkemelerin kurulması ve bir tür ticari hukuk kurallarının gelişme göstermesi kentlerin otonomi elde etmesini sağladı. Bu gelişmeler, geleneksel üstünlüğünü korumak isteyen Kilise ve soylular ile yeni orta sınıf arasında bir mücadele başlattı.

Ekonomik canlanma Kralların ekonomilerini merkezileştirme çabalarına fayda sağlamıştı. O zamana kadar *primus inter pares* yani ‘eşitler arası birinci’ olan Krallar da otoritelerine ortak olan feodal soylu ve Kilise’ye karşı ulusal merkezi devlet yapısını güçlendirme imkanı bulmuşlardı. Kilise ile dünyevi iktidar hakimiyeti çekişmesi zaten sregelmekteydi. Eski düzeni korumak isteyen feodal beyler ve en büyük toprak sahibi ve

³⁴ Murat zyksel, **Feodalite ve Osmanlı Toplumı**, 2. Baskı, İstanbul, Derin Yayınları, 2007, s.72.

³⁵ Le Goff, **a.g.e.**, s.326.

feodal güç olan Kilise'ye karşı elini güçlendirmek isteyen Krallar kuracakları merkezi ordu ve top ile barut gibi ihtiyacı olan teknolojik üstünlük için maddi geliri, kentsoylu olarak ortaya çıkan yeni sınıftan sağlıyordu. Ticarete karşı çıkan, faizi yasaklayan Kilise ve eski düzenden yana olan aristokratlara karşı, ticaretini tek ve güçlü bir kralın koruması altında uzun mesafede güvenli bir şekilde gerçekleştirmek isteyen yeni kentsoylu sınıf da bu güç mücadelesinde merkezi Kralın yanında yer almıştı. Uzun ticaret yollarında farklı feodal beylerin varlığı, farklı vergi sistemi, farklı para ve ölçü birimlerinin varlığı tüccarın mesleği için engel oluşturmaktaydı. Feodal beye bağlı askerler ihtiyaçları olan güvenliği sağlamıyor, aksine maaşlı bir ordu olmadıkları için şehirlerde yağma ve el koyma ile geçiniyorlardı. Ticaretini yaptığı her farklı bölgede farklı feodal beylerin varlığı da ticarete en büyük engellerden biriydi. Tüccar sınıfın karşılaştığı bu engeller doğrultusunda merkezi Krallar tüccarları destekleyerek feodal güçlere karşı orta sınıfın yanında yer almıştı. Lordun gücünün azalması merkezi kralın gücünün artması demekti. Tabi krallar da paralı ordusu için orta sınıfın sağlayacağı maddi güce ihtiyaç duymaktaydı. Yani bu ittifak doğal yollardan ve tamamen dönemin ihtiyacına bağlı olarak gelişmişti. 1389'a gelindiğinde İngiltere'de tek ölçü ve tek tartı kullanılmasını buyuran yasa kabul edilmişti. Buna ek olarak Krallık tacının babadan oğula geçmesini sağlayarak krallığa bağlı yerleri genişletmiş, feodal askerlerin yerine ulusal bir ordu, devlete ait tek bir vergi sistemi, merkezi tek bir adalet sistemi köylülerin de krallığın koruması altına girmek istemesini anlamlı kılmaktaydı çünkü köylüler kralın kendilerini senyörün zorbalıklarından kurtaracağını umuyorlardı.³⁶

Fransa'da 13. yüzyıl itibariyle merkezi otoriteyi güçlendirmek için adımlar atılmaya başlanmıştı. Kralların danışma kurullarında aristokrat ve ruhban sınıfın yanında artık yeni bir sınıf olan kentsoylular da yer almaya başlamıştı. Yüzyıl savaşlarının da etkisi ile Fransa'da 1355'te bu gruplardan oluşan *Etat Generaux* (Genel Meclis) toplanmış, vergileri kral adına toplamak ile görevlendirilmişlerdi. Fakat çok sesli yapısıyla *Etat Generaux* çok etkin bir siyasal organ olamadı. Yine de tüm krallıkta toprakla değil parayla çalışan kraliyet görevlilerinin para ile vergi toplaması ve bu memurların kral adına yönetme görevini yürütebilmesi; feodal dönemde bu işi toprak karşılığı soyluların gerçekleştirdiği bilgisiyle karşılaştırılınca oldukça önemliydi.³⁷

İngiltere de ise durum çok daha farklı işlemişti. İngiliz Parlementosu, soylu sınıfın çıkarlarını temsil etmekteydi. Kentlerin etkinliği İngiltere'de Avrupa geneline göre daha farklı bir etkinlik alanı olmuştu. Burada kentler, monarşiyi desteklemek yerine baronların yanında

³⁶ Le Goff, **a.g.e.**, s.340.

³⁷ Huberman, **a.g.e.**, s.88.

monarşiye karşı ayaklanmışlar, en eski kökeni Magna Carta'ya (1215) dayandırılabilen parlamenter yönetimin doğmasına yardımcı olmuşlardı.³⁸ Kral'a karşı İngiliz parlamentosunda reform talep eden yedi muhalefet baronunun VI. Leicester Kontu Simon de Montfort (1208-1265), 1254'te başlatılan reform ayaklanmasının başını çekmişti. Reform mücadeleleri sonucunda büyük ölçüde İngiliz yerel yönetimiyle ilgili bir dizi reform yapılmıştı. Devlet hazinesi üzerindeki denetimde yetki sahibi olacak bir komite toplanmasını isteyen reformcuların talepleriyle 1258'de reform ve kral yandaşlarından eşit sayıda oluşan yirmi dört kişilik bir komite toplanmıştı. Bunun sonucunda Oxford Hükümleri (merkezi hükümet reformları) ortaya çıkmış ve böylece daimi üyelikli bir denetleme kurulu kurulmuştu. Papa'nın Oxford Hükümleri'ni geçersiz kılmasının akabinde Kral III. Henry'nin reformları yürürlükten kaldırması üzerine 1264'te Baronlar Savaşı olarak adlandırılacak bir iç karışıklık dönemi baş göstermişti. Bu savaş sırasında hayatını kaybeden Monfort liderliğindeki reformcu baronların askeri galibiyeti üzerine tekrar gündeme gelen reform uygulamalarında, soylular ve ruhban sınıfın yanında şövalyeler ve kasaba temsilcilerinin de temsil edildiği bir parlamento toplanmıştı. 'Parlamento'nun babası' olarak anılmasına sebep olan bu reformist yaklaşımı ile Monfort, İngiliz demokrasi sisteminin belkemiği olan Avam Kamarası'nın ilkelerinin temelini atmış oluyordu. Böylece merkezi monarkların danışma kurullarında artık ruhban ve aristokrat sınıf ile birlikte kentsoylu sınıf da oldukça önemli bir siyasal aktör olmaya başlamıştı. Hatta öyle ki Tudor hanedanlığı İngiltere'sinde bir avukat olan Thomas Cromwell ve bir dokumacı olan Thomas Gresham, Kral'ın bakanları arasındaydılar.³⁹

Eski feodal düzenin en ateşli savunucusu olan Kilise ile Kralların otorite yarışına daha önce de değinilmişti. Kilise'nin ticarete çok az anlayış gösteren tutumu gereği; özellikle piskoposların yönetimi altındaki kentlerde, uyruklarının istemlerini Kilise'ye karşı bir tehlike olarak görerek toplumsal düzenin aynen devam etmesi gerektiğini düşünen piskoposlar; daha otoriter ve ataerkil bir yönetim kurmak için çaba harcıyordu.⁴⁰ Bununla beraber Kilise'nin büyük serveti ve bu servetinden vergi olarak devlete pay vermeyişi ve idari yargılama yetkileri de Kral ile Kilise arasının iyice açılmasının sebeplerindendi. Kilise'nin serveti sadece Kralları rahatsız etmiyor, toplumsal sınıfların da dikkatini çekiyor ve eleştirel seslerin yükselmeye başladığı görülüyordu. İstikrarlı orduların oluşturulması ve topraklarda tahkimat yapma gereksinimi, sadece Kralların sahip olabileceği türden büyük kaynaklar

³⁸ Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, s.167.

³⁹ Özyüksel, **a.g.e.**, s.75.

⁴⁰ Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, s.128.

gerektirmekteydi; aristokrasi, monarşiyle rekabet etmekten vazgeçmek ve kraliyet ordusu içerisinde, köylü kökenli piyadelerin yanında yer almayı kabul etmek zorunda kalmıştı; modern devletin oluşum sürecinde, geleneksel feodal aristokrasinin yarı egemen güçten, bütünleşik bir güce dönüşümünün temelleri de böylece atılmış oluyordu.⁴¹

On dördüncü yüzyıla kadar eğitim ve edebiyatta kullanılan dil olan Latince, ruhban sınıfların ayrıcalığı olmakla birlikte, onların tekelinde bulunmaktaydı. Dönemin mimari başyapıtları ve usta işçiliği ancak Kilise’lerde görülmekteydi. Kentlerde ise gelişen belediye kurumu tarafından tüccar sınıfın çocukları için okullar yaptırılmaktaydı. On ikinci yüzyıl itibarıyla oluşturulmaya başlanan bu kurumlar Kilise tekelindeki skolastik düşüncenin etkisinden bağımsız, ilk laik okullardı. Böylece okuma yazma din adamlarının ayrıcalığı olmaktan çıkıyordu. Katolik Kilise’de farklı nüfuz çatışmalarının, aynı anda üç farklı Papa’nın varlığı ve farklı dini merkezlerin oluşması ile de *Büyük Ayrım* (1378-1417) olarak adlandırılan süreç, Kilise içinde ciddi kırılmalara yol açmış ve halkın Kilise’ye olan güvenini de zayıflatmıştı.⁴² Tüm bu süreçlerin etkisi; kentlerde de düşünsel kültürün gelişmesine ve hatta Kilise ile Papa’yı eleştiren seslerin yükselmesine yol açtı. Bu sesler hümanist düşünceler ile yoğurularak rönesansın ve de ulusal kiliselerin oluşumu ile sonuçlanacak reform sürecinin politik ve sosyo-ekonomik zeminini döşeyeceklerdi.

1.5.4. Yüzyıl Savaşları, Kara Ölüm ve İngiliz Köylü Ayaklanması

Avrupa’da geç ortaçağ olarak bahsedebileceğimiz 1300-1400 yılları arasında, döneme damgasını vuran birçok siyasal ve de toplumsal gelişmeler yaşandı. Armagnac ile Burgonya hanedanları arasındaki mücadele, Fransa’nın İngiltere tarafından fethedilmesini kolaylaştırıcı bir rol oynamıştı: böylelikle başlayan derin kriz döneminde Fransa, ülke içi ihtilaflar ve taht kavgalarından dolayı giderek zayıflamıştı. 1429’da Lorraine bölgesinden, on yedi yaşında, okuma yazma bilmeyen Tanrı tarafından Fransa’yı kurtarmakla görevlendirildiğini ilan eden bir köylü kızı olan Jeanne d’Arc’ın (1412-1431) girişimiyle halk harekete geçince, d’Arc’tan cesaret alan VIII. Charles, İngilizlere karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşında zafer kazanmıştı.⁴³ Bu gelişmelerden önemli sonuçlar doğuracak olan ve yüz yıl süren İngiltere ve Fransa arasındaki Yüzyıl Savaşları (1337-1453) iki ulusu da derinden etkilemiş, Haçlı seferlerinin bir sonucu olan barut ve ağır topların kullanımı ile de ağır kayıplara sebebiyet vermişti. Bu iki krallık da uğradığı ekonomik zararın yanı sıra savaşın getirdiği demografik

⁴¹ Eco, *Ortaçağ: Cilt IV: Keşifler, Ticaret, Ütopyalar*, s.29.

⁴² Memet Yetişgin, *Modern Avrupa Tarihi*, 1. Basım, Ankara, Nobel Yayın, 2014, s.134.

⁴³ Eco, *Ortaçağ: Cilt IV: Keşifler, Ticaret, Ütopyalar*, s.39.

dönüşümle de mücadele etmek zorunda kaldı. İki taraf da toprak ve taht üzerinde hak iddia etmekteydi ve savaşın meşruluğu bu zemin üzerinden sağlanıyordu. Fransızlar ve İngilizler, krallarının tebaası olarak savaşmakta ve saldırıları, isyankarlara karşı hükümdarlarını savunmak temelinde meşrulaşmaktaydı.⁴⁴ Hanedan ve aristokrasi savaşları gibi görünse de bu zeminin feodal yapıdan merkezi devlete geçiş ve ‘ulusal çıkar’ peşinde bir ulus devlet olma zihniyetini kamçılayan bir zemin olduğu söylenebilirdi.

Yine bu dönemde gelişen ticaret ile 1347’de Doğu’dan Avrupa kıtasına ulaşan veba salgını, Avrupa nüfusunu adeta kırıp geçirecek ve ‘Kara Ölüm’ olarak anılmasına sebep olacaktı. Bu salgından elbette yaşam koşulları daha zayıf olan ve iyi beslenemeyen köylü en çok yarayı almıştı. Bu salgından kurtulmayı başaran köylülerin ise emeği değerlendirilmiş, şehirlerdeki zanaatkarlara ise daha yüksek ücret talep edebilecekleri rekabetçi bir ortamın kapıları aralanmıştı. Salgının önemli bir etkisi de Kilise’de kendini göstermişti. Pelz’e göre, ölüm döşeğindeki kişilerin ‘son dualarını’ edecek rahiplere ihtiyacı vardı. Kendini dine adayan din adamlarının veba ile bu teması rahip sayısında da büyük azalmalara yol açmış ve Kilise’ye kendi çıkarları için giren rahiplerin vebalılardan uzak durarak hayatta kalmasıyla yeterince deneyimi ve eğitimi olmayanların Kilise’de çoğunluğu ele geçirmelerine sebep olmuştu.⁴⁵

Savaşı finanse etmek için çeşitli finansal çözüm yollarına başvuran Krallar ve özellikle İngiltere, bu durumun getirdiği sosyal isyanlarla mücadele etmek durumunda kaldı. Fransa’da Kral Philip, aristokratlar, ruhban sınıfı ve kent soylularından oluşan *Etat Generaux* meclisini kursa da çıkar ilişkilerinden dolayı etkin olamamıştı. İngiltere de ise savaş maliyetini finanse edebilmek için getirilen yeni düzenlemeler 1381’de İngiliz köylü isyanlarının ortaya çıkmasının zemini oldu. Veba salgını emeğin değerlendirilmesine yol açmış bile olsa ücretlerin hala düşük tutulması, 1351’de yürürlüğe giren İngiltere’de veba öncesi koşullarda toprak sahibinin ödemeyi para yerine ‘emek’ ile yapmasına olanak tanıyan ‘İşçi Kanunu’ olarak bilinen yasanın çıkarılması, 1377’de Fransa’ya düzenlenen sefer masraflarına karşılık konulan kelle vergisinin çıkarılması ve 1381’de bu vergi borçlarının tekrar toplanacağını duyurulması ile Essex ve Kent’teki köylüler direnişe geçerek köylü isyanını başlatmışlardı.⁴⁶ Kral II. Richard bu isyana katıldığı düşünülenleri yakalattırıp katletti. Köylü isyanları şiddetli bir biçimde bastırılmış olsa da köylüler siyaset arenasında etkin birer aktör olarak rol oynamış, feodal güçlerin otoritesini sarsmıştı.

⁴⁴ Hartmann, Heuser, **a.g.e.** , s.233.

⁴⁵ Pelz, **a.g.e.**, s.31.

⁴⁶ **A.e.**, s.32.

1453'ten sonra Krallar artık isyankar derebeyleri üzerinde istedikleri gibi hükümlanlık kurabilir ölçüye gelmiş, İngiltere bir kere daha ada haline gelmiş ve sonuçta yüz yıl süren bu savaşlar her iki ülkede de monarşinin güçlenmesine yol açmıştı.⁴⁷ Feodal yapılar vergi yükü altında ezilen köylülerin isyan süreçleri ile sarsılırken aykırı sesler kentlere doğru genişlemiş ve gelişen ticaretin etkisi ile burada yeni bir toplumsal sınıfın ayak sesleri duyulmaya başlanmıştı: burjuvazi. Bu yeni oluşan sınıf feodal yapının toprağa dayalı gücünün aksine, parayla, gelişen ticari ve üretim ilişkileriyle zenginleşerek yeni bir ekonomik düzene geçişi hazırlıyordu. Kentler de yeni tüccar kapitalistler ile birlikte yükselişe geçiyordu.

1.5.5. İngiltere'nin Özel Durumu

Haçlı seferleri feodal Avrupa için değişim ve dönüşüm tohumlarını ekmişti. Bu elbette tek başına yeterli değildi. Seferlerin yeniden canlandığı ticaret ile birlikte zenginleşen yeni orta sınıfın yani 'burjuva' sınıfının ortaya çıkışı ile toplumsal ve siyasal yapı da yeniden şekillenmek, reforme edilmek durumunda kaldı. Tüm Avrupa'yı etkileyen bu dönüşüm rüzgarı İngiltere toplumu üzerinde Avrupa geneline göre daha farklı şekillenmişti.

İngiltere'nin Normanlar tarafından fethi, ülkenin siyasal düzeninde çok büyük farklar yaratmamıştı. İngiltere'de halihazırda var olan merkezi temeller üzerinden, Normanlar; egemen sınıf olarak yönetimi şekillendirmişlerdi. Böylece muzaffer ordu kendini hem egemen büyük toprak sahibi sınıf, hem de yönetici güç olarak dayatınca merkezi devlet bir yönetim aracı haline gelmişti ve post-feodal devleti merkezileştirmek, monarşi ile toprak sahibi aristokrasinin ortak projesi olmayı sürdürecekti.⁴⁸ Fransa ile 1337'de girişilen Yüzyıl Savaşları olarak adlandırılan mücadele süreci 1453'e kadar devam etmiş ve siyasal tarih açısından oldukça önemli gelişmelerin yolunu açmıştı. Fransa ve İngiltere arası bu mücadele sürecinde her iki toplumda birbiri karşısında inşa edilen bir ulus bilinci gelişmişti. Bu kimlik İngiltere'de önce 'Anglosakson' daha sonra da 'İngiliz' olarak gelişecekti. Süregelen savaşlar İngiliz soylularına ganimet ve fidye parası gibi fırsatlar sunarak, savaşın bunların çoğu için akılcı bir yatırım haline gelmesine yol açmıştı.⁴⁹ Savaşın sonucunda kazanan İngiltere olamadı ama bu savaşlarla oluşmaya başlayan 'ulus' duygusu her iki krallıkta da monarşinin güçlenmesine sebebiyet vererek ulus devletin ve beraberinde ulusal kilise olgusunun da ayak sesleri oldu diyebiliriz. Britanya'daki Roma İmparatorluğu'nun çözülüşü, Batı'daki diğer bölgelere kıyasla maddi ve siyasi yapılarda daha köklü bir kopuşa yol açıyorsa da,

⁴⁷ J.M. Roberts, **Avrupa Tarihi**, Çev. Fethi Aytuna, 1.Basım, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2015, s.250.

⁴⁸ Ellen Meiksins Wood, **Özgürlük ve Mülkiyet**, Çev. Oya Köymen, İkinci Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2016, s.29.

⁴⁹ Roberts, **a.g.e.**, s.249.

Anglosakson dönemde krallar, soylular ve kilise hiyerarşisi birbirleri ile uyum içinde çoktan devleti kurma sürecinde ileri bir aşamaya gelmiş ve Fransa parçalanırken İngiltere’de olağanüstü merkezi bir otorite yaratmışlardı.⁵⁰

Nüfusun önemli bir kısmını kırıp geçiren veba salgını halk arasında ‘kara ölüm’; dünyevi yaşamı etkilemiş olduğu kadar Kilise üzerinde de büyük etki yaratmıştı. Yaşanan hizmet kıtlığı feodal ekonominin diğer sektörleri ile beraber Kilise’yi de vurmuş, bunun sonucunda da şaibeli işleriyle halkın Roma algısında bir çöküşe neden olacak deneyimsiz ve eğitimsiz din adamlarının Kilise’yi istila etmesine sebep olmuştu.⁵¹ Nüfusun ani düşüşü ekonomik yaşamı da sarsmıştı. Ticaretle birlikte rekabetçi bir pazarın doğuşu, köylü sınıftaki dengeleri de değiştirmeye başlamış kent ve köy yaşamı yeni hareketlenme alanları olarak belirmeye başlamıştı. Köylü artık kendisi için farklı geçim fırsatlarının varlığından haberdardı. Zanaatkarlar kentlerde çok daha iyi kazanç sağlayabilir duruma gelmişlerdi. Ekonomik yaşam kentlere doğru dönüşüyordu.

Hobsbawm’a göre tarım esasına dayanan ve halkın çoğunluğunu, toprak ağaları, hukukçular, yöneticiler ve bankalar tarafından sömürölüp baskı gören köylülerle, ırgatların oluşturduğu toplumlarda görülen ve devlet otoritesi ve feodal beylere göre aslında yasa dışına düşmüş köylü olan ‘sosyal eşkıya’, köylünün gözünde bir kahraman, sınıfının yandaşı, öc alıcı ve belki de onları özgürlüğe kavuşturacak olandı.⁵² 1381 İngiliz Köylü İsyanları, köylünün devletin koyduğu ağır vergi yüküne karşı direnç gösterirken, ortaçağ halkının toplumsal ve siyasal yaşamda nasıl etkin bir aktör olduğunu da ortaya çıkartıyordu. İngiltere’de bu ayaklanma Kral ve soyluların iş birliği ile şiddetli bir biçimde bastırılmıştı.

İngiltere’de Kraliyet ile lordların ilişkisi merkezi devlet bütününde iç içe geçmiş bir idari yönetim biçimindeydi. Lordlar merkezi devletten uzak salt bölgesel güçler yani feodal bey olmak yerine, merkezi idari otoritenin bir temsilcisi gibi hareket ediyorlardı. Kraliyet devletinin ortakları gibi davranan soylular merkezi devletle gerginlik halinde değil, mülk sahibi sınıfların meclisi olan ulusal parlamentonun yükselişiyle birlikte kraliyetle uyum içinde hareket ediyorlardı.⁵³ Anglosakson toplumu kuvvetli bir biçimde aristokrattı ve tarımsal toplum monarşiyi güçlendirecek biçimde düzenlenmişti; önemli toprak soylu ailelerinin üyelerinin büyük çoğunluğu da krala hizmet eden bakanlık sınıfı üyeleri veya onların

⁵⁰ Meiksins Wood, **Yurttaşlardan Lordlara**, s.184.

⁵¹ Pelz, **a.g.e.**, s.31.

⁵² Eric Hobsbawm, **Sosyal İsyancılar**, Çev. Necati Doğru, 2. Baskı, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1995, s.11-14.

⁵³ Meiksins Wood, **Yurttaşlardan Lordlara**, s.185.

torunlarıydı.⁵⁴ Bu duruma bağılı olarak monarşi ile soylu sınıf, gücün mülkiyet egemenliği etrafında şekillenmesinden kaynaklı birçok noktada ortaklaşa hareket edebilmişti. Lordun ve dolayısıyla onun himayesindekilerin denetimi altında olan *Manor Courts* yani yerel feodal mahkemelerde köylüler birbirlerini dava edebilir, tahvil arazilerini devredebilir ve ortak alanların işletilmesi için yönetmelikler koyabilir, yerel jüriler tarafından yargılanabilirdi; dolayısıyla bu mahkemeler özel ve kamu adaleti karışımı bir hukuku uyguladıkları, kendi yasalarını yaptıkları ancak aynı zamanda kralların yasalarının da uygulayıcısı olmaları bakımından önemliydi.⁵⁵

İngiltere’de iktisadi gelişmeler kendine özgü bir dinamikte gelişti ve kapitalist ticari toplum kendiliğinden gelişti. Kırsal kesimde doğan İngiliz kapitalizmi yeni tür bir toplum yarattı. Rekabetçi üretim, işgücü verimliliğinin ve karlılığın artırılması, sermaye birikimi ekonominin zorunlu dürtüsü oldu ve bu bağlamda Meiksins Wood’a göre diğer Avrupa ekonomilerinin de kapitalist doğrultuya girmeleri büyük ölçüde İngiliz kapitalizminin dayattığı askeri ve ticari baskılara bir karşılıktı.⁵⁶ Toprak sahibi ve kiracı ilişkisi İngiltere’de kapitalist ilişkilerin temelini oluşturuyordu. Karlı üretim ve verimliliğin iyileştirilmesi bir strateji olarak benimsenmişti. Ticaret ve sermaye birikiminin para ekonomisini canlandırması da bu üretim ilişkilerinin itici gücü olmuştu. Köylü isyanları kısa sürede sert bir biçimde bastırılmıştı bununla beraber soylular da alt sınıftan gelebilecek taleplere karşı daha dikkatli olma mecburiyetinde kalmıştı. Ayrıca Fransa ile yaşanan dış savaş durumu da iç politikadaki tansiyondan bir kaçış yolu olarak kullanılmıştı.⁵⁷

Feodalizmden kapitalizme geçişte öncü bir örnek olan İngiltere’de monarşinin sürdürdüğü merkezileşme projesi, Batı Avrupa’daki diğer ülkelerden özellikle Fransa’dan farklı olarak erken tarihten beri beraberinde getirdiği parlamenter gelenek ile birleşerek başarıya ulaşmıştı. İngiliz yönetici sınıfın yerel gücü fazla olmakla birlikte, bu yetkiler merkezi devletin temsilcileri olarak hükümdarın atamasına dayanıyordu ve aynı yönetici sınıf ulusal parlamentoda da birleşiyordu. Lord ve Avam Kamarası temsilcileri aynı toplumsal sınıflardan gelebiliyordu ve bu sayede merkezi devlet ile yerel otoriteler birbirine rakip yargı yetkileriyle değil aynı egemen sınıfın iki farklı görünümü olarak birbiriyle ilişki içine

⁵⁴ Frank Barlow, **The Feudal Kingdom of England**, 5th Edition, New York, Routledge - Taylor&Francis Group, 2014, s.5.

⁵⁵ J Briggs, C. Harrison, A. McInnes, D. Vincent, **Crime and Punishment in England**, London, UCL Press - Taylor & Francis e-Library, 2005, s.10.

⁵⁶ Meiksins Wood, **Özgürlük ve Mülkiyet**, s.27.

⁵⁷ Rosemary Horrox, **Fifteenth-Century Attitudes: perceptions of society in late medieval England**, 2nd Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s.11.

giriyordu.⁵⁸ Özellikle 1485'te Tudor Hanedanlığı'nın hükümlanlığı başladığında sistematik yürütölen bu merkezileşme stratejisi; VIII. Henry dönemindeki reform ve İngiliz Kilisesi'nin kurulması ile büyük başarıya ulaşmış ve devletin tüm organları ile birleşik bir aygıt olarak konumlandırılmasını ortaya çıkarmıştı.

1.5.6. Ticari Devrim: Coğrafi Keşifler, Okyanus Ticareti

Batı Avrupa'nın kendi içine kapanık sosyo-ekonomik durumundan çıkış süreci, sadece Batı Avrupa'yı değil tüm dünyanın yapısını gerek siyasal, gerek kültürel, gerek sosyo-ekonomik olarak her açıdan dönüştürecekti. En önemli sonuçlarından biri de Batı kültürünün Doğu kültürü ile tanışması ve kaynaşması olacaktı. Bu tanışma Doğu ile Batı'nın kuracağı ticari ve aynı zamanda savaş-barış ilişkileri ile şekillenecekti. İslam medeniyetinin bilim, kültür-sanat ve düşüncesiyle tanışan Batı'da düşünsel bağlamda kilise karşıtı düşünceler canlanırken, bilim ve teknik alandaki gelişmeler de coğrafi keşifleri tetikleyecekti.⁵⁹

Haçlı Seferleri ile uzak diyarlara gitmeye başlayan maceraperest Avrupa'lı hem teknolojik, hem ekonomik, hem de kültürel ve düşünsel alanlarda gelişme fırsatı bulmuştu. Ticaret ile yeniden ekonominin merkezine yerleşmeye başlayan para ekonomisi, gelişen nüfus ve yeni kaynak ihtiyacı da Avrupalı'nın deyim yerinde ise girişimci ve yayılmacı ruhunu beslemişti. Yine bu dönemlerde barutun, top ve tüfeğin kullanımı da askeri gelişmeyi hızlandırmış, güçlü ve düzenli merkezi orduların ortaya çıkmasının ve askeri teknolojinin gelişmesinin itici gücü olmuştu. Pusula ve usturlap kullanımı denizcilikte büyük atılımlar doğurmuş, haritanın kullanılmaya başlanması ile kıyı kıyı gitme mecburiyeti kalmamıştı. Artık denizciler açık denizlerde kaybolmadan yollarını bulabiliyorlardı. Yine de tehlikelerle ve haydutlarla, korsanlarla dolu olan bu yolların güvenliği ve nelerle karşılaşılacağıının bilinmezliği uzunca bir süre ticaretin kıyı kıyı ve Akdeniz üzerinden yürütölmesine sebep olmuştu. Ateşli silah teknolojisinin gelişmesi, artık kendini rahatlıkla savunabilecek bu denizcilere uzak ve bilinmeyen diyarlara gitme cesaretini vermişti. Hem nüfus artışı ile beslenme ve yeni kaynak ihtiyacının ortaya çıkışı, hem de coğrafi konumu gereği İtalyan liman kentlerinin, özellikle Venedik'in Akdeniz ticaretindeki avantajı ve üstünlüğü yeni ticaret yollarının aranması fikrini ortaya çıkarmıştı. Özellikle Portekiz ve İspanyol kralları denizcilik alanındaki gelişmeleri yakından takip etmiş ve teşvik etmişlerdi.

⁵⁸ Ellen Meiksins Wood, **Kapitalizmin Arkaik Kültürü**, Çev. Oya Köymen, 3. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2017, s.68-69.

⁵⁹ Muammer Gül, **Ortaçağ Avrupa Tarihi**, 6. Basım, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2014, s.190.

Doğu'da ve Afrika'da bol miktarda altın ve zenginlik olduğuna inanılıyordu. Doğu'dan gelen ipek, baharat, değerli taşlar Avrupa limanlarına ulaştığında oldukça pahalı fiyatlardan satılıyordu ve kapış kapış gidiyordu. İpekyolu üzerinde ticaret yapan Venedikli tüccar bir ailenin oğlu olan Marco Polo (1254-1324) Doğu'nun en ihtişamlı döneminde Çin'e gitmiş, burada on yedi sene kalmıştı. Venedik'e döndüğünde burada 'bir milyon hikaye anlatan adam' olarak tanınıyordu ve Marco Polo'nun Doğu ihtişamını, görkemli altından saraylarını anlattığı Avrupalı tacirler için iştah kabartan zenginliklerle dolu hikayeleri dönemin en önemli bilgi kaynaklarından biriydi. Hatta Kristof Kolomb'un (1451-1506) bile Marco Polo anlatılarını yanında taşıdığı ve keşif yoluna çıkarken bu bilgilerden faydalandığı söylenmekteydi. Kolomb, Batı istikametinde giderek Asya'ya, özellikle Hindistan'a ulaşmaya çalışırken Karayip denizi adalarına, Amerika'ya ulaşan ilk kaşif olmakla birlikte burayı Asya'nın bir parçası sanmış ve Amerikan yerlileri için *Indian* yani 'Hindistanlı' terimini kullanmıştı.⁶⁰ Kolomb, Amerika kıtasını keşfettiğini bilmeden ölmüştü fakat İtalyan asıllı kaşif Amerigo Vespucci (1454 - 1512) buralara tekrar giderek Amerika'nın 'Yeni Dünya' olduğunu farketmişti ve kıtaya adını vermişti. 1497'de Portekizli denizci Vasco de Gama (1469? - 1524), Afrika'da Ümit Burnu'nu dönerek Hindistan'a ulaşmış ve yepyeni bir denizyolu keşfetmişti. Ticarete yepyeni atılımlar yaratan bu keşifler sayesinde Atlas Okyanusu'nun önemi artmıştı ve böylece; coğrafi konumları gereği Portekiz, İspanya, İngiltere, Fransa ve Hollanda yeni okyanus ticareti devriminde başat rolü oynayacaklardı. Dünya tarihinin bir sonraki aşamasında artık Avrupa'nın büyümesi Haçlı seferlerindeki gibi doğrudan ve bilinçli bir amaca yönelikti; uzun zamandan beri toprak ve altın peşindelerdi ve dünya Avrupalı'nın ayağına gelmiyordu, onlar dünyaya açılacak ve onu ele geçireceklerdi.⁶¹

Coğrafi keşifler hem Avrupa üzerinde hem de tüm dünya üzerinde önemli toplumsal, ekonomik, sosyal, siyasal, coğrafi, bilimsel, teknolojik, kültürel, askeri alanlarda köklü dönüşümleri yaratmıştır. Yeni kaynakların keşfi Avrupalı'yı hızla zengin ederken; Akdeniz ticaretinin ana yolları olan İpek ve Baharat yolları ekonomik olarak geçerliliğini sürdürse de güç ve önemini büyük oranda kaybetmişti. Bu ticaret yolları üzerindeki Osmanlı İmparatorluğu'da ekonomik üstünlüğünü yavaş yavaş yitirmeye başladı. Keşfedilen yeni yerlere taşınan hastalıklar ile yerli nüfusun büyük çoğunluğu hızla azalmış, buralardaki yeni hakimiyet savaşları yerli halkın köleleştirilmesi ile sonuçlanmış gelişen ürün ticaretinin yanında köle ticareti de hızla büyümüştü. Altın, gümüş, tütün, şeker karşılığı köle taşımacılığı ve değiş tokuşu yapılıyordu. Kilise de boş durmamış ve yeni keşif bölgelerinde misyonerlik

⁶⁰ Yetişgin, a.g.e., s. 89-90.

⁶¹ Roberts, a.g.e., s.283.

faliyetlerine hız vererek buraların hristiyanlaştırılması için çalışmaya başlamıştı. Yayılmacı Avrupa politikası gittiği yere sadece askeri gücünü değil dil, din ve kültürünü de taşıdı. Avrupa'nın da askeri, kültürel ve en çok da ekonomik büyümesine yol açan keşifler, yeni kıtaların zenginliklerine ulaşma ve buraları sömürme imkanı bulan Avrupa'nın emperyal liderliğine giden yolun taşlarını döşemiş oldu. Ekonomik küreselleşme başlamış, işçiler ve üretilen ürünlerin uluslararası dolaşımı ile Avrupa hazır giyim eşya, Asya lüks eşya, Afrika ucuz iş gücü ve Amerika ham madde ve tarım ürünlerinde öne çıkan pazarlar olmuştu.⁶²

Ticari Devrim olarak adlandırılan tarihin bu döneminde keşiflerin yanında korsanlıklar bile anonim şirketleri aracılığı ile yapılmaya başlanmıştı. Bu keşiflerin finanse edilmesi büyük paralar gerektiriyordu ve bir çözüm olarak anonim şirketler bulunmuştu. Bu şirketlerden en eski ve en ünlülerinden İngiltere'nin ilk anonim şirketinin adı bile dönem ile ilgili pek çok ipucu veriyordu : “Yeni ülkelerin, bölgelerin, adaların ve bilinmeyen yerlerin keşfedilmesi için Tüccar Serüvenciler Şirketi ve Loncası” .⁶³

Ekonomik gelişmeler toplumun her kesimini elbette zenginleştirmemişti. Fiyatların yükselişi ile ortaya çıkan enflasyon ücret karşılığı çalışanların ekonomik durumlarını olumsuz yönde etkiliyordu. ‘Fiyat devrimi’, yani XV. yüzyılın ikinci yarısında, tarımsal ürünler başta olmak üzere, fiyatların giderek artmasıyla sonuçlanan süreçte bu enflasyon olgusunun nedenleri arasında, değerli metallerin daha kolay bulunması ve bankaların gelişimiyle desteklenen parasal dolaşımdaki artış gibi çeşitli faktörler vardı.⁶⁴ Bu bağlamda o zamana kadar görülmedik bir iktisadi rekabet baskısı, üretim güçlerinin sürekli iyileştirilmesinin gerekliliği ile beraber kapitalizmin kentsel bir olgu olarak burjuva kökenli olmasının yanında bu sistemin ilk doğduğu yer olan İngiltere’de toprak sahibi aristokrasinin egemen olduğu kırsal bölgede çıkış kaynağını bulmuştu.⁶⁵ Fiyat yükselişi toprak sahiplerinin gelirlerinin de düşmesi anlamına geliyordu. Bu sefer de toprak sahibi senyörler ya toprağı daha yüksek bedelle kiralama yoluna ya da ‘çitleme’ yoluna gidiyordu. Endüstriyel gelişmelerle beraber yükselen yün fiyatları toprak sahiplerini topraklarını kiralamak yerine çitlerle çevirerek yünü için koyun beslemeye ve satmaya yönlendirdi. Özellikle İngiltere’de yaygınlaşan bu üretim biçimine bu sebepten ‘çitleme’ adı verildi. Bu yöntem ile toprakta çalışan köylü toprağından da edilmiş oluyordu. Senyörler için ise daha az kişi ile yapabildiği bu üretim çok daha karlı görünmekteydi. ‘Eve iş verme’ üretim biçiminin de doğmasına yol açan bu gelişmeler ışığında tüccar hammaddeyi üreticiye vererek kendi evinde üretmesini sağladı. Bu biçim pek

⁶² Yetişgin, **a.g.e.**, s.126.

⁶³ Huberman, **a.g.e.**, s. 106.

⁶⁴ Eco, **Ortaçağ: Cilt IV: Keşifler, Ticaret, Ütopyalar**, s.175.

⁶⁵ Meiksins Wood, **Kapitalizmin Arkaik Kültürü**, s.17.

çok açıdan tasarruf sağlayarak üretimi hızlandırdı. Böylece topraksız kalan köylü de üretimin çarkında kendine yeni bir yer bulmuş oldu ve işçileşmeye başladı. Çitleme genel anlamda üretimin genişlemesine de katkıda bulunmaktaydı; bu yolla topraklarından kopan insanlar kapitalizmin habercisi manifaktürel üretimin gereksindiği ücretli emek stoğunu oluşturmaktaydılar.⁶⁶ Eve iş verme sisteminde sadece hammaddeyi işçiye temin eden tüccar; manifaktürel üretim biçiminde üretim araçlarını da tahsis ettiği atölyelerde üretim ağını daha da büyötmektedir. Böylece, kapitalizmin en önemli iki yapı taşı olan sermaye birikimi ve ücretli emeğin oluşmasına da imkan sağlanmıştı.

Avrupa genelinde şirketleşen loncalar ve büyük tacir grupları aracılığı ile gelişen uluslararası ticaret ile zenginleşen büyük aileler de ortaya çıkmaya başlamıştı. Dönemin asıl zengini olan bu tüccarlar tarihçi Huberman'a göre tahtın ardındaki gerçek güçlerdi; krallar her vesilede onların mali yardımına başvuruyorlardı.⁶⁷ Ticari kazanım peşinde koşmak beraberinde savaşları da getiriyor, bunlar da maliyet ve para ihtiyacı anlamına geliyordu. Merkezi yönetimler de bu para alışverişi sebebiyle büyük bankerler ile yakın ilişkiler kuruyordu. Takip eden yüzyıllar boyunca bu zengin ailelerden bazıları olan Peruzzi'ler, Medici'ler, Fugger'ler gibi zengin tüccarlar Avrupa ikliminin ekonomik ve askeri gelişimine katkıda bulundukları gibi himayesinde bulundurdıkları bilim, sanat, ilim insanları ile de rönesans ve reform hareketlerinin gelişeceği ortamın hazırlanmasına büyük katkılarda bulunmuşlardı.

Kilise ise ticarete belli bir mesafede duruyordu; borçluları, borçlarının faizlerinden doğan ödemelerini affediyordu. Buna rağmen gelişen yeni ekonomik dünya düzenine ayak uydurmak zorunda kalan Kilise, endüljans satışlarına başlamış, ekonomik gelirlerini arttırmaya çalışıyordu. Kilise'nin kendisi de işlemlerini kınadığı sermayedarlardan, sürekli borç alıyordu.⁶⁸ Ekonominin ve ticaretin uluslararasılaşması kültürel ve düşünsel etkileşimi de beraberinde getirmişti. Kilise'nin tutarsız davranışları, endüljans satışları ve zenginliği daha çok gözle görülür olmuş ve Kilise karşıtı düşünsel hareketlilik de hümanist düşüncelerle birlikte baş göstermeye başlamıştı. Katolik kıta Avrupası'nda en büyük ve geçerli köklü kurum Kilise idi. Eğitimi, yazılı ve sözlü bilgi tekeli yüzyıllarca kendinde bulunduran Kilise; ticaretin getirdiği gereklilik ile laik okulların kurulması ve sonrasında da kıtada yaygınlaşan matbaanın bu tekeli kırması ile karşı karşıya kalmıştı. Daha önce de Kilise karşıtı düşünceler ortaya çıkmış fakat bu kişiler cezalandırılarak ve öldürölerek Kilise'nin zaferi ile

⁶⁶ Özyüksel, **a.g.e.**, s.80.

⁶⁷ Huberman, **a.g.e.**, s.108.

⁶⁸ Pirenne, **Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, s.159.

üstü kapatılmıştı. Fakat teknolojik gelişmelerin önüne geçemeyen Kilise, ne hümanist iklimle yeşeren rönesans akımının ne de bölünmesi ile sonuçlanacak reformasyonun önüne geçemedi.

1.6. Kilise ve Ortaçağ Avrupası'nda Siyasal Düşünce

Ortaçağ Avrupası'nda din hayatın her alanında etkin bir rol oynamakta, iç ve dış politikanın belirleyici bir unsuru olarak öne çıkmaktaydı. Bu durum 1648 Vestfalya düzenine kadar çalkantılarla etkisini yitirerek devam etmişti. Vestfalya Antlaşması Avrupa tarihinde bir kilometre taşı sayılır. Çünkü Avrupa'daki dinsel ortama, büyük güçlere ve Alman devletlerinin siyasal gelişmelerine ve izleyen yüz elli yıl boyunca uluslararası ilişkilere yön vermiştir. Öncesinde de reform sosyal ve siyasal bir hareket olarak ivme kazanmış, Kilise'nin dünyevi otoritesini derinden sarsmıştı. Bu dönemde Avrupa'da siyasi otoriteler meşruiyetlerini dini referanslardan almaktaydı. Papaların krallara taç giydirmesi gibi ritüeller Kilise'nin dünyevi iktidarının göstergesiydi. Katolik Kilise'nin ve Hristiyanların dini lideri Papa, hiyerarşide siyasi liderlerin üstü iken, devletlerarası anlaşmazlıklarda da arabulucu rolünü üstlenmişti. Papa, Tanrı'nın temsilcisi kabul edildiğinden Katolik Kilise'nin onayını almış olan Krallar ve İmparatorlar, ülkesinde de meşruiyetini sağlamış oluyordu. Böylece egemenliğin kaynağını Tanrı'dan alan Kral'ın yönetimindeki halkın da itaati sağlanıyordu. Çünkü iyi vatandaş olabilmeyin yolu, Tanrı'nın gücüne dayanan devlete itaat etmekten geçiyordu. Kilise yapılacak olan savaşların dahi meşruluğuna karar veren merci konumundaydı. Dış saldırılara karşı veya 'kafirlerle' karşı yapılan savaşlar meşru görülüyordu. İç politikada olduğu gibi devletlerin yürüttükleri dış politika da ister istemez dine dayandırılmış ve savaş, barış, diplomasi gibi dış politikanın temel unsurları, dini temeller üzerine oluşturulmuştu.⁶⁹

Feodal toplum yapısının çözülmesi ile merkezi krallıkların güçlenmesi Avrupa için yepyeni bir dönem başlatmaktaydı. Ortaçağın bitişi ve erken modern dönem başlangıcı olarak kabul edilen 1453 tarihi; dünya tarihi için de adeta bir dönüm noktası oldu. İstanbul'un Osmanlı'ya geçmesi ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, Yüzyıl Savaşları'nın son bulması ile Avrupa, modern dönemin başlangıcına adım atıyordu. Yüzyıl savaşlarının bitişi ile özellikle İngiltere ve Fransa için önemli yapısal dönüşümler de gerçekleşmişti. Fransa daha mutlakiyetçi bir merkezi monarşi olarak ortaya çıkmışken, İngiltere ise toplumsal sınıfların temsil hakkını elde ettiği güçlü merkezi bir monarşi olarak modern demokrasinin temellerini atmıştı. Kilise ve Krallar arası güç çekişmesinde toplumsal süreçlerin ekonomik boyutuna daha önceki bölümlerde değinilmişti. Fakat bu çekişme sadece ekonomik boyutta

⁶⁹ Mehmet Şahin, **Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği**, 1.Baskı, Ankara, Barış Platin Kitabevi, 2009, s.20.

değildi. Güç kazanımında ekonomik gerekçeler ile doğal yollardan kurulan toplumsal sınıflar arası ittifak, düşünsel boyutlarda da devam etti. Rönesans, Reform ve sonrasında Aydınlanma bu düşünsel boyutun ideolojik cephanesini sağladı.

Kilise 14. yüzyıl boyunca çeşitli içsel çekişmeler ile boğuşmak zorunda kalmıştı. Babil Sürgünü(1309-1377)* ve Büyük Ayrım(1378-1417) süreçleri bittiğinde Kilise, karşıt düşünceleri, hicivleri, eleştirileri engellemek için artık çok geç kalmıştı. Babil Sürgünü denilen süreç sırasında Papalar Roma'yı terk edip Avignon'da ikamet etmeye başlamışlardı. Bu dönemde yedi Papanın da Fransız kökenli olması, Kilise'nin Fransa Krallığı'nın etkisine girmesine, böylece diğer kral ve prenslerden büyük tepki görmesine yol açtı.⁷⁰ Papalığın Roma'ya tekrar dönmesinden sonra patlak veren Büyük Ayrım süreci boyunca da, farklı hükümdarlar tarafından desteklenen aynı anda birden fazla Papanın varlığı 1417'ye kadar Kilise otoritesinin derinden sarsılmasına sebep oldu. Bu ayrımlarla boğuşan Kilise aynı zamanda ortaçağın en büyük feodal gücüydü. Artık sadece toprak ve topraktan elde edilen gelire bağlı kapalı Avrupa ekonomisi geçerliliğini yitirmişti. Kilise bu ekonomik dönüşüme de ayak uydurmak durumundaydı. Böylece Kilise, gelirlerini arttırmak için günah bağışı belgesi ve cennetten tapu yani 'endüljans' satışına başlamıştı. Kilise'nin bu girişimi kilise karşıtlarının eleştirilerinin zemini olacaktı.

Dünyevi otorite üzerinde krallar ve Papalar arasındaki güç çatışması Papa yanlıları ve Kral yanlıları olarak iki taraf ortaya çıkarmıştı. İtalya üzerinde hakimiyet kurmak ve Kutsal Roma-Germen tahtının imparatoru olmak için girilen taht mücadelelerinde Papa ve İmparator yandaşlarının Guelfo ve Ghibellinolar olarak hizipleşmesi ile bu çatışmalar İmparator II. Friedrich döneminde baş göstermişti. Guelfo ve Ghibellino terimleri on ikinci yüzyılın ilk yarısında taht mücadelesi veren iki Alman grubu, yüzyıl sonra ise papalıkla imparatorluğun İtalyan taraftarları, rakip şehirler arasındaki karşıtlıkları ve her bir şehir içerisindeki gerilimleri ifade etmek için kullanılırlar.⁷¹ Guelfolar papalık yanlısı bir tutum sergilerlerken, Ghibellinolar ise İtalya kent devletlerinde siyasal ve ekonomik üstünlük sağlama çabalarından dolayı imparatorluk yanlısı bir tutum sergilemekteydiler. Guelfo adı on ikinci yüzyıl ve on üçüncü yüzyıl başlarında Kutsal Roma-Germen tahtı için mücadele veren Welf ailesinden, Ghibellino adı ise Welf'lerin rakipleri Hohenstaufenlere ait bir şato olan Wiblingen'den gelmekteydi.⁷² İmparator VII. Heinrich, Guelfoların hakimiyetindeki

⁷⁰ Ağaoğulları, **Batı'da Siyasal Düşünceler**, s.286.

⁷¹ Eco, **Ortaçağ, Cilt II: Katedraller, Şövalyeler, Şehirler**, s.46.

⁷² Ağaoğulları, **Batı'da Siyasal Düşünceler**, s.271.

**Babil Sürgünü*; 1309-1377 yılları arasındaki süreçte papaların Roma'daki geleneksel ikametgahları yerine Fransa'nın Avignon kentinde yaşadığı ve görevlerini buradan sürdüğü döneme verilen addır.

Floransa'yı kuşatmış fakat ele geçirememişti, aforoz ile tehdit edilen VII. Heinrich'in ölümünden sonra kimin imparator olacağı konusu yeni güç çatışmalarını ortaya çıkartmıştı. Bu güç çatışmalarında öne çıkan 1322'de Bavyera Kralı Ludwig ile Avusturya Kralı Friedrich arasındaki çatışma sonrası Ludwig'in kendisini İmparator ilan ederek İtalya'ya seferler düzenlemesi iki otorite arasındaki önemli gerilimlerden biriydi. Papa, Ludwig'i İmparatorluktan azlettiğini açıklayarak onu heretik olmak ile suçlamış ve aforoz etmiş, Ludwig ise 1324'te bir bildiri yayımlayarak Papa'yı dünyevi iktidarı gasp etmekle ve dinsel sapkın olmakla suçlamıştı.⁷³

Bu çatışma dönemlerinde Ludwig'in himayesine girerek; devlet ve kilise arası ilişkileri düzenleyen ve Kilise karşıtı savları ile İmparator yanlısı iki düşünür Podovalı Marsilius ve Ockhamlı William öne çıkmıştı. Devlet ile Kilise arası ilişkileri düzenlerken bu iki düşünür de iki kurumu birbirinden bağımsız birer kurum olarak tanımlamıştı. Ockhamlı; savlarının temeline 'birey'i koyarak, bunların bir araya gelmesi ve onayı ile bir siyasi yapı oluşturduğunu belirtmişti. Yargı yetkileri arasındaki ayrımı da yine bireyin ruhani ve seküler varlık olması kaynaklı, çözümünün bu dualiteyi hesaba katması gerektiğini savunarak; bireyi, ruhani varlıklar olarak Tanrısal yasalarca yönetilirken, seküler varlıklar olarak pozitif hukuka tabi tutmaktaydı.⁷⁴ Ockhamlı William iki kurumun birbiri üzerindeki üstünlüğüne keskin bir sav getirmemişse de Podovalı Marsilius; dünyevi iktidarın, Kilise üzerindeki üstünlüğü ilkesini savunmuştu. Podovalı'nın seküler savunusu yargı yetkisini de dünyevi otoriteye vererek Kilise'nin devlet otoritesine boyun eğmesi gerektiğini öne sürmekteydi. Barışı sağlamayı savlarının temeline oturtan Podovalı'ya göre sivil barışı sağlama görevi seküler devlet güçlerinde olmalıydı. Rönesans ve reform'un habercisi olan Marsilius; bu görüşlerine ek olarak Tanrı'dan başkasının hangi görüşlerin sapkınca olduğunu bilemeyeceğini belirterek hoşgörüyü savunmasıyla da dikkat çekmişti.⁷⁵

Kilise'nin dünyevi otoritesi üzerine eleştiriler İngiltere'de John Wycliffe (1320-1384) ve Bohemya'da Jan Hus (1373-1415) ile tırmanarak devam etti. Her iki düşünürün de ortaya attıkları fikirlerde ulusal çıkarların gözetilmesi ön plana çıkıyordu. Ulusal Kiliseler mantığının belirgin olarak ilk ortaya çıkışıydı bu. "Wycliffe ile (onun birçok düşüncesini benimsediğini söyleyen) Hus, bir yanda dinsel törenciliğe, iman konusundaki dinsel hiyerarşi anlayışına ve Papa'nın Kilise içindeki mutlak egemenliğine karşı çıkıyorlar, öte yanda Kilise'nin servet edinmesini eleştirip Kilise mallarından vergi alınmasını, Kilise vergilerinin

⁷³ A.e., s.271.

⁷⁴ Meiksins Wood, **Yurttaşlardan Lordlara**, s.239.

⁷⁵ Mete Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**, 5. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 467.

kısıtlanmasını ya da kaldırılmasını ve endüljans satışlarının yasaklanmasını savunuyorlardı.”⁷⁶ Wycliffe hem Kutsal Kitap’ın ilk İngilizce çevirisini yapmış hem de papalık kurumunun Kutsal Kitap’ta hiçbir dayanağının olmadığını söyleyecek kadar ileri gitmişti. Kilise’nin resmi görüşüne aykırı düşünce ve hareketler ‘sapkınlık’ olarak nitelendirilmekteydi. Nitekim heretiklikle (dinsel sapkınlık) suçlanan Wycliffe afaroz edilmiş, yandaşlarının ‘Hussit’ olarak anıldığı Jan Hus da aynı gerekçe ile yakılarak idam edilmişti. Yaklaşık yüzyıl kadar sonra Luther, Hus’a benzetilecek ve Müntzer, Prag Manifestosu’nda Hussitlere çağrıda bulunacaktı; böylece reform dönemine doğru ilerlerken hem Wycliffe hem de Hus oluşan ulusal bilincin ve kilise eleştirilerinin birer simgesi olmuştu.⁷⁷

Kilise dönem dönem karşıt düşüncelerle karşılaşmıştı fakat rönesans dönemi çoklu olarak toplumsal, sosyal, sanatsal ve düşünsel boyutlarda farklı görüşlerin ortaya çıktığı ve karşılık bulduğu bir ortam olarak öne çıkmıştır. Özellikle tarihler 1517 yılını gösterdiğinde de; kendisi de ruhban sınıfından olan teolog Martin Luther tarafından Wittenberg Kilisesi kapısına çakılan 95 tezi, Kilise’nin endüljans girişimi üzerinden temellenerek reform döneminde Kilise’nin gücüne de en büyük darbeyi indirecekti.

1.7. Rönesans ve Rönesans Aydınları

Ortaçağ boyunca hakim olan skolastik düşünce, bu rönesans öncesi dönemin karanlık çağ olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Ortaçağ dönemi boyunca günlük yaşam ile dini inanç ve ritüeller iç içe geçmiş durumdaydı. Sosyal toplanma alanları kiliseler, sosyal etkinlik dönemleri ise dini bayramlar ve yortulardı. Kilise, Papa’nın Tanrı’nın yeryüzündeki vekili olduğu anlayışına göre hem ruhani hem de siyasal erk olarak otorite sahibi olduğu iddiasındaydı. Buna göre Tanrı ile insan arasındaki tek mercii olan Kilise ve dolayısıyla en üst yönetim mercii Papa’ya; ister serf, ister soylu, ister Kral olsun bu dünyadaki herkes, öteki dünyada günahlarından bağışlanmak ve cennete gitmek için boyun eğmeliydi. Ticaret ile canlanan kent yaşamı bu içe dönük din ile bütünsel olan yaşam biçimini ve dolayısıyla da düşünce biçimlerini dönüştürmeye başladı. Düşünce biçimlerinin dönüşmeye başlamasının arkasındaki sosyal arka planda önceki bölümlerde de değinildiği üzere ticaretin etkisi, haclı seferleri sonrasındaki teknolojik gelişmeler ve özellikle matbaa ile düşüncelerin hızla yayılma imkanı bulması, Babil Sürgünü ve Kilise içinde yaşanan Büyük Ayrım, endüljans satışları etkiliydi.

⁷⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **Tanrı Devletinden Kral Devlete**, 5.Basım, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008, s.87.

⁷⁷ Carter Lindberg, **Avrupa’da Reform Tarihi**, Çev. Özgür Umut Hofaşçı, 1.Basım, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2014, s.45.

Uluslararası ticaretin gelişmesi ile başlayan Doğu - Batı etkileşimi ekonomik boyutta üretim ve tüketim ilişkilerini de dönüştürdü. Askeri ve dini bağlamda sürekli bir çatışma içinde olunsu da Doğu - Batı ticareti hep devam etti ve kültürel bir etkileşimi de beraberinde getirdi. On üçüncü yüzyıl itibariyle Fibonacci, Araplardan öğrendiği '0' sayısı ile günlük ticarete kar-zarar hesaplarının ve bankacılık işlemlerinin hızla gelişmesini sağladı. Kara ölüm salgınının ve Yüzyıl Savaşlarının bitişi ile rahat bir nefes alma fırsatı bulan kıta Avrupası'nda özellikle konumları gereği ticarete oldukça avantajlı konumda olan İtalyan şehir devletleri önemli ticari merkezler olarak ortaya çıktılar. Kendi içlerinde de devamlı bir rekabet içinde olan Venedik, Ceneviz, Floransa, Napoli, Milano gibi şehir devletleri kent yaşamının en fazla gelişme imkanı bulduğu ve dolayısıyla burjuvazinin de en güçlü olduğu yerler olarak öne çıktı. Ticari yolların üzerindeki ağır vergi yükü ve tüketim mallarına olan talep kıta Avrupalılarını yeni ticari yolların keşfine yöneltti. Bu keşifler hem Avrupa'yı mali ve ticari alanda dünyada yukarı taşıdı, hem de keşfedilen yeni yerler ile kurulan etkileşimler sosyal ve kültürel etkiler yarattı.

Avrupa toplumunda, özellikle rönesans'ın beşiği sayılan İtalya'da tüm bu sosyo-ekonomik arka plan ile birlikte 'birey'i öne alan yaklaşımlar ortaya çıkmaya başladı. Özellikle ortaçağ skolastik anlayışına karşı antik çağ düşünürlerinin örnek alınması, çevirilerinin yapılmaya başlanması, Antik Yunan ve Klasik Roma dilinin önem kazanması; kültür, felsefe , edebiyat ve siyaset alanında 'Hümanizm' akımı olarak kendini gösterdi. Hümanizmin başarılarından biri, klasikleri kavramanın bireyi kendi ilişkilerinde karşılaştığı ahlaksal ve etik sorunlar üzerine kafa yorabilme yetisine sahip, daha 'insancıl' bir birey yapabileceği inancını aşılması, diğeri ise hümanist eğitimin yani klasik metinlerin çalışılmasının da toplumda elçi, avukat, sekreterlik gibi önemli görevleri kazanmada etkili olabileceği inancıydı.⁷⁸ Matbaa'nın yaygınlaşması ile yazılar, kitaplar büyük bir hızla kıtanın her bir tarafına hatasızca yayıldı. Ticaretin etkisi ile artmaya başlayan okuma yazma oranı ile de bu basımlar büyük kitlelere ulaşabiliyor dolayısıyla etkisi yazıldığı yerde kalmıyordu.

Rönesans, kıta Avrupası için uzun bir çok yönlü gelişim dönemini ifade eder. Fransızca kökeni 'yeniden doğuş' anlamına gelen bu tanım en geniş haliyle on ikinci yüzyıldan başlayarak on altıncı yüzyıla kadar sürecek olan siyasal, düşünsel, edebi, bilimsel, mimari alanlarda, Kilise'nin kapalı skolastik görüşünden sıyrılan ve 'birey'i temel alan moderniteye doğru giden bir anlayışı kapsar. On ikinci yüzyılda pahalı lüks tüketim ürünleri, ipek, baharat ticaretinin yanı sıra düşünsel kültürel etkileşimler de beraberinde gelmişti.

⁷⁸ Jerry Brotton, **Rönesans**, Çev. Hakan Gür, 1. Baskı, Ankara, Dost Yayınevi, 2012, s.57.

Aristoteles ile Euklides'in eserleri, Batlamyus'un astronomi çalışmaları Müslüman kütüphanelerinde bulunurak Batı'ya taşınmış ve böylece bu on ikinci yüzyıl rönesansı olarak anılan dönemde Batı'nın kültürel gelişimi Arapçadan Latinceye çeviriler ile gerçekleşen entelektüel açılımlar ve düşünsel konulara duyulan derin ilgi, kentsel yenilenme temelinde kendini göstermişti.⁷⁹ Bununla birlikte ortaçağın bitişi ve modern dönemin başlangıcına sahne olan rönesans ile ortaçağı bitiren keskin bir kopuştan söz edilememektedir. Rönesans kavramı on dokuzuncu yüzyılda kullanılmaya başlamış ve farklı tanımlar yapılmışsa da özellikle on beş ve on altıncı yüzyıllarda etkisi yoğun bir şekilde hissedilmiş bilimsel, sanatsal , düşünce ve mimaride vücut bulmuş yenilenme biçimlerini ifade eder. On dokuzuncu yüzyılda Burckhardt' ın savına göre; klasik değerlerin yeniden canlanması, keşifler, örgütlü dine karşı büyüyen hoşnutsuzluk ile değişmeye başlayan insan tanımında; ortaçağın 'tinsel bir bireyi olan' insan, sadece ırkın, partinin, halkın ya da kuruluşun üyesi olma bilincini taşımaktaydı fakat on beşinci yüzyıl İtalya'sı 'rönesans insanı' nı yarattı; klasik kültürün yeniden canlanması niteliğini taşıyan ve on altıncı yüzyıl ortalarına gelindiğinde de sona eren modern dünya tanımıydı bu.⁸⁰

Rönesans akımı ortaya çıktığı İtalyan şehir devletlerinde de desteklenmişti. Şehir devletler arasındaki rekabet gereği, birbirlerinden daha üstün ve parlak bir şehir merkezi olmak adına yönetimdekiler ve soylular tarafından himayeler sağlanan rönesans aydınları eserleri için gerekli koruma ve maddi imkanı da böylece bulabiliyordu. Dönemin en güçlü ailesi olan Mediciler pek çok bilim insanı, sanatkar ve filozofları saraylarında himayesine almış, eskiçağ eserlerinden oluşan kütüphane yaptırmış hatta düşünce ve uygarlık tarihinde en büyük hizmetlerinden biri olan, Platon felsefesinin merkezi olarak Akademi'yi Floransa'da kurmuşlardı.⁸¹ Boticelli, Brunellesco, Donatello, Leonardo da Vinci, Michalangelo, Raphael döneme damgasını vuran isimler olmuştu. Hatta Kilise ve bazı hümanist Papalar da rönesans sanatını desteklemiş, heykel, resim ve özellikle kilise mimarisi alanlarında başyapıtların ortaya çıkmasına ön ayak olmuşlardı. Kilise de aksini yapmış olsa yok olacağını öne sürdüğü antik eserleri beslemiş, korumuş, okumuş ve de öğretmişti.⁸² Bununla beraber kendi karşıt görüşlerini ve otoritesine karşı alacağı asıl büyük darbe olan reformasyonu önleyememişti. Reformasyona giden süreçte rönesans'ın düşünsel, edebi alanda öne çıkan düşünürleri, Dante,

⁷⁹ Jacqueline Russ, **Avrupa Düşüncesinin Serüveni**, Çev. Özcan Doğan, 4. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2019, s.89.

⁸⁰ Brotton, **a.g.e.**, s.20-21.

⁸¹ Halil İnalçık, **Rönesans Avrupası**, 7.Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.65.

⁸² Thomas Woods Jr., **How the Catholic Church Built Western Civilization**, 1st Edition, Washington D.C., Regnery Publishing, 2012, s.41.

Erasmus, Valla ve Machiavelli kilise karşıtı, siyasal erk yanlısı görüşleri ile zemin taşlarını döşemeye başlamışlardı bile.

Antik çağın ön plana çıkmaya başlamasının ilk örneğini edebiyat alanında Petrarca başlatmıştı. Kendisi rönesans döneminin ilk hümanisti, ilk moderni olarak anılmıştı. Eserlerinde ortaçağ psikolojisi yerine modern çağ psikolojisini işlemiş; doğayı bir sembol olarak değil gerçeklik olarak ele almış, aşkı insani bir aşk olarak işlemiş Petrarca, öteki dünyanın ideallerinin değil bu dünyanın insanı olarak yapıtlarını oluşturmuştu.⁸³ Bocaccio da Petrarca gibi; Klasik Roma dilini, klasik dönem eserlerini ve Yunan edebiyatını ve mitoloji eserlerini ortaya çıkartmak için uğraşmış ve Avrupalı'ların yaşamlarında ön plana çıkmaya başlayan klasik edebiyat ve felsefe anlayışının hümanist öncülerinden olmuştur.

Hem edebiyatçı hem de siyasi bir kişilik olan Dante (1265-1321), kilise görüşlerine karşı monarşiyi savunduğu *De Monarcia - Monarşi Üzerine* ve asıl ünlü olan kilise hicvi *Divina Commedia - İlahi Komedya* eserlerini yazmıştı. İktidar ilişkilerinde karşılıklı bağımsızlık ilkesini savunmuş ve bunu hem imparatorun hem de Kilise'nin uyması gereken bir kural olarak belirtirken Papa'nın otoritesini ruhani alan ile sınırlayarak imparatorluğu yeryüzünde kimseye hesap vermeyen bir güç konumuna getirmişti.⁸⁴ Yozlaşmış Papa ve Kilise karşıtlığını özellikle *İlahi Komedya* adlı eserinde ortaya koyan Dante, dini kötüye kullanan rahipleri ve Papa'yı belirlediği katmanlardan oluşan cehennem çemberlerinin içerisinde anlatarak dönemin öne çıkan kilise hicvine imza atmıştı.

Kilise karşıtı görüşlere en önemli katkıyı ise Lorenzo Valla'nın (1407-1457) yaptığını söyleyebiliriz. İlk eleştirel tarihçi olarak anılan Valla, Roma Katolik Kilise'si kurucu belgelerinden, papalığın dünyevi otoritesinin kaynağını dayandırdığı belgenin *Donatio*'nun sahte olduğunu retorik, felsefe ve dilbilim becerilerini kullanarak kanıtlamıştı. Bu Napoli Kralı Alfonso'nun işine yaramış, Papa'nın şiddetli muhalefetine karşın Napoli Krallığı'nı sağlama alma çabalarında başarıyla kullanmıştı.⁸⁵ Bu da dönemin dengelerinin ne kadar hassas olduğunu ve kralların otoritesini muhafaza için himayesindeki rönesans aydınlarını nasıl birer düşünsel cephane olarak kullandıklarını bize göstermekteydi. Bu yazı yüzünden Engizisyon'la başı derde giren Valla, buna rağmen daha sonra Papa V. Nikolas'ın katibi olmayı da başarmıştı.⁸⁶

Dönemin öne çıkan hümanist düşünürleri ve iki birer dost olan Erasmus ve Thomas More, önemli eserlerinden *Deliliğe Övgü* ve *Ütopya* ile döneme damgasını vuran diğer iki isimdi.

⁸³ İnalcık, a.g.e., s.59.

⁸⁴ Ağaoğulları, *Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.276.

⁸⁵ Brotton, a.g.e., s.84.

⁸⁶ Alev Alathı, *Batı'ya Yön Veren Metinler II*, 1.Basım, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014, s.567.

Rotterdam'lı olan Desiderius Erasmus (1466 - 1536), matbaanın da gücünü kullanarak hümanizma anlayışını yaymakta gecikmedi. En ünlü hiciv eseri *Deliliğe Övgü* eserini yakın dostu İngiliz Thomas More'a ithaf etmişti. Bu eserini Erasmus adeta bir borazan gibi kullanıp toplumun ve Kilise'nin artık köklü bir değişiklik yapmasının zamanı geldiğini halka duyurabileceğini düşünerek, baş karakter *Stultitia* yani Deliliği seçerek, yan karakterler olarak da toplumun bütün aymazlıklarını -Kendini Beğenmişlik, Dalkavukluk, Unutkanlık, Tembellik, Haz, Kaçıklık, Şehvet, Taşkınlık ve Derin Uyku- kişileştirerek Deliliğin maiyetine vererek hicvini işledi.⁸⁷

Dönemdaşı İngiliz Thomas More (1478 - 1535), ilk ulusal kilise örneği olan Anglikan Kilise'si kurucusu VIII. Henry'nin konseyinde görev yapmış ve 1529'da ise Lordlar Kamarası başkanı ünvanını almıştı. *Ütopya* adlı eserini, kendini de konuşmacılar arasına koyduğu Latince bir diyalog olarak kaleme almıştı.⁸⁸ *Ütopya*'da ideal bir ulusal devlet tanımı yapmıştı. Bununla beraber dönemin gündemindeki tartışmalı konular olan siyasal ve dinsel otorite üzerinde keskin bir beyanda bulunmaktan kaçınmıştı. Hatta Quentin Skinner'a göre More, tipik bir kuzeyli hümanist çizgisinde olmasına karşın karakterlerden birinin kendisi olması ve net bir görüş ileri sürememesinden dolayı diyalogtaki More figürü, Hythlodæus'un övdüğü sistemde söylediği her şeye katılamayacağını söyler. Böylece *Ütopya*, hümanizmin hümanist bir eleştirisi olarak bile değerlendirilebilir.⁸⁹ VIII. Henry'nin dile getirdiği pek çok tezi de kaleme almak durumunda kalan More, Henry'nin boşanması ve Anne Boleyn ile evliliğini dini ahlakı gereği onaylamadığından dolayı da idam edilmişti.

Ortaya koymuş oldukları yeni yaklaşımlar ile ortaçağ düşünce yapısının dışına çıkan rönesans dönemi aydınları arasında siyasal bakış açısına damgasını vuran düşünürlerden biri de Niccolo Machiavelli (1469 - 1527) idi. Machiavelli, Lorenzo de Medici'ye ithafen yazdığı *Prens* adlı eserinde bir hükümdarın nasıl davranması gerektiğini açıklamaya çalışmıştı.⁹⁰ Bu açıklamaları dini ön plana almadan hatta göz ardı ederek yapması; dini, siyasetin dışına iterek, dinin yerine akıl ve devletin uygulamalarını koyarak modern uluslararası ilişkiler anlayışının oluşumuna katkı sağlamıştı. Machiavelli 'yurttaş' vurgusu yaparak devletlerin güvenliğinin askeri disipline dayanmakla beraber bir 'yurttaş ordusu' olmadıkça gereken coşkun ve kalıcılığın sağlanamayacağını, eğer bir devlet oluşturulmak isteniyorsa kendi tebaasının

⁸⁷ Desiderius Erasmus, *Deliliğe Övgü*, Çev. Çiğdem Dürüşken, 9. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2018, s.19.

⁸⁸ Thomas More, *Ütopya*, Çev. Çiğdem Dürüşken, 1. Basım, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009.

⁸⁹ Quentin Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri: Cilt I : Rönesans*, Çev. Eren Buğlalılar-Barış Yıldırım, 1. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2014.

⁹⁰ Niccolo Machiavelli, *Prens*, Çev. Kemal Atakay, 5.Basım, İstanbul, Can Sanat Yayınları, 2011.

silahlandırılmasının hayati önemde olduğuna vurgu yaparak günümüz modern ulus devletine oldukça yakın bir çerçeve çizmişti.⁹¹

On altıncı yüzyıldan itibaren, Batı dünyası Hristiyanlığın hiç yaşamadığı türden bir sarsıntı geçirdi. Hümanizm, reform, kapalı dünyadan sonsuz evrene geçiş, bilimsel düşüncedeki cesur atılım ve bireyin öne çıkması ile bitmekte olan ortaçağdaki etkin dönüşümlerin temelini attığı ve insanlığı yepyeni bir gerçeklik anlayışına götüren temel kırılma ve dönüşümler yaşandı.⁹² Hümanist düşünceler ile ‘birey’i öne alan bir anlayışın gelişmesiyle birlikte, rönesans ile düşünce ve sanat dünyasında yeni bir dönem başlamış, keşifler ile yeni dünyalar tanınmış ve yeni egemenlik alanları açılmış, Machiavelli ile modern devlet düşüncesi filiz vermiş, reform ile yürütülen dinsel mücadeleler sonucunda ise Kilise’nin yekpareliği yerini siyasal erkin egemenliğindeki ulusal kiliselere bırakmak durumunda kalmıştı.

⁹¹ Skinner, **Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri: Cilt I: Rönesans**, s.189.

⁹² Russ, **a.g.e.** , s.123.

İKİNCİ BÖLÜM

ERKEN MODERN ÇAĞ'A GENEL BAKIŞ

Erken modern çağa girerken birçok Avrupalı için kültürel ve entelektüel yaşam yavaş yavaş değişmeye başlasa da hala din ile yakından ilintiliydi. On beşinci yüzyıl sonu, on altıncı yüzyıl başlarında hala skolastik düşünce var olmakla birlikte din, bilim, sanat, siyaset alanlarında yepyeni gelişmeler oldu ve bu gelişmeler zamanla baskın duruma geldi. Bu gelişmeler ile birlikte ortaya çıkan eğilimler günümüze kadar olan gelişmelerin önemli bir dönüm noktası oldu. Rönesans ile hümanist düşüncenin belirmesi, bireyselliğin, insanın özgürlüğü kavramlarının öne çıkması bu değişiklikleri derinden etkilemişti. Artık birey akıl ile dinsel otoritenin karşısına dikilmiş ve reform ile skolastik düşünceye büyük darbe indirmişti. Coğrafi keşiflerin sonucunda teknolojik gelişmelerin artması ve özellikle matbaanın kullanımı da yeni fikirlerin geniş halk kitlelerine yayılmasını sağlamıştı. Modern çağın yapıtaşları iki büyük hareket olan rönesans ve reform ile döşenmişti.

“Ortaçağda ahlaki olduğu kadar siyasi bir otorite de olan papalık, Avrupa’da Protestan güçlerin çıkışının ardından, uluslararası çatışmalarda arabulucu vasfını dahi yitirmişti.”⁹³ Siyasi alanda büyük sonuçlar doğuran reform hareketi ile, ortaçağda hakim olan Hristiyan ulusların Papa’nın ve tek imparatorun çatısı altında birleşmesi *Respublica Christiana** ideali de sona ermişti. Hristiyan Avrupa’da, bağımsız ve üstelik birbirine rakip ulus-devletlerin ortaya çıktığı bir dönem başlamıştı. Reform, bu sürecin içerisinde ulusal Kilise’lerin kurulması ile uluslaşma sürecinde önemli bir pay sahibiydi.

2.1. Erken Modern Çağ Avrupası’nın Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Modern çağın başlangıcı olarak iki tarihi dönüm noktasından bahsedilir. Birincisi 1453’te İstanbul’un Osmanlılar tarafından fethi ile Doğu Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasıdır. Bir diğer tarihi olay ise Kristof Kolomb tarafından 1492’de Amerika kıtasının keşfedilmesidir. Ancak çağa ‘modern’ ifadesinin eklenmesinin arkasındaki etmenler geniş çaplı sosyal, ekonomik, siyasal, askeri, coğrafi, fikri ve teknolojik gelişmelerdir.

Ortaçağ Batı Avrupa toplumu genel geçer bir sınıflandırma ile üç gruba ayrılır; soylular (savaşanlar), ruhban sınıfı, ve serfler (köylüler). Fakat bu sınıflandırmanın derinine

⁹³ Hartmann, Heuser, **a.g.e.**, s.246.

**Respublica Christiana*: tüm Hristiyanların birleştiği devlet ideali.

inildiğinde farklılaşmalar da mevcuttur. Soylular sınıfı içerisinde siyasi otorite olan hükümdarlardan, ona kıyasla siyasi gücü olmayan küçük toprak sahibi şövalyeler de bulunmaktaydı. Avrupa’da ruhban sınıfı da aynı şekilde farklılık gösteriyordu; kendilerine çok geniş alanlar bağlı olan piskoposlar ile büyük manastırların başrahipleri ve rahibeleri genellikle soylu ailelerden geliyorlardı. Onlar laik akrabaları gibi zenginlik içinde yaşarlarken, köy rahipleri ile küçük manastırlardaki rahibeler bir lokma ekmeği zor buluyor ve ruhani işlerle uğraştıkları gibi bedenlen de çalışıyorlardı.⁹⁴ Serfler içinde de toprak üzerinde çalışanların yanında gündelikçiler veya topraksız göçmenler de bulunmaktaydı. Geç ortaçağ biterken ve erken modern döneme girilirken bu sınıflandırmalar değişmeye başlıyordu. Soylular, din adamları ve köylüler gibi, kentlerde yaşayanlar da çok büyük ticaret imparatorlukları yöneten ve zengin soylularla boy ölçüşebilecek kadar lüks içinde yaşayan tüccarlardan, yaşayabilmek için başkalarının, kilisenin ve 1450’lerde sadece birkaç kentte bulunan belediyelerin hayırseverliğine muhtaç olan fakir, dul ve yetimlere kadar geniş bir sosyo-ekonomik yelpaze oluşturmuyorlardı.⁹⁵

Ortaçağda kapalı ve tüketim ihtiyacı kadar üretim vardı. Malikanelerde yapılan üretim o malikanenin ihtiyacı kadar yapılıyordu. Feodal sistemin içerisinde bulunan ayrıcalıklı sınıflar yani aristokratlar ve ruhban sınıfı mevcut ayrıcalıklarının devamı için bu üretim biçiminden yanaydılar. Fakat nüfus artışının da etkisi ile beslenme sıkıntısı çeken tarımsal nüfusun hoşnutsuzlukları ortaya çıkmaya başlamıştı. Köylüler, Avrupa’nın yaklaşık yüzde seksen beşlik oranı ile nüfusun en büyük kısmını oluşturmaktaydı.

Haçlı seferleri ile birlikte deniz yollarının kullanılmasının yaygınlaşması, ticareti de canlandıran bir unsur oldu. Denizaşırı ve uluslararası ticaretin gelişmesi ile birlikte zenginleşen, kentlerde oturan tüccar sınıfı yani *burjuvazi*, erken modern dönem Batı Avrupası’nın sınıfsal yapısı içinde ticarete dayalı olarak zenginleşerek yükselişe geçti. Yeni Avrupa’da sosyal bakımdan en önemli olay, burjuvazi sınıfının ve şehirlerde soylu olmayan kitlelerin daha güçlü hale gelerek toplumun en etkili sınıfına dönüşmesiydi.⁹⁶

Burjuvazideki yükseliş zenginliği toprağa dayalı ve topraklarının bir sınırı olan aristokratlar için bir değişimi de beraberinde getirdi. Aristokratların bir kısmı topraklarını girişimcilere bağışlarken, bir kısmı da topraklarını çayır haline dönüştürerek koyun sürüleri

⁹⁴ Merry E. Wiesner-Hanks, **Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789**, Çev. Hamit Çalışkan, 3. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, s. 36-37.

⁹⁵ A. e. , s.38.

⁹⁶ İncalcık, a.g.e., s.5.

beslemeye başlamışlardı. Yün üretimi daha karlı bir hale gelmeye başlamıştı. Çiftlik kiracılarının artması ile köylünün topraktan ayrılışı arasındaki doğru orantı feodal üretim biçiminin temel koşulu olan bağların çözülüşüydü. Böylece senyörler serflerin kendi üzerlerindeki yükü hafifletiyor ve elde ettikleri yünü satıp kendi ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Yün, dokuma sanayii için önemli bir hammadde kaynağıydı. Bu alım-satım tüccarların da işine geliyordu. Bununla beraber iflas eden soylular ise para karşılığında topraklarındaki köylülerin özgürlüğünü satmaya başladılar. Bu da serfliğin çöküşünü hızlandırmada büyük rol oynadı.

Ortaya çıkan yeni üretim alanı imalathaneler üretim biçimlerini yeniden şekillendirdi. İmalathaneler, kitle halinde üretim biçimiydi ve başta da uzak pazarlar için çalışan sanayi dallarında ortaya çıkmıştı.⁹⁷ İmalathanelerde üretimin yaygınlaşması ile birlikte ilk gelişen sanayi kollarından biri de dokuma sanayisi idi. İmalathaneler sanayileşme yönünde yapıtaşları oldu. Seri üretime geçilmesi ise uzun sürmedi. Kısa sürede ucuz ve standart mal üretimi karşısında kendi malını üretip satan zanaatkarlar imalathaneler ile rekabette güçlük çekmeye başladılar ve bazıları emeklerini satarak burada çalışmaya başladılar. Emeklerinin karşılığında ücret almaya başlayan zanaatkarlar da böylece işçileşmişlerdi. İşçileşen bir diğer sınıf ise serfler oldu. Değişen yapıya ayak uydurma çabası içinde olan feodal beyler serfleri topraklarından çıkarmışlardı. İşsiz kalan serfler ise imalathanelere yönelerek iş gücünü oluşturdu ve böylece serfler de işçileşti. Böylece erken modern çağ Avrupası'nda meydana gelen ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimler ile birlikte ortaya çıkan imalathanelerde iş bölümü esasına dayalı, ücret karşılığı emeklerini satarak çalışan yeni bir sınıf *işçi sınıfı* ortaya çıktı. Bu dönemde bir diğer sanayi kolu olan madencilik de gelişme göstermesi ile birlikte madenlerin işletilmesi hem sermaye artışına imkan tanıdı hem de ateşli silahların gelişimini hızlandırdı. Böylece feodal toplum yapısında çözümler ile kapitalizme geçiş süreci başlıyordu.

İmalathanelerin örgütlenmesi ve işçi sınıfının ortaya çıkması yeni bir ekonomik sisteme, kapitalizme işaret ediyordu. Feodal sistemde üretim araçları doğrudan üreticinin elinde idi; köylüler, topraklar, zanaatkarlar da çalışma araçları ile doğrudan bağlantılıydılar. Ortaya çıkmaya başlayan yeni üretim ilişkilerinde ise üretici ile üretim araçlarının ayrılığı ve sonrasında üretim araçlarının devredilebilirliği tam tersi bir sistemi ortaya çıkaracaktı. Emek

⁹⁷ Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 16.-17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya**, III. Cilt, 1. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.21.

gücünün bir meta haline gelmesiyle, feodal üretimin iktisadi temelleri yıkılacaktı.⁹⁸ Feodalizmin sonu ekonomik sebeplerin yanında siyasal sebeplere de dayanmaktaydı. Kralların askeri güçlerini geliştirmesiyle beraber feodal beyleri merkezi devletin içerisine sokma gayreti de feodalizmin çöküşünü hızlandırmıştı.⁹⁹ Feodal sistemin tam zıddı kapitalist sistem bu koşullar altında ortaya çıkacaktı.

Üretimin değişen yapısı ile sosyal ilişkilerdeki dönüşümün yanı sıra siyasal üst yapıda, feodal sistemde ve onun ideolojisinde de önemli değişiklikler beraberinde geldi. Sınıflar arası çatışmalar yeniden biçimleniyor ve yeni bir devlet biçimi olarak mutlak monarşiler ortaya çıkıyordu. Krallık, feodal yapının kendisine sunduğu tüm silahları çok iyi kullanmıştı, örnek olarak tüm senyörlere kendisine bağlılık yemini ettirmek, kendisinin yalnız tepede olduğunu değil, aynı zamanda tüm feodal hiyerarşinin de üstünde olduğunu göstermek amacıyla tımar olarak elinde tuttuğu topraklar için yemin etmeyi reddetmek, çok sayıda Kilise kurumu üzerine koruma hakkı – *avouerie* ya da *patronage* – olduğunu kabul ettirmek, krallık alanının dışında kalan senyörlüklerde ve pek etkili olmadığı bölgelerde krala ortak senyörlük hakkı tanıyan *pariage** bağitlarının sayısını arttırmak, feodal ahlak ve duyarlılıkların temeli olan bağlılık idealini kendi lehine çevirmek gibi.¹⁰⁰ Krallığın tanımsal olarak kendisini sınıf çatışmalarının üzerinde konumlandırarak, bu çatışmaları yatıştırmaya çalışan arabulucu rolü ile içinden sıyrıldığı belirtilebilir. Bu sınıfsal çatışmalar mutlak monarşinin güçlenmesine zemin hazırlayan sebeplerden olmuştu. Ulusal zenginliği elinde tutan birbirine zıt iki sınıf, zayıflayan soylularla yükselen burjuvazi arasında gerçekleşen geçici güçler dengesinden yararlanan ve durumu lehine çevirmeyi başaran mutlak krallık otoritesi, bir hakem rolüne soyunarak, onların üstüne yükselebilmisti.¹⁰¹ Bu değişiklikler sadece siyasal ve ideolojik dönüşüm olarak kalmayacak ve reform ile birlikte sosyal bir hareket halini alacaktı.

2.2. Kral-Papa Ayrımı ve Ulusçuluk Kavramı

Kurumsal Kilise yapısı kuruluşundan bu yana dünyevi otorite ile ruhani otorite ayrımı yapmış, kendini dünyevi otoritenin üzerinde konumlandırarak onu kendine tabi kılmaya çalışmıştı. Hükümdarların karşısında da tek güçlü rakip olarak Kilise vardı ve bu iki gücün

⁹⁸ A. e., s.24.

⁹⁹ Yetişgin, a.g.e., s.11.

¹⁰⁰ Le Goff, a.g.e., s.339-340.

¹⁰¹ Tanilli, a.g.e., s.26.

**Pariage*: Sözlük anlamı olarak senyör ve daha güçlü olan arasındaki feodal ilişkiyi, anlaşmayı tanımlar.

çatışması kaçınılmaz oldu. Papa'nın gücü, merkezi kral için feodal soyluların gücünden daha büyük bir tehdit oluşturmaktaydı.

Skolastik düşüncenin hakim olduğu ortaçağ boyunca Kilise'nin; fikri, sanatsal, eğitim gibi sosyal yaşamın her alanında etkin olduğu ve ekonomik olarak da büyük bir gücü elinde tuttuğu bilinmekteydi. Çok geniş toprak hakimiyeti bulunan Kilise, merkezi krallığa vergi ödemeye de yanaşmıyordu. Feodal düzenin önemli bir savunucusu olan Kilise, toprakların üçte birinin sahibi olarak başlı başına bir feodal lorddu. Krallıkların isteği ise Kilise servetinin vergilendirilmesi ve devlet bütçesine katkıda bulunması yönündeydi. Ekonomik rekabetin yanında kendi mahkemeleri de olan Kilise, dünyevi otorite alanına da sıklıkla müdahale etmekteydi. Bununla beraber sosyal yaşamın her alanında etkili olan Kilise'den halk da memnun değildi. Ondördüncü yüzyıldan bir şarkı kilisenin tepeden aşağı tüm sınıflarına karşı beslenen duyguları dile getirmekteydi:

*“ Papa kutsal emanetine ihanet eder, Çünkü zengin hemen gözüne girer,
Yoksul için her şey aslan ağızındadır. Koca koca servetleri yığar, düzer,
Yoksul halkı koyun gibi güder, Kendisi sırmalar içinde rahatındadır...
Saygıdeğer kardinallerin de yoktur farkı, İster sabahın seheri olsun, ister akşam vakti,
Önüne geleni dolandırmak için, Hesap kitapla dolmuştur hayatları...
Piskoposlarımız da benzer günahlar içinde, Acımasızca derilerini yüzmede,
Hali vakti yerinde bütün papazların.
Bastırırsın mührünü parasını verince, Her yazıya, ne olursa olsun içinde.
Ancak Tanrı geçer önüne soygunlarının...
Bir de bütün rahipler, küçük papazlar, Hepsi dediklerinin tersini yaparlar,
Bir gün uymaz dedikleri yaptıklarına... Çünkü bilgili bilgisiz işleri güçleri,
Ticarete çevirmektir bütün ayinleri, Ayinin kutsal kurbanı da içinde...”¹⁰²*

Katolik Batı'da, kıta çapındaki tek kurum Kiliseydi ve her ülkede laik hukuk sisteminin yanında ve ondan farklı bir dini kanun yürürlükteydi. Tüm üniversiteleri din adamları yönetiyordu. Din her bireyin yaşamını benzer gelenekler ve kalıplar içinde kontrol ediyor, şekillendiriyordu. Günlük yaşamla o kadar iç içe geçmişti ki bireyi beşikten mezara

¹⁰² Huberman, a.g.e., s.94-95.

kadar gözetim altında tutuyordu.¹⁰³ Ortaçağın sonu geldiğinde ve erken modern döneme girerken Kilise hali hazırda kan kaybetmeye başlamıştı. Feodal yapı çözülürken, en büyük feodal güç Kilise, gösterdiği direnç ile nüfuz kaybetmeye başlamıştı. Önceden Kilise, Tanrı barışını kabul ettirerek toplumu feodal savaşıardan kurtaracak kadar güçlüydü ama şimdi Kral bu kavgaları durdurmakta daha başarılı oluyordu. Eskiden Kilise eğitimi tamamen denetlerken şimdi tüccarların kurduğu bağımsız okullar vardı. Eskiden Kilise yasası egemenken şimdi ticari toplumun ihtiyaçlarına daha iyi uyan eski Roma hukuku canlandırılmıştı. Eskiden yalnız Kilise devlet işlerini yürütebilecek, eğitim görmüş insanları yetiştirirken, şimdi hükümdar ticari pratik içinde yetişmiş, ülkenin ticari ve endüstrisinin ihtiyaçlarını çok iyi anlayan yeni bir sınıftan, yükselen orta sınıftan insanlara güvenebiliyordu.¹⁰⁴ Yükselen bu yeni orta sınıf ise daha çok kazanmanın ve yükselmenin önünde duracak herhangi bir eski düzen ve feodal yapıyı istemiyordu. On altıncı yüzyılda bu güç mücadelesi ise en büyük feodal güç olan Kilise'ye karşı her bir ülkede ulusal olarak din ve dini reformlar üzerinden yürütüldü. Kutsal Kitap'ın halk dilinde halka ulaşması, kurumsallaşmış Kilise'de tapınma biçimini değiştirmiş; ilgi odağına ayinin ayrıntıları değil kiliseye gelen insanlar oluşturmaya başlamıştı.¹⁰⁵ Reform hareketi ile birlikte bireyin geniş özgürlüklerinin, kendi kendini yönetmesinin ve farklı görüşlere hoşgörü kültürünün de yerleşmeye başladığı gözlemlenmekteydi.

Reform ateşinin yanmaya başladığı on altıncı yüzyıl başlarında Kilise'nin hakim güç konumu hala sürmekte fakat yara almaktaydı. Büyük Ayrım sonrası Papa, sarsılan otoritesini yeniden kurmayı başarabilmişti fakat bu zaman dilimi içerisinde ulusal krallıklar Roma Kilisesi ile arasına mesafeleri koymuşlardı. Reformasyona zemin hazırlayan bir kavram olarak da ulusçuluk akımı yani ulus bilinci ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu kavram farklı coğrafyalarda farklı şekillerde de olsa Kilise ve Papa otoritesi karşılığı zemininde ortaklaşmışlardı. Kilise ülke sınırları içinde Roma'ya bağlı ayrı kurum olarak değil, ulusal kurumlar yapısı içinde konumlandırılmaya çalışıldı. Bu noktada özellikle öne çıkan İngiltere ve İsveç gibi daha merkezi devletlerde, İngiltere'de Anglikanizm papalık otoritesinin yerine hanedanlık monarşisini getirirken, İsveç Lutherci Kilisesi dinsel öğretilerde değişiklikler ile

¹⁰³ Roberts, **a.g.e.**, s.312.

¹⁰⁴ Huberman, **a.g.e.**, s.97-98.

¹⁰⁵ **İsa'nın Yaşamı ve İlk Kilise Tarihi, Luka-Elçilerin İşleri-Romalılar**, 7.Basım, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2013, s.183.

merkezi otoriteyi sağlamlaştırma yoluna gitmişti ve bir zamanlar ortaçağ monarşilerini yıldırان ve diz çöktüren papalık korkusu artık tarihe karışmaktaydı.¹⁰⁶

Fransa Kralı VII. Charles, *Gallikanizm** olarak bilinen dinsel ve siyasal öğretisi ile ilk adımı atmıştı. 1438’de çıkarttığı bir ferman ile Papa’nın yargı yetkisi Kralın istencine bağlı kılınıyor ve Kral’ın, Kilise gelirleri üzerindeki denetimi arttırılıyordu. Böylece Fransa, Roma Kilisesinden tamamen kopmadan kendi sınırları içerisinde bir reforma imza atıyor ve bir bakıma kendi ulusal Katolik Kilise’sini kurmuş oluyordu.¹⁰⁷ Siyasal merkezi bir otoriteden yoksun olan ve uzunca bir süre de siyasal dağınıklığını koruyacak olan Almanya’da da ulus bilinci Kilise tarafından sömürölmek üzerine inşa edilerek Papa ve otoritesi karşısında vücut bulmuştu. Luthercilik ve siyasal yöneticiler arasındaki işbirliği siyaset ve din arasındaki uyuşmazlığın doğal bir birlikteliğı olarak Almanya’da karşımıza çıkmaktaydı.¹⁰⁸ Özellikle Batı Avrupa genelinde Luther ve Calvin’ in öğretileri dinsel ve siyasal olarak Protestan bölünmelere yol açmıştı. “Reformasyon arifesinde asıl sorun, kilisede reformasyon yapılması gerekip gerekmediğı değil, ne zaman yapılacağıydı.”¹⁰⁹

¹⁰⁶ Lee, **a.g.e.**, s.25.

¹⁰⁷ Ağaoğulları, **Batıda Siyasal Düşünceler**, s.288.

¹⁰⁸ Lee, **a.g.e.**, s.26.

¹⁰⁹ Lindberg, **a.g.e.**, s.54.

**Gallikanizm*: Fransa’da Papa’nın yetkilerinin sınırlandırılmasını savunan dinsel ve siyasal uygulamaların tümüne verilen addır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL BÖLÜNMELELER: ULUSAL KİLİSELERİN OLUŞUMUNUN TARİHSEL SÜRECİ

On altıncı yüzyılda gerçekleşen reformasyon süreci Avrupa tarihindeki derin bir bölünmeyi tarif etmektedir. Rönesans ile başlayan ‘akıl çağı’ etkisiyle yüzyıllara dayanan geleneksel uygulamaların ve dogmaların sorgulanmaya başlandığı ve dile getirildiği bir dönemde kurumsal yapısı, değerleri ve siyasi gücü ile Katolik Kilisesi büyük bir meydan okuma ile karşılaşmıştı. Dini ve politik yönleriyle önemli sonuçları olan reform, aynı zamanda toplumsal bir bölünmeyi de ifade etmektedir. Din, ortaçağ Avrupası’nda toplumsal yaşamı tanımlayan ve her kademesinde etkili olan bir faktör idi. Toplumsal ve siyasal erkler de Papa’nın otoritesi altında birleşmiş bir görünümdeydiler. Reform ile kutsal metinlerin yeniden yorumlanmasıyla, Katolik Kilise’nin dogmaları ve bir takım uygulamaları reddedilmişti. Bu uygulamaların yanında Papa’nın otoritesi de protesto edilmiş ve yeni bir mezhep kurulmuştu. Adını bu protestodan alan yeni mezhebin mensuplarına da Protestan denilmişti. Bu bağlamda gelenekçi ve skolastik düşüncenin hakim olduğu Katolikliğin zayıflamasına yol açarak, seküler gelişime ön ayak olan Protestanlık, dini yönüyle yeni dini ve mezhebi eğilimleri kurumlaştıran bir süreci doğurmuştu.¹¹⁰ İlk nesil Protestan din adamları, ortaçağ rahiplerinden ve hiyerarşinin tüm seviyelerinden gelmişti: soylu kökenli din adamları sayısı nispeten azdı; büyük çoğunluk kasabalarda ve şehirlerde eğitilmiş orta sınıflar arasında ortaya çıkmıştı.¹¹¹

Katolik Kilisede belirgin bir bölünmeyi ve Papa’nın otoritesinden kopuşu ifade eden reformun en önemli sonuçlarından biri de ulusal kiliselerin kuruluşuydu. Bölgesel ve ulusal kiliselerin ortaya çıkışı beraberinde toplumsal değerlerde de farklılaşmayı getirmişti. Kralın tek otorite olmasının önündeki en büyük engel papalık kurumu idi. Papalık otoritesinin sarsılması ile reforma destek veren veya bunu fırsat bilen Krallar kendilerine bağlı ulusal kiliseleri kurarak kendilerini bu kiliselerin başı ilan etmişlerdi. Böylece papalığın savunduğu *plenitudo potestatis* ilkesi de terk ediliyordu.

¹¹⁰ Yetişgin, **a.g.e.**, s.129.

¹¹¹ C. Scott Dixon, Luise Schorn-Schütte, **The Protestant Clergy of Early Modern Europe**, 1st Edition, New York, Palgrave Macmillan Ltd, 2003, s.6.

Reformun geleneksel başlangıcı, 1517’de Martin Luther’in (1483 - 1546) ünlü 95 Tezini Wittenberg’deki Şato Kilisesi’nin kapısına çivilemesi olarak kabul edilir.¹¹² Sonrasında yaşanan gelişmeler geri dönülemez bir süreci başlatmış ve Katolik Kilisesi’nde kırılmalara yol açarak yeni bir mezhebin kurulması ile taçlanmıştı. Protestan reformcular ile siyasi otoriteler arasındaki gizli ilişkilerin de manastırların çöküşü kadar, ulusal kiliselerin ortaya çıkmasına ve kilise kurumunda geniş düzenlemelere gidilmesine yol açtığı söylenebilir.¹¹³ Protestan reformasyonu’nun başarılı olma sebeplerinden belki de en önemlisi gelişmekte olan ulusçuluk kavramlarına atıfta bulunması ve merkezi otoritelerin karşısında durmak yerine onlardan destek alarak yapmasıydı. Kilise’nin kaybetmeye başladığı nüfuzun yanında Papa’nın otoritesine karşı ulusal devlet mücadelesinin de yükselişe geçtiği dönemde Luther’in *Alman Soylularına Hitab* eserinde prensler için şu sevindirici öğütler yer almaktaydı:

*“ Madem ki Tanrı dünyevi iktidarı kötülerin cezalandırılması ve iyilerin korunması için yetkili kılmuştur, şu halde bu iktidar bütün Hristiyanlık dünyasında görevini yapmalı; Papa, piskopos, rahip, keşiş, rahibe ayırmadan, her suçluya eşit derecede vurmalıdır... Kimileri sanıyor ki her yıl üç yüz bin altın Almanya’dan Roma’ya boşu boşuna gönderiliyor...ve bu gelirler utanç verici şekilde suistimal edildiğine göre... onlar (prensler) topraklarının ve halklarının böyle haksızca ve insafsızca soyulup mahvedilmesine rıza göstermemelidirler; bir imparatorluk ya da ulus yasasıyla bu gelirleri ülke içinde tutmalı, ya da büsbütün ilga etmelidirler.”*¹¹⁴

Sonrasında Avrupa’yı din savaşlarına sürükleyen bu süreç toplumsal bölünmelerin de merkezine yerleşmişti. On altıncı yüzyılda Avrupa’nın gündeminde toplumsal devrimlerden ziyade dini reformlar söz konusuydu ve ister Papa’nın ‘o küçük ayyaş keşiş’ dediği Luther tarafından, ister İngiltere Kralı VIII. Henry tarafından kurulmuş olsun, yeni kiliseler tıpkı Roma Kilisesi gibi otoritenin daimi bir destekçisi olmuştu.¹¹⁵

3.1. Reform ve Reformu Hazırlayan Koşullar

Reform, kısaca on altıncı yüzyılda ruhani hiyerarşi ve rahiplik kurumu ile reformistlerin öne sürdüğü üzere sömürü düzeni kuran Kilise’ye karşı oluşan belirgin bir hoşnutsuzluğun ifadesiydi.¹¹⁶ Reform, Avrupa’nın büyük bir bölümünü Papa’nın

¹¹² Quentin Skinner, **The Foundations of Modern Thought : Vol. 2 The Age of Reformation**, Cilt 2 , 11. Basım, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s.3.

¹¹³ Lee, **a.g.e.**, s.20.

¹¹⁴ Huberman, **a.g.e.**, s.97.

¹¹⁵ Pelz, **a.g.e.**, s.44.

¹¹⁶ Lee, **a.g.e.**, s.20.

egemenliğinden çıkartan, Protestan Kiliselerinin kurulmasına yol açan önemli dinsel, toplumsal ve siyasal sonuçları olan bir sosyal hareketti. Anja V. Hartmann'a göre, geç ortaçağdan erken modern döneme geçişi belirleyen olaylardan biri de Luther, Calvin ve Zwingli tarafından başlatılan Protestan reformuydu ve bu modern anlamıyla bir devrim olmamasına rağmen halkların değer sistemlerinde temel ve kapsamlı bir değişime neden olmuştu.¹¹⁷ Din toplumsal yaşamın her alanına hücum etmişken rönesans ile başlayan Hümanizm anlayışı, etkisini dine karşı şüpheci yaklaşımlar ile göstermişti. Reform, hümanist düşüncelerin, geleneksel düşünce ve biçimlere alışkın halk kitlelerinin anlayabileceği ses perdesine aktarılmasıydı.¹¹⁸

Hristiyanlar arasında Papa'nın görev ve yetkileri, gerekliliği ve otoritesi tartışılmaya başlanmıştı. Kilise'nin vergi gelirleri ve siyasal gücü, yerel ve siyasi iktidarları rahatsız ederken, endüljans vb. uygulamaları da Kilise içindeki ruhban sınıfından aykırı sesler çıkmasına sebep olmuştu. Kilise'nin monarklar ve zengin sınıfın vicdanlarında ruhani gücü azalmıştı. Bunda kendi iç işlerine karışılması, Kilise'nin sınırlandırmaları, koyduğu vergiler etkiliydi. Dinsel hizmetler için ödemeler, toplanan bağışlar ve özellikle öşür, burjuvaziye göre ulusal serveti yanlış yerlere akıtıyordu ve bunlar daha üretken biçimde kullanılabilirdi.¹¹⁹ Monarkların ve zenginlerin bu tepkileri siyasi nitelikte iken, halkın tepkisi ise daha çok dini temeldeydi, güçlülerin altında ezilirlerken yanlarında duracak ve onları örgütleyecek güçte bir Kilise bulamamaktan yakınıyorlardı.¹²⁰

Daha önce de bahsedilen 'Büyük Ayrım' ile papalığın otoritesi yara almış, Büyük Ayrım sona erdikten sonra dahi etkileri devam etmişti. Hem kilise içerisinde kırılmalara yol açmış hem de halkın bu kuruma olan güveni sarsılmıştı. Bu dönemden sonra Papa'nın mutlak otoritesi yeniden inşa sürecine girmişse de Kilise'yi ve Papa'yı ciddiye almayan kesimlerin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştı. Reform'un hemen öncesinde papalık, bir İtalyan rönesans sarayına dönüşmüştü ve Papa da giderek sorunları ve kaygıları evrensel ve dini olmaktan ziyade yerel ve egoistçe olan bir İtalyan prensi gibi görülmeye başlanmıştı.¹²¹ Kilise'nin ve Papa'ların endüljans ve keyfi uygulamaları tepkilerin daha da artmasına sebebiyet vermişti. Kilise'nin topladığı vergiler karşılığı zenginleşmesi ve halkın vergi yükü altında ezilmesi tepkileri arttırmaya başlamıştı. *Simoni* (kilise görevlerinin satılması ve satın alınması),

¹¹⁷ Hartmann, Heuser, **a.g.e.**, s.243.

¹¹⁸ Tanilli, **a.g.e.**, s.84.

¹¹⁹ **A.e.**, s.82.

¹²⁰ Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, 16. Basım, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s.84.

¹²¹ Lindberg, **a.g.e.**, s.52.

nepotizm (akraba, eş ve dostların işe alınması), zevk düşkünü keşişlerin türemesi Kilise'nin bozulmasını derinleştirmişti.¹²²

Kilise'nin en çok tepki çeken uygulaması endüljans satışıydı. Kilise hayatta olanların ve onların ölmüş yakınlarının ruhlarının arafta kalmamaları ya da cehennemde azap çekmemeleri karşılığında endüljans denilen belgeleri satarak günahlarının affedileceğini ileri sürmekteydi. Endüljanslar din adamları tarafından kilise kilise gezilerek satılır, bu kişiler halkın önüne çıkararak ölmüşlerinin arafta nasıl ızdırap çektiklerini veya cehennemde nasıl yandıklarını etkin bir dille anlatır ve endüljans karşılığı cennete gitmeyi vaad ederlerdi. Bu uygulama ortaçağ Hristiyan kültüründe ve sosyal yaşamında kendine geniş yer edinen 'kurtuluş' umutlarının sömürülmesine yol açmıştı. İnsanların maddi bedeller ile günahlarından kurtulmaları ve cennete gideceklerine inandırılmaları, bir sömürünün yanında dinsel sorumsuzluğu da ortaya çıkarmıştı.¹²³

Satışlardan büyük gelir elde eden ruhban sınıf ve papalık, karşısında yine kendi hiyerarşisi içinden gelen ve Katolik manastırlarda yetişmiş Martin Luther'i bulacaktı. Luther, 95 Tezi ile reformasyonun öncülüğünü yapacak ve düşünceleri başta endüljanslar olmak üzere Kilise'nin uygulamalarına ve ruhban sınıfının keyfilğine karşı tepkili olanları reform hareketinin etrafında birleştirici bir güç olacaktı. Kilise ve uygulamalarına karşı ilk tepkiler daha önce de değinildiği üzere Wycliffe ve Hus örneklerinde görülmüş ve her ikisi de Kilise tarafından dışlanmıştı. Wycliffe, afaroz edilmiş; Hus ise heretik olmakla suçlanarak yakılmıştı. Husçular'a göre John Wycliffe 'ilk kıvılcımı vurmuş', Jan Hus 'kandili tutuşturmuş', Martin Luther ise 'yanan meşaleyi' yükseltmişti.¹²⁴

Jan Hus ile Luther'in yaşadığı dönem arasındaki önemli farklardan birisi de matbaanın gelişimi ve okuryazarlık oranının artışıydı. Matbaanın gelişimi ile birlikte insanların bilgiye erişiminde büyük kolaylıklar sağlanmıştı. Özellikle kutsal metinleri kendi dillerinde okuyabilen halk; Kilise'nin otoritesini sorgular olmuştu. Yine de okur yazar olan kesim toplumun elit kesimleriydi. Ruhban sınıfı içerisinde de karşıt görüşler yayılmaya başlanmıştı ve reform yapılması gerekliliği gittikçe yaygınlaşan bir görüş olarak ortaya çıkıyordu. Luther'in reformist görüşlerinin geniş kitlelere yayılması ve taraftar toplamasında matbaanın etkisi oldukça büyüktü. Bu sayede Luther'in görüşleri diğer Batı Avrupa ülkelerinin dillerine

¹²² Yetişgin, **a.g.e.**, s.135.

¹²³ Hakan Olgun, "Katolik Kilisesi'nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi", **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 18-19, 2005, s.341.

¹²⁴ Yetişgin, **a.g.e.**, s.132.

çevrilmiş ve Zwingli, Calvin gibi diğer reform neferlerinin öne çıkmasına ortam yaratmıştı. Jan Hus ve öğretilerinin takipçisi olanların aksine, Luther, Calvin ve daha birçokları Roma ile olan bağlarını koparma konusunda çok daha başarılı olmuşlardı, çünkü onları koruyan yerel yöneticiler ve bölgesel seçkinler de vardı.¹²⁵ Reform ile birlikte Katolik Kilise'nin *Respublica Christiana* ideali bir hayal olacak ve yepyeni bir mezhep olarak Protestanlık kurulacaktı.

3.2. Almanya'da Reform: Martin Luther (1483 - 1546)

1483'te Mansfeld'te varlıklı köylü-çiftçi bir ailede doğan Martin Luther, 1501'de Hümanizma akımının merkezlerinden biri olan Erfurt Üniversitesi'nde babasının isteği üzerine Felsefe ve Hukuk eğitimini tamamlamıştı. Keşiş olmaya niyetlenen Luther, maden endüstrisinde işveren olmayı başaran ve avukat olmasını isteyen babasının tüm karşı çıkışlarına rağmen 1505'te Erfurt'ta Augustinusçu bir manastıra girdi. 1507'de papaz olup Wittenberg Üniversitesi'nde İlahiyat öğrenimine başlayarak burada hem skolastik düşünce hem de hümanist düşünce öğretilerini inceleme fırsatı da bulmuştu. Hümanizma öğretilerini inceleme fırsatı bulmuşsa da bu fikirlerden etkilenip etkilenmediği tartışılan Luther'ın fiilen bu hareketin içinde yer almadığı belirtilebilir.

Seyahat sebebi tartışmalı da olsa kuvvetle muhtemel Augustinus tarikatının temsilcisi olarak doktora danışmanı Staupitz'le birlikte gittiği Roma seyahati sırasında Vatikan'ın ihtişamını ve bununla birlikte 'günahkarlığını' görmüş ve daha sonra oğlu Paul'ün bildirdiğine göre Luther, burada gördüğü bir tapınma ayini sırasında “doğru kişi imanla yaşayacaktır” (Romalıları Mektup 1:17) ayeti ile diğer iman usullerinin değil esas imanın Tanrı inayetine dayandığını ve ancak Tanrı lütfu ile doğruluğa erişilebileceğini kavramıştı.¹²⁶ 1512'de ilahiyat doktoru ünvanını aldıktan sonra Wittenberg'de İncil profesörü olarak kariyeri de böylece başlamış olan Luther 1514 yılında da Wittenberg Kilisesi'nde vaiz olarak Kilise hiyerarşisindeki yerini almıştı.

Reformasyonun hemen öncesindeki Alman coğrafyasında zengin maddi kaynaklar bulunmasına rağmen siyasi bir bütünlükten bahsedilemezdi. Birleşik ve merkezi bir siyasi iktidarın bulunmadığı bu topraklarda, yerel güçler üzerinde Papa ve İmparator'un siyasi otoritesi mevcuttu. Merkezi iktidar olan Kral etrafında örgütlenen İngiltere, Fransa gibi Avrupa krallıklarının aksine, bu coğrafyada halkın reforma öncülük ettiğini belirtebiliriz. Karmaşık Alman coğrafyasında ne köylülerin, ne soyluların ne de rahiplerin görüşleri

¹²⁵ Pelz, a.g.e., s.44.

¹²⁶ Ökten, a.g.e., s.158.

birbiriyle uyumluydu, sınıflar keskin çizgilerle birbirinden ayrılmıştı ve prensler, şövalyeler, tüccarlar, köylüler gibi birçok halk kesiminde de birbirinden farklı birçok yaşam şekli, gelenek, fikir çeşitliliği mevcuttu. Bu çeşitliliğin siyasi örgütlenme reform taleplerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, kamuoyunu dini reforma yönlendirmiş olduğu söylenebilirdi.¹²⁷

Ortaçağ Katolik Hristiyan kültürü toplumu, üst düzeydeki ve bu dünya ile ilişkilerini kesmiş böylece dinsel ve kutsal bir yaşam süren keşiş, rahipler ile alt düzeydeki tüccar, çiftçi, kadın ve hatta askerlerden oluşan günlük dünyevi yaşam süren halk olarak temelde iki tabakada ele almakla birlikte bu ayırım doğrultusunda halkın dinsel kurtuluşunun yolunu tek ve güçlü etik kurumu olarak Kilise üzerinden tanımlamıştı.¹²⁸ Skolastik düşüncenin hakim olduğu ortaçağ Katolik dünyasında sosyal yaşam dini motifler ile birleştirilmiş; Kilise'nin gücünü gösteren büyük ve şaşalı yapılar inşa edilmişti. Kurtuluşa günlük dünyevi uğraşları ile ulaşması mümkün olmayan halkın Kilise aracılığıyla kurallara uyması, sık sık günah çıkartması beklenirdi. Halk kurtuluş yolunda elde edebileceği her türlü aracılığın arayışındaydı. Reformasyon arifesinde kurtuluş kaygısı ile kutsal kalıntıların, azizlerin kemiklerinin ziyaretleri, endüljans satışları tam da bu arayışta olan insanların Kilise kontrolündeki bu Tanrı ile aralarındaki aracılıklara rağbetini arttırmıştı. Saksonya Krallığı'nın Wittenberg bölgesi elektörü* ve Luther'i de himayesinde tutan Bilge lakaplı III. Friedrich (1463 - 1525) de o dönem oldukça önem verilen kutsal emanetlerden oluşan büyük bir koleksiyonun sahibiydi. Bu koleksiyonun içerisinde Meryem Ana'nın sütü, Mesih'in beşiğinden bir tahta parça, bir parça yanmış çalı, Mesih'in haçından bir parça gibi yüksek maliyetle elde edilmiş parçalar vardı.¹²⁹

Hristiyan kültüründeki bağışlanma beklentisi ve kurtuluş umudunda önemli bir yer alan endüljans satışları, reformasyonun da çıkış noktası olmuştu. Bağışlanma olgusu günahtan ötürü pişmanlık duymak, rahibe günah çıkartmak ve bağışlanan günahın dünyevi karşılığı olarak maddi bedelinin yani kefaretinin ödenmesi şeklinde uygulanmaktaydı. Bu bağışlanma karşılığı ödenen dünyevi bedel de endüljans uygulamasıydı. Günahların bağışlanmasına yönelik ritüeller olan bu uygulama, reformasyon arifesinde Kilise'ye ve piskoposluklara

¹²⁷ Lucien Febvre, **Martin Luther Alın Yazısı**, Çev. Serpil Gürer, 1. Basım, Ankara, Cümle Yayınları, 2016, s.110-114.

¹²⁸ Hakan Olgun, “ Hristiyanlık ve Sekülerleşme İlişkisi ya da Seküler Dindarlığın Teolojisi ”, **İnsan&Toplum Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 4, 2012, s.141.

¹²⁹ Lindberg, **a.g.e.**, s.60.

**Elektör*; Kutsal Roma-Germen İmparatorluğunda imparatorun seçimine katılma hakkı olan prenslere verilen ad.

maddi kazanç sağlayan bir uygulamaya dönüşmeye başlamıştı. Uygulama yaygınlaşmaya başladıktan sonra belirli günahların maddi bedelinin de belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştı. Papa X. Leo; *Taxa Camarae* adını taşıyan günahların bedellerinin listelendiği otuz beş maddeyi yayınlamıştı. Bu listede dolandırıcılık, kaçakçılık, borçların ödenmemesi, papazlık rütbesi almak isteyen rahiplerinin bağışlanması gereken suçlarını içeren bedeller bulunmakla birlikte bu bedellerden en yüksek olanının Kilise'ye karşı gelen 'sapkınlara' uygulandığını görmek mümkündür.¹³⁰

Papa X. Leo'nun, 1515 yılında Kilise'de iki makamın bir kişiye verilmesi uygulaması bulunmamasına rağmen hem başpiskoposluk hem de endüljans yetkisi verdiği Albrecht, bu makamları almak için Kilise'ye ödemesi gereken yüklü miktarı Alman banker ailesi Fugger'lerden almış ve Kilise'ye karşı büyük bir borcun altına girmişti. Bu borcun ödenmesi ise Almanya'daki endüljans satışlarından elde edilecek gelire bağlanmıştı. Albrecht, gelirinin bir bölümü Aziz Petros kilisesi inşasına, bir bölümü de Fugger'lere olan borcuna gidecek olan endüljans satışı için Dominik tarikatı rahibi Johann Tetzel'i görevlendirmişti. Tetzel, Wittenberg'e yakın bölgelerde köy, kasaba ve meydanları dolaşarak endüljansları pazarlamaya başlamıştı. Aynı zamanda Roma tarafından endüljans satımı için bölge bölge gezen Tetzel'in satışları III. Friedrich'i rahatsız etmişti. Büyük harcamalarla topladığı kutsal emanetleri görmeye gelen ve bu sayede bağışlanmayı uman Hristiyanlara, Tetzel'in endüljans satmaya çalışması bu bağlamda bir rekabeti de doğurmuştu ve III. Friedrich, Tetzel'in Saksonya'ya girişine izin vermemişti. Buna rağmen bazı Wittenberg'liler Luther'e gelip endüljans belgelerini göstererek bir formalite olarak günahlarının bağışlanmasını istemişlerdi.¹³¹ Halk arasında da hızla yayılmaya başlanan söylemler; ölmüşlerin günahlarının dahi endüljanslar ile bağışlanabileceği hatta gelecek günahlar için bile önceden endüljans satın alınabileceği şeklindeydi. Tetzel ise kutuya atılan paranın çınlar çınlamaz ruhun arafa uçtuğu vaazını yayıyordu:

*“Sobald das Geld im Kasten klinget, Die Seele aus dem Fegfeuer springt!”*¹³²

Luther bu durumdan büyük rahatsızlık duymuş ve endüljans satışlarını şiddetle eleştirmeye başlamıştı. Luther'in saldırısı sadece Tetzel'e ya da arkasındaki Vatikan'a yönelik değildi. Endüljansların temsil ettiği ilahiyata yönelikti. Luther öncelikle kurtuluşun patates

¹³⁰ Olgun, “Katolik Kilisesi'nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi”, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s.334-335.

¹³¹ Eino Sormunen, **Martin Luther Kutsal İnanç Adamı**, Çev. Pekka Karvanen, 2. Basım, İstanbul, GDK Yayınları, 2011, s.45-46.

¹³² Febvre, **a.g.e.**, s.87.

gibi alışveriş konusu yapılması fikrinden rahatsızdı ama aynı ölçüde önemli olan nokta, endüljans alımının kişiyi bir günahın kefareten kurtarsa bile, bizzat günahı kurtarmadığı gerçeğinin karartılmasıydı, dolayısıyla Luther'e göre, endüljans satışı köklü biçimde yanıltıcı ve teolojiye aykırıydı.¹³³ Luther'e göre insanı kurtuluşa erdirecek tek şey, *sola fide* yani sadece imandı, bunun tek rehberi de *sola scriptura* yani sadece Kutsal Kitap'tı, bu da ancak *sola gratia* yani Tanrı inayeti ile mümkündü. Endüljans belgeleri ile Hristiyanlara rahat ve sıkıntısız bir yaşam vaad edilmekteydi ve bu tam da Luther'i isyan ettiren noktaydı çünkü Luther'in teolojisinde 'pasif mazuriyet öğretisi' olarak tanımladığı görüşüne göre dünyalıklar, Tanrı'nın inayetinin bir garantisi olamayacağı gibi, ancak zorluklar yaşanarak ve acı çekerek bu lütufa mazhar olabilmek imkanı ortaya çıkabilirdi ki, bunun da ihsan edilip edilmeyeceğini sadece Tanrı bilebilirdi.¹³⁴

Luther, daha manastırda geçirdiği günlerde günahlar ve kurtuluş konuları üzerine taşıdığı endişeler ile boğuşmaya başlamıştı. Luther'in başlattığı reform hareketinin temelleri bu endişelere dayanmaktayken aynı düşünceler Avrupa'ya da yayılmış durumdaydı ve bu geç ortaçağ döneminin buhranının bir sonucuydu ancak kökleri Kilise'nin anlattığı 'kurtuluş'a duyulan kuşku daydı.¹³⁵ Katolik Kilise'nin manevi ve seküler dünya tanımlaması en eleştirel tepki ile Protestan reformasyonu sırasında karşılaşmış, özellikle Martin Luther, toplumun dini ve dünyevi sorumluluklar çerçevesinde ikiye bölünmesini ifade eden Katolik doktrine karşı şiddetli bir teolojik eleştiri geliştirmişti.¹³⁶

3.2.1. 95 Tez ve Sonrasında Siyasallaşan Süreç

Dönemin münazara geleneklerine göre akademik bir tartışma ortaya koymak isteyen kişiler düşüncelerini yazdıkları bir belgeyi herkesin görebilecekleri bir yere asardı. Akademik tartışma başlatılmak istendiğinde savunulan tartışma tez biçiminde sunulur ve öğrenciler akademik gelişmelerini bu münazaralar aracılığıyla gerçekleştirirlerdi. Luther de bu geleneğe uyarak 31 Ekim 1517'de Azizler Yortusu gününde, Kilise'nin üst otoritelerinden Albrecht'e mektup ile meşhur '95 Tez' olarak bilinen endüljans karşıtı tezlerini Wittenberg Şato Kilisesi

¹³³ Watson, **a.g.e.**, s.656.

¹³⁴ Ökten, **a.g.e.**, s.142.

¹³⁵ Lindberg, **a.g.e.**, s.61.

¹³⁶ Olgun, "Hristiyanlık ve Sekülerleşme İlişkisi ya da Seküler Dindarlığın Teolojisi", **İnsan&Toplum Dergisi**, s.141.

kapısına çivilemişti. 95 Tez'in temelinde Tetzel'in Alman diyarında kapı kapı dolaşarak sattığı endüljanslara karşı tepkinin yatmakta olduğunu belirtebiliriz:

“21.O halde bir insanın, Papa'nın endüljansı aracılığıyla, her tür cezadan kurtulup selamete erebildiğini söyleyen endüljans vaizleri yanılıyor.

24.Bu nedenle insanları çoğu, kaçınılmaz bir şekilde, ayırım gözetmeyen, bu muazzam cezadan kurtulma vaadiyle kandırılıyor.

27.Atılan para sandıkta çınladığı anda ruhun Araf'tan uçup gittiğini söyleyenler bir insanın öğretisini vaaz ediyorlar.”¹³⁷

Söz konusu tezler endüljans uygulamasına dair çok derin ve yıkıcı sorgulamalar içermekteyse de Kilise ya da Papa'nın varlığına karşı yoğun bir saldırıda bulunmamaktaydı, bu kurumların mevcudiyetini sorgulamaktan henüz uzak olmakla birlikte Luther istese de istemese de söz konusu tezler, papalığın dünyevi iktidarının tam da kalbine isabet eden birer ok görevi görmüştü.¹³⁸ 95 Tez, matbaanın da etkisi ile tercümeleri yaparak hızla yayıldı ve Luther'e tepkiler gecikmedi. Hümanistler tarafından ilk etapta coşku ile karşılanan bu tezler, kimileri tarafından Luther'in Hus'çu olmakla, kimileri tarafından da heretiklikle suçlanması durumunu ortaya çıkarmıştı. Augustinusçu gelenekten gelen Luther'in Dominiken rahibi Tetzel'i de hedef alan açıklamaları Kilise içindeki Dominiken çizgisini takip eden din adamlarını da oldukça rahatsız etmişti. Tezlerin karşılaştığı tepkilerin büyümesinin nedenleri arasında Dominiken-Augustinusçu çekişmesi de etkili olmuştu. Ancak birkaç gün içinde 95 Tez'in yeni baskılarının yapıp Almanca çevrisinin kapı kapı satılması, Luther'in kendisini de şaşırtacak ve derinden sarsacak güçte ve vurguda bir sesin yankısını taşıyacaktı.¹³⁹

1517 sonrasında Wittenberg Üniversitesi'nde ders veren Luther'in ününün artması ile öğrenci kayıtları da artmaya başlamıştı. Elbette bu durum papalığı da rahatsız ediyordu. 1518'de Luther'e karşı sapkınlık davası açıldı ve Luther Roma'ya çağırıldı. Bunun üzerine Luther kendini savunmak üzere Papa X. Leo'ya Augustinus keşişi sıfatı ile bir mektup yazdı. Bu mektupta Luther, Papa'nın gücünü hor görme gibi bir amacının bulunmadığını, bununla birlikte vicdanının her şeye rağmen temiz olduğunu, Luther'i eleştirenlerin aslında kendi kusurlarını örtmeye çalıştıklarını, Alman diyarında yürürlüğe giren endüljansların Kilise'yi

¹³⁷ Martin Luther, **Doksan Beş Tez**, Çev. C. Cengiz Çevik, 2.Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s.12-13.

¹³⁸ Ökten, **a.g.e.**, s.143.

¹³⁹ Febvre, **a.g.e.**, s.98.

bir skandala sürüklediğini, halbuki Luther'in bir hakikati dile getirdiğini, bu yanlış işlerden kurtulunması gerektiğini, tüm bu günahları işlerken Papa'nın isminin, ölüm cezasının ve aforozun ardına sığınıldığını, halkın Kilise ile alay etmeye başladığını, bu yüzden Luther'in Kilise temsilcilerinden bazılarını reddettiğini ve bir münazara yaratarak onları hakikate davet etmek istediğini, yayımladığı tezlerin tüm ülkede yaygınlık kazanmasının bir mucize olduğunu, söz konusu tezlerin sadece Wittenberg Üniversitesi için hazırlanmış olduğunu ve buna uygun araçlarla ilan edildiğini, ele alınanların bir dizi tez olduğunu ve münazara geleneğine uygun olarak da örtük ve karanlık ifadelerle başvurulduğunu, başına gelebilecekleri önceden tahmin edebilseydi daha özenli bir dil kullanmasının tabii olduğunu ama artık her şey için çok geç olduğunu ve bu tezleri geri çekemeyeceğini, Papa'nın şahsına böyle bir mektup yazıp açıklamalarda bulunarak kişisel güvenliğinin sağlanacağını ümit ettiğini, bunun Kilise'ye güveninin bir işareti olduğunu, herhangi bir yanlış olsaydı Saksonya Dükü Friedrich'in zaten kendisini üniversiteden uzaklaştıracağını, bütün bunlara rağmen ölüm cezasına mahkum olduğu takdirde, bunu Mesih'in iradesi olarak görüp sessizce kabul edeceğini, çünkü dünyanın Mesih'e ait olduğunu bildirerek Mesih'in Papa'ya da yol göstermesini niyaz ettikten sonra mektubunu bitirmişti.¹⁴⁰

III. Friedrich de Luther'in sorgusunun Almanya'da yapılması konusunda ısrarcı oldu ve Roma'nın görevlendirdiği Papa elçisi Kardinal Cajetan, Augsburg'a geldi. Kardinal, Luther'i sözlerini geri almaya ikna etmeye çalıştı. Fakat Luther de sözlerini ancak Kutsal Kitaba dayandırılarak yanlışlığı kanıtlanırsa geri alacağı konusunda ısrarcıydı. Fakat bu görüşmede bir uzlaşa sağlanamadı.

Ayrıca 1519'da İmparator Maximillian'ın ölümü üzerine Habsburglardan V. Karl ile Saksonya elektörü III. Friedrich'in imparatorluk üzerinde rekabeti de ortaya çıkmıştı. Bu rekabetin sonucunda V. Karl, mevcut düzeni ve geleneklerini sürdüreceğine dair bir 'seçim kapitülasyonu'nu ön koşul olarak kabul ederek ve tabii bu makam için Alman banker Fugger'lerden yüklü miktarda borç alarak imparatorluğa seçilmişti. Burada III. Friedrich'in tutumu da reformun geleceğini belirliyordu. Üniversite, Friedrich için gurur ve mutluluk kaynağıydı, değerli profesörlerinden birinin de bir kazıkta yakılmasına da gönlü razı gelmiyordu.¹⁴¹ Bunun üzerine 1519'da Liepzig'de bir münazara tertip edilmiş, buraya ilahiyat

¹⁴⁰ Ökten, **a.g.e.**, s.165.

¹⁴¹ Lindberg, **a.g.e.**, s.64.

* *Exsurge Domine*: Martin Luther'in yanlışlarının kınanması ve Luther'i aforoz etmekle tehdit eden Papa X. Leo tarafından 15 Haziran 1520'de ilan edilen papalık fermanı (bulla).

profesörleri Johannes Eck ve Karlstadt katılmış sonrasında da Luther dahil olmuşsa da Eck'in uzlaşından uzak tavrı dolayısıyla bu girişimden de sonuç alınamamıştı. 1520'de Luther'i afarozla tehdit eden papalık fermanı *Exsurge Domine** onun öğretilerini heretik ilan etmişti, bu reform hareketinin sonu olabilirdi fakat Luther aforoz edildikten sonra da yaşamayı başarabilmiş hatta bundan da öte Protestan Kiliselerinin kuruluşuna şahit olabilmisti.¹⁴²

1520 yılı reform hareketinin siyasallaşması için önemli bir dönüm noktası olmuştu. Aynı yıl Luther üç önemli eserini yayımladı; *Hristiyan Özgürlüğüne Dair, Alman Milletinin Hristiyan Soylularına Hitab ve Kilise'nin Babilvari Esaretine Dair*. O döneme kadar Papa'nın otoritesini kesin bir dille reddetmeyen Luther için artık Papa ile kopuş tam manasıyla gerçekleşiyordu. Luther'in fitilini ateşlediği bu hareket birden fazla etki göstermişti: Katolik dünya geri dönülmez bir biçimde bölünmüş, devlet ve Kilise ilişkileri dönüşerek kiliseler devlet denetimine girmiş, eşitlikçi toplumsal hareketler köylü ayaklanmaları biçiminde bütün Avrupa'da kendini göstermeye başlamış, aynı anda genç burjuvazi Luther'in tezlerinin, dinsel görüşleri kendi çıkarlarıyla uyumlu olmasa da, en önemli düşmanı ve rakibi olan aristokrasi ve Roma Kilisesi'ne karşı bir silah olduğunu fark ederek bu tezlerin yayılmalarını sağlamış ve nihayet özellikle Calvin tarafından bu tezler geliştirilerek burjuvazinin çıkarlarına uyumlu hale getirilmişti.¹⁴³

3.2.2. Lutheran Teoloji

Luther, Augustinusçu gelenekten geliyordu. Augustinianizm, Hristiyanlık için bir tehdit olarak görülmüyordu, fakat mevcut eleştirilerin ve yeni düşüncelerin karşı karşıya gelme sorumluluğuna karşı koruyucu bir mekanizma olan bir gelenekçilik ve muhafazakârlık biçimini almıştı.¹⁴⁴ Luther'in teolojisi temel olarak 'kurtuluş' ve 'aklanma' üzerinden şekillenmişti. Daha önce de değinildiği üzere *sola fide* yani sadece iman yolu ile kurtuluşun mümkün olduğunu savunmaktaydı. Savları, Katolik Kilisesi'nin İsa ve havarilerin İncil'de ifadesini bulan öğretisini nasıl çarpıttığını ve bozduğunu göstermek üzere teolojikti. Önemli olanın papazların aracılığı ya da 'hayırlı işler' bağlamında Kilise'ye yapılan ödemeler değil, bireyin 'imani' olduğunda ısrar ediyor, heykeller ve kutsal yerler ya da objeler aracılığıyla

¹⁴² Hans J. Hillerbrand, **The Protestant Reformation**, 1.Basım, London, Macmillan & Co Ltd, 1968, s.15.

¹⁴³ Ağaoğulları, **Batıda Siyasal Düşünceler**, s.298.

¹⁴⁴ James Atkinson, **Luther - Early Theological Works**, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 2006, s.251.

tapınılan azizlerin görkemli düzeninin İncil'in mesajının saflığını putperestçe bir şekilde bozduğunu savunuyordu.¹⁴⁵

Luther'e göre tövbe etmek ve günahların bağışlanması satın alınacak bir lütuf olamazdı, ancak Tanrı'nın lütfu ile gerçekleşebilirdi yani dünyasal bir yöntemle elde edilebilir olmaktan uzaktı. İnançlı olmayı ve Tanrı kelimini takip etmeyi başlı başına yeterli bir ruhani eylem olarak gördüğünden, Tanrı ile araya girecek herhangi bir arabulucunun rolünü de reddediyordu. Böylece ruhban sınıfını ayrıcalıklı konumdan çıkartıyor ve sadece okuma yazma bilmeyenler için Tanrı kelimini ileten görevliler olarak yeniden tanımlıyordu:

“... bu sadece onlara bizim rızamızla emanet bırakılan bir görev (papazlık). Öyleyse bir dereceye kadar izin vermemiz dışında bize emretmeye hiç hakları olmadığını biliyorlardı... Böylece biz tüm Hristiyanlar rahibiz; tüm rahip olarak adlandırılanlar bizim adımıza işleri yapmak için seçilen vekillerdir ve rahiplik bir görevden başka hiçbir şeydir...”¹⁴⁶

Luthercilik ve de reform hareketinin temelleri, onun 1520 yılında kaleme aldığı ve ardından afroz edilmesi ile sonuçlanan üç önemli eser üzerinden şekillenmiş ve de siyasallaşarak geniş kitlelerde karşılık bulmuştu: “*Alman Milletinin Hristiyan Soylularına Hitab*” (*An den christlichen Adel deutscher Nation*), “*Kilise'nin Babilvari Esaretine Dair*” (*Von der babylonischen Gefangenschaft der Kirche*), “*Hristiyan Özgürlüğüne Dair*” (*Von der Freiheit eines Christenmenschen*). Sapkınlık davası bir yandan süren Luther, Papa ve Kilise kurumunu topa tutan bu yazıları ile artık Roma'dan tamamen kopmuş oluyordu.

Luther bu yazılardan *Alman Milletinin Hristiyan Soylularına Hitab* eserinde, yerel dünyevi otoriteleri Kilise'de reforma ve Papa'nın otoritesini tasfiye etmeye çağırarak papalık kurumunu eleştiriyordu. Bu eserinde papalık kurumunun kendini çevrelediği üç duvar ile korumaya aldığını iletiyor ve bu duvarları Kitab-ı Mukaddes'e dayanarak yıkmaya çalışıyordu. Bu üç duvardan ilki ruhani otoritenin kendini dünyevi otoritenin üzerine konumlandırmasıydı. Bu duvarı Tanrı'nın emri ile kötülerini cezalandırmak ve iyiliği yaymak amacıyla kurulan dünyevi iktidarın ‘zor kullanma hakkını’, görevini kötüye kullanan ruhani iktidar üzerinde de kullanabileceğini belirterek dünyevi iktidarı ruhani iktidarın üzerinde konumlandırıyordu. Böylece ilk duvarı yıkıyordu. İkinci duvar olarak Roma, Kutsal Kitap'ın

¹⁴⁵ Chris Harman, **Halkların Dünya Tarihi**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s.186-187.

¹⁴⁶ Alathı, **a.g.e.**, s.633.

ancak Papa tarafından doğru yorumlanabileceğini iddia ediyordu. Luther bu iddianın dayandırılacağı hiçbir ayet bulunmadığını öne sürmekle birlikte herkesin aynı ölçüde din adamı olması ve Papa'yı inanlar arasında bir insan olarak tanımlamasıyla bu ikinci duvarı da yıkıyordu. Üçüncü duvar ise konsül toplama hakkının sadece Papa'ya ait olduğuydu. Luther, ilk iki duvarın yıkılması ile birlikte zaten üçüncünün de yıkılmış sayılacağını belirtmişti. Papalık geleneklerini insan elinden çıkma olarak tanımlayan Luther, dünyevi otoriteyi göreve çağırmıştı.

Kilise'nin Babilvari Esaretine Dair isimli yazısı Luther'in kendi çevresinden dahi tepki toplamasına sebep olacak şekilde Katolik inancına ve pratiklerine eleştiriler içermektedir. Luther bu eserinde Katolik inancındaki yedi sakrament olan; Efkaristiya, Vaftiz, Tövbe, Konfirmasyon, Evlilik, Ordinasyon, Son Yağlama sakramentlerini tek tek ele almış ve neticesinde sadece Vaftiz, Tövbe ve Efkaristiya sakramentlerinin geçerli olduğunu belirtmişti. Bu eseri öyle tepki almıştı ki, henüz Roma ile bağlarını kopartmamış olan İngiltere Kralı VIII. Henry, 1521'de "*Yedi Sakramente Dair Savunma*" adıyla bir karşı eser kaleme almış, bunun karşılığında Papa X. Leo, Kral'a *Defansor Fidei* yani 'İmanın Savunucusu' ünvanını vermiş, üstelik Papa bu eserin Kutsal Ruh aracılığıyla yazılmış olduğunu ve okuyan herkesin on yıllık günahlarının bağışlanacağını ilan etmişti.¹⁴⁷

Luther aforoz tehdidine boyun eğmemiş ve aldığı tepkilerin akabinde *Hristiyan Özgürlüğüne Dair* yazısını da kaleme almıştı. Hristiyan insanın yani bu tanımla 'inanın insanın' özgürlüğü ile ilgili kaygıları ele almıştı. İnsanı iç varlık ve dış varlık olarak ikili bir şekilde inceleyen Luther; iç varlık olarak insanın ruhunun Tanrı sözü dışında hiçbir şeye ihtiyaç duymadığını, buna ulaşmanın hiçbir çabayla değil sadece inançla mümkün olduğunu ve sadece inancın aklanma, kurtuluş ve özgürleşme sağlayacağını belirtmişti. Bununla beraber insanı bir dış varlık olarak ele aldığı anda; sadece iman kendisine yeterli olacakken bile yer yüzünde diğer insanlarla ilişki kurması gereken ölümlü bir yaşam süren ve görevi sınırsız sevgi ve neşeyle Tanrı'ya hizmet etmek olan her insanı da birer ruhban olarak tanımlamıştı.¹⁴⁸

Papa, söylediklerini geri almayan Luther'i, 3 Ocak 1521'de aforoz ederek yazılarını ateşlerde yaktırttı. Bunun üzerine Luther de papalık belgelerini Wittenberg'de yakmıştı. Luther'in ünü artık öylesine yayılmıştı ve otoritesi geniş kitlelerce öylesine tanınmıştı ki Leipzig'te, Erfurt'ta, Viyana'da papalık kararının kopyaları parçalanarak Luther'e destek

¹⁴⁷ Ökten, a.g.e., s.179.

¹⁴⁸ Alathı, a.g.e., s.610-616.

gitgide büyüyerek kendini iyice görünür kılmıştı. Tüm bu yayınlardan sonra Luther davası artık dini olmaktan çıkarak siyasi bir kimlik kazanmaya başlamıştı. Ruhban sınıfın sömürüsü ve Papa karışılığı da Luther'in düşüncelerinin tam teolojik anlamı çok kişi tarafından anlaşılmasa da halk tarafından sahiplenilmesinde rol oynamıştı. Luther'in attığı dinsel maya, Alman diyarının birçok şehrinde, İncil'e dayalı vaazı ve ruhban sınıfının reformunu, ama çoğunlukla da dinsel ve toplumsal yaşamda da daha geniş bir reformu talep eden özellikle 1521-24 arasında büyük toplumsal ve siyasi ayaklanma tehdidi olan hareketlere yol açarak 'Protestanlık' kavramının da ortaya çıkmasına sebep oldu.¹⁴⁹

3.2.3. Worms Diyeti ve Radikalleşmeye Başlayan Reform Hareketi

Luther'in ses getiren yayınları ve aforoz edilmesinin akabinde Alman kuzey bölgelerinde papalık belgelerinin yakılması ile Luther'in gittikçe daha da büyük bir destek topladığı görülmüştü. Kutsal Roma-Germen İmparatoru yeni seçilen V. Karl , hem Luther'i dinlemek hem de onu 'sapkın' fikirlerinden vazgeçirebilmek için Worms'ta toplanan İmparatorluk Meclisi ya da Diyetine çağırarak ve bir 'dava'daymışçasına kendisini savunmasını istemişti.¹⁵⁰ 1521 yılında Worms'a gelen Luther burada halk yığınları tarafından sevinçle karşılanmıştı ve imparatorun karşısına çıkarak yazdıklarının Kutsal Kitap'a dayandırılarak çürütülmesini istemiş ve geri adım atmamıştı. Bunun üzerine İmparator'un Luther'e yirmi bir günlük mühlet vermesinin akabinde Luther hakkında yakalama kararı çıkartılmıştı. Kararın hemen öncesinde Worms'tan ayrılmış olan Luther, imparatorun yakalama emrine göstermelik olarak uyan elektör III. Friedrich tarafından Wartburg'a kapatıldı.

Luther Wartburg'da göstermelik olarak tutuklu kaldığı yaklaşık bir yıllık süreçte *Yeni Ahit'i* Almanca'ya çevirmiş, bu çeviri 1522 yılında "*Septemberstament*" olarak yani "*Eylül Ahdi*" olarak yayınlandığında büyük ses getirmişti. Kitab-ı Mukaddes'in tamamının Almanca'ya çevrilmesi ise 1534 yılında Luther'in Eski Ahit'in tercümesini de yayınlaması ile birlikte tamamlanmıştı. III. Friedrich, Luther'in reformunun başarıya ulaşmasında onu koruyup kollaması bakımından önemli bir etkiye sahipti.

Luther'in yaklaşık bir yıl süren Wartburg ikameti sırasında Wittenberg'de yanan meşaleyi taşıyanlar Melanchthon ve Karlstadt olmuştu. Luther'in yakın dava arkadaşı olan Melanchthon, Luther'in siyasi kısıtları sebebiyle sınırlarından ayrılamadığı Saksonya'nın

¹⁴⁹ Mary Fulbrook, *Almanya'nın Kısa Tarihi*, Çev. Sabri Gürses, 2. Basım, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014, s.51-52.

¹⁵⁰ Ökten, *a.g.e.*, s.192-193.

dışına yaptığı seyahatlerle de reformasyonun sözcülüğünü üstlenmişti. Hümanist yaklaşıma daha yakın olan Melanchthon, barışçıl yollar arayışında iken Wittenberg’de radikalleşmeye başlayan reform hareketlerini sakın tutamamıştı.

Luther 1522’de Wartburg’daki zorunlu ikametini sonlandırarak Wittenberg’e geri döndüğünde, burada onun yokluğunda gerçekleşen reform değişimlerini tehlikeli ve kendi çizgisinden çok daha radikal bulmuştu. Çünkü buradaki insanlar bu değişime onun hiç istemediği bir şekilde zorunlu tutulmuşlardı.¹⁵¹ Reformasyon hareketi Luther’in yokluğunda yönlendirmediği bir şekilde ilerlemeye başlamıştı. Yakın dava arkadaşı Melanchthon, 1522’de reformasyon hareketinin teolojik temellerini atan *Temel Teolojik Konular* isimli çalışmasını yayınlamış ve böylece Luther’in öğretisini, Protestan ya da Evanjelik* inanç esaslarını sistematik hale getirilmişti. Fakat aynı yıl Wittenberg’deki kiliseler içinde ikonaların ve putların kırılmasıyla hareket gittikçe radikal bir hal almaya başlamıştı. Bunun üzerine geri dönen ve “*Oruç Vaazları*” ile aşırıya kayan reform hareketlerini sakinleştirici söylemler dile getiren Luther; aynı yıl Nürnberg’de toplanan İmparatorluk Diyeti’nin aforozu ve tutuklanma emrini geri çekmesiyle başarısını tasdik etmiş oluyordu.¹⁵²

Philip Melanchthon, Luther’in yokluğunda reform hareketinin önderi iken aşırı akımları yönetiminde tutamamış Karlstadt öne çıkmaya başlamıştı. Karlstadt ile Luther arasındaki görüş ayrılığı Leipzig münazarasından sonra daha da ortaya çıkmıştı. Tanrı’yı insandan hariç, insanın dışında tanımlayan Luther’e karşın Karlstadt, Tanrı’nın içimizde olduğunu belirterek kurtuluşun mutlak teslimiyetle değil içsel değişim ve iyileşme ile mümkün olduğunu savunarak içsel yeniden-doğum vurgusu yapmaktaydı. Roma Kilisesi’nin de Tanrı kelamını değiştirerek yerine insan elinden çıkma yasalar koyduğunu savunmuştu. Böylece ‘insan elinden çıkma yasalar’ kategorizasyonu ile din adamlarının evliliği, yeni yıl ayinleri düzenlemeleri gibi bir dizi reformasyon ataklarına zemin hazırlamış oluyordu. Karlstadt, Katolik papazları kiliseden kovmuş, günah çıkartma zorunluluğunu kaldırmış, rahibelere manastırları terketmelerini söylemişti ama o da Sormunen’e göre önderliğini Zwickau kentinden gelen ‘Zwickau Peygamberleri’ olarak anılan aşırı reformculara kaptırmıştı.¹⁵³

¹⁵¹ bkz. ‘Luther’s Return to Wittenberg’, www.luther.de, 14.04.2016, 01.43.

¹⁵² Ökten, **a.g.e.**, s.196.

¹⁵³ Sormunen, **a.g.e.**, s.65.

*Evanjelizm: İmanda birincil önceliği Kutsal Kitap ve ‘Tanrı Kelamı’nın anlaşılmasına veren anlayış.

Bu reformcu peygamberlerin önderi Thomas Müntzer idi. Saxe'nin küçük bir kenti olan Zwickau'da 'Mesih'in Krallığı'nı kurmaya çabalayan Müntzer ve yandaşları, toplu tutuklamalar üzerine bölgeden kaçmışlardı. Wittenberg'e gelen Müntzer'in üç yandaşı burada da Luther'in çizgisinden uzak daha radikal reformlara girişmeye kalktılar. Karlstadt ile Müntzer'in uygulamaları birbirine çok zıt değildi. Başta Müntzer de Luther'in düşüncelerini takip ediyordu fakat Luther'in Wittenberg'e dönüşünden sonra prenslerle yakınlığı onu Luther'den uzaklaştırmıştı ve Müntzer'in öğretisi gittikçe daha radikal bir reforma dönüşüyordu. Nitekim Müntzer etrafında toplanan köylüler 1525'te ayaklanmaya başlamıştı. Luther, öğretisini köylülerin görüşlerinden ayırmak zorunda kaldı çünkü köylüler efendilerine karşı çıkardıkları isyanları haklı kılmak için onun adını kullanıyorlardı.¹⁵⁴

Reform hareketlerinde bu ayrılık karşısında Luther prenslerin tarafında yer almıştı. Prenslerin amacı ise Roma Kilisesi'nden ayrılarak kiliselerin sahip olduğu geniş topraklarda söz sahibi olmak ve daha bağımsız hareket edebilmektir. "Reformun ılımlı kanadının, halk kitlelerinin istekleriyle ortak hiçbir yanı yoktu; yığınlar ise, kilisede değişikliğe giderken, sosyal düzeni altüst etmeyi, feodal rejimi, prenslerin özerklik ve keyfiliklerini reforma tabi tutmayı, bir yerde açıkça tasfiye etmeyi istiyorlardı."¹⁵⁵ Luther ise prenslerin otoritelerini reddetmekten kaçınmıştı. Hatta *Katil ve Hırsız Köylü Sürülerine Karşı* yazısında bu ayaklanmalara karşı tutumunu açıkça ifade etmişti. Bu yazısında yakın dostları Alman soylularına, köylülerin Tanrı'nın sözlerine kulak vermedikleri gerekçesiyle onların acımasızca öldürülmesi gerektiğini tavsiye etmişti. Luther'in itaat doktrinine göre; tirana direnmek günahı; nihayetinde iktidar, cezalandırma hakkının tek sahibi olan Tanrı'dan gelmekteydi; o halde mademki eylemlilikle kurtuluş mümkün değildi, yönetilenler hiçbir biçimde kendi eylemleriyle, tiranlaşmış bir yöneticiyi yerinden edip daha iyisini yerine koyamazlardı; yapılması gereken tek şey yönetici, nasıl yönetiyorsa olsun, itaat etmektir.¹⁵⁶

Özellikle bu durum 1524-26 yılları arasında ünlü hümanist Erasmus ile giriştiği tartışmalar ile Hümanizm akımı ile yollarının kesin olarak ayrılmasının yanında, Zwingli, Karlstadt ve Anabaptistler (Yeniden Vaftizciler) ile de önemli tartışmalara ve fikir ayrılıklarına neden olmuştu. Almanya'nın siyasal olarak parçalanmış yapısı, yeni ekonomik koşullar ile de geleneksel rollerini sürdürmekte zorlanan şövalye tabakası da Lutherciliğin Almanya'da yayılmasında etkili olmuş; ulusal bir harekete dönüşmesine katkıda bulunmakla

¹⁵⁴ Roberts, a.g.e., s.317-318.

¹⁵⁵ Tanilli, a.g.e., s.96.

¹⁵⁶ Ağaoğulları, *Batıda Siyasal Düşünceler*, s.304.

beraber, 1529 yılında bir araya gelen Evanjelik prenslerin, Katolik çoğunluğu protesto eden bir bildiri yani 'protestation' yayınlamalarıyla hareket; 'Protestanlık' adının kaynağını da bulmuştu.¹⁵⁷

Reformların uygulanmasında bir başka sansasyonel durum ise rahip evliliği idi. Bunu ilk gerçekleştiren 1521 yılında Karlstadt olmuştu. Sonrasında çok sayıda rahip de evlenmişlerdi. Papalık yasağına karşı, kendi teolojilerinin içeriklerini uygulama cesareti, reform hareketlerinin önemli bir kanıtıydı ve Lindberg'e göre rahip evlilikleri, Protestan hareketinin en muhteşem reformlarından biriydi.¹⁵⁸ Luther de manastırdan kaçmasına yardım ettiği rahibelerden Katarina Van Bora ile 1525'te evlenmiş ve bu evlilikten 6 çocukları olmuştu. Evlilik yasalarının reformu, Protestan hareketin yayıldığı her yerde etkili olmaya başlamıştı ve bu Roma Kilisesinin yasalarına açıkça bir meydan okumaydı.

3.3. Köylüler Savaşı, Anabaptistler ve Thomas Müntzer (1489? – 1525)

Alman coğrafyasında siyasal olarak merkezi yönetimden uzak dağınık toplumsal yapı ve ekonomik olarak çeşitlilik gösteren sınıfların çokluğu, bir birlik olarak toplumsal hareketliliği kısıtlayan unsurlardandı. Ortaçağ toplumsal yaşamının bütününe nüfuz eden Kilise ve Hristiyan inancı tüm bu çeşitlilikteki tek ortak unsurdur. Bu da karşıt düşüncelerin ve deyim yerindeyse devrimci düşüncelerin de dinsel bir temel üzerinden şekillenmesini ortaya çıkartmıştı. Ekonomik ve sınıfsal eşitsizlik temelindeki sınıf mücadeleleri de on altıncı yüzyılın din savaşları ile kendini ortaya koymuştu.

Köylü ayaklanmalarının baş rolünü oynayan köylüler, dönemin toplumsal tabakalarının en altında yer almakta, mülksüzlükleri ve ağır vergilerin yükü altında, toplumsal haklardan yoksun yaşamaktaydı. Bu toplumsal eşitsizlik karşısında ortak mülkiyet, Hristiyan eşitliği kavramları ve talepleri Thomas Müntzer'in görüşleri ile sistematik bir öğretiler karşılık bulmuştu. Üstelik Müntzer'in taraftarları sadece köylüler değil sıradan insanlar olarak tanımlanan halktı; dokumacılar, madenciler, siyasal olarak gücü olmayan sıradan kasaba halkıydı. Köylü savaşları arifesinde bu savları savunanlar ve reddeden karşıt sınıfları Engels, *Muhafazakar-Katolik* kamp, *Lutherci Kentli- İlmli* kamp ve *Devrimci* kamp şeklinde üç büyük toplumsal kamp olarak tanımlamıştı: buna göre; birinci kamp olan *Muhafazakar-Katolik* kampta, var olanın korunmasını isteyen bütün unsurlar, yani imparatorluk iktidarı,

¹⁵⁷ A.e., s.302.

¹⁵⁸ Lindberg, a.g.e., s.97.

ruhani prensler ve dünyevi prenslerin bir bölümü, zengin soylular, yüksek din görevlileri ve kent yöneticileri bir araya gelirken, *Lutherci Kentli- İlimli* reform bayrağının altında, muhalefetin mülk sahibi unsurları, alt kademelerdeki soylular, kentliler ve dünyevi prenslerin, kilise mallarına el koyulması yoluyla zenginleşmeyi uman ve imparatorluktan daha fazla bağımsızlık kazanmak isteyenleri topladı ve son olarak köylüler ve serfler, taleplerinin ve öğretilerinin en keskin ifadesini Müntzer’de bulan *Devrimci* partide birleşti.¹⁵⁹

Başlarda Luther’in takipçisi olan Müntzer, yine Luther’in kendisini önermesi ile 1520 yılında Zwickau’daki Meryem Ana Kilisesi’ne vekaleten vaiz olarak atanmıştı. Şehire geldiğinde verdiği vaizlerle ilk olarak Fransisken tarikatını eleştirmeye başlamıştı. Bu tarikatın fakirlik savunularını halkın sömürülmesi ile bağdaştıran Müntzer burada ilk şimşekleri üzerinde toplamaya başlamıştı bile. Fakat Müntzer burada bir başka tarikatla tanışmıştı; Anabaptistler yani sözlük anlamıyla ‘yeniden vaftizciler’. Anabaptistler’e göre doğum sonrasında bebeklere yapılan vaftize ek olarak kişi kendini bildiğinde ve aklını kullandığında tekrar vaftiz olmalıydı. Çünkü Tanrı ile insan arasındaki dolaysız olması gereken ilişkide akıl sahibi olarak insanın bilinçli bir seçimle yeniden vaftiz olarak inananlar arasına katılması gerekmektedir. Niklas Storch’un önderliğindeki Anabaptistler, inananların doğrudan tanrısal vahiye erişilebileceğini ayrıca gerçeğe sadece bilginlerin değil yoksulların da bu yolla erişebileceğini savunuyorlardı. Bu düşüncelerle, yoksul kitlelerin sosyal özelemlerine tanrısal bir yaptırım sağlanıyordu ve bu zeminde zenginlerle güçlülerin yerle bir olacakları, dünyasal tahtlarının yıkılırken yoksulların da yükseleceği zamanların yakın olduğuna yani Tanrı Devletinin kurulacağına inananlar çoğalmaya başlıyordu.¹⁶⁰ Anabaptistler, Köylüler Savaşı’nda da Müntzer’in sıkı yandaşları olarak sahneye çıkacaklardı. Anabaptistler ile burada bulunduğu zaman diliminde sıkı ilişkiler geliştiren Müntzer, Zwickau Kent Konsülü’ne karşı da onları savunmuştu. Fakat Anabaptistler, konsülün verdiği toplu tutuklama kararları ve sert tutumları karşısında şehri terk etmek zorunda kaldılar ve Müntzer’de böylece mecburen Zwickau’dan ayrılarak Prag’a gitti.

Müntzer, Bohemya’da Husçuların ülkesinde yayımladığı *Prag Bildirgesi*’nde, Tanrı’nın yeni Kilise’yi Bohemya’da kuracağını, bu Tanrı kelamına uyulmazsa da Türklerin istilasına uğrayacaklarını iddia ediyordu. Fakat buradan da kaçmak zorunda kalan Müntzer bir süre Alman diyarında dolaştıktan sonra 1522’de Thüringen’e bağlı Allstedt’te vaizlik görevini

¹⁵⁹ Friedrich Engels, *Alman Köylü Savaşı*, Çev. Okay Gönensin, Birinci Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2018, s.60.

¹⁶⁰ Tanilli, *a.g.e.*, s.97.

olarak burayı radikal reform hareketlerinin merkezi haline getirmişti. Latince kullanımını yasaklayarak, bölgedeki propagandayı örgütlemeye başlamıştı. ‘Allstedt Peygamberi’ olarak anılmaya başlayan Müntzer’i dinlemek için çevre bölgelerden buraya akın ediyorlardı. Müntzer, Luther’den farklı olarak sakin ve sistematik bir reform önermiyor, doğrudan silahlı mücadele çağrısı yapıyordu. Müntzer’e göre Tanrı Devleti, hiçbir sınıf farkının, hiçbir özel mülkiyetin, toplum üyelerinden bağımsız ve onlara yabancı hiçbir devlet iktidarının kalmayacağı bir toplumdan başka bir şey değildi. Var olan bütün otoriteler, boyun eğmeyi ve devrime katılmayı redderse devrilmeliydi. Bütün işler ve mallar herkesçe paylaşılmalı ve eksiksiz eşitlik getirilmeliydi ve bunlar sadece Almanya’da değil tüm Hristiyan dünyasında bir birlik kurularak gerçekleşmeliydi. Prenslere, soylulara bu birliğe katılma çağrısı yapılacaktı. Birlik bunu reddedenleri ilk fırsatta silah gücüyle devirecek ya da öldürecekti.¹⁶¹

Luther’in eski bir taraftarı olan Müntzer artık kesin olarak Luther ile yolları ayırmıştı. Birisi reforma ‘yukarıdan’ yani, prenslerin reformundan başlarken, hatta başladığı yolda ilerlemeye devam ederken, diğeri ise halk reformunu göklere çıkaranlarla birleşerek, onların hareketine önderlik etmek için şehrin en basit ilçelerine kadar inip evlere, atölyelere giderek orada dokuma tezgahlarının arasında vaazlar veriyordu.¹⁶² Luther artık Müntzer’i ‘şeytan’ olarak tanımlamaya başlamıştı. Anabaptistler de Alman diyarını kapı kapı dolaşarak Müntzer’in öğretilerini yaymaya devam ediyorlardı. Allstedt’ten Nürnberg’e, buradan da Svabya üzerinden Alsace’a ve İsviçre’ye kaçan Müntzer, buradan da kendisi olmadan patlak veren ayaklanmanın başladığı yere Yukarı Kara Orman’a geçmişti. Köylüler, güneybatı ve orta Almanya’da başlayıp daha sonra kuzey ve doğu Almanya’ya doğru yayılacak bir Köylü Ayaklanmaları sürecini başlatmışlardı. 1524 yılındaki huzursuzluk önce güney Kara Orman ve Konstanz Gölü bölgesinde başlamış; ama yalnızca bir yıl sonra, 1525’te Yukarı Svabya, Tuna Nehri boyunca uzanan Frankenhousen, Thüringen ve Saksonya’daki ayaklanmalarla iyice yayılmıştı, hatta Doğu Prusya gibi epeyce uç bir kısımda yalıtılmış bir ayaklanma bile görülmüştü.¹⁶³ Ayaklanma ilk olarak 1524’te Stühlingen Prenslğinde patlak verdi ve birçok köyde köylüler başkaldırıya dahil oldu. İsviçre’de Zwingli’nin düşüncelerinden de etkilenen pek çok köylü haksız vergilerin kaldırılmasını talep ediyordu. Ayaklanmaların gittikçe örgütlü bir hal almasında Müntzer ve yandaşları da etkili oldu.

¹⁶¹ Engels, **a.g.e.**, s.71.

¹⁶² Maurice Pianzola, **Thomas Münzer ve Köylüler Savaşı**, Çev. Jale Reyhan İdemen, 1. Basım, İstanbul, Evsensel Basım Yayın, 2005, s.53.

¹⁶³ Fulbrook, **a.g.e.**, s.52.

Bu ayaklanmalar sadece köylüler ile sınırlı değil madenciler, işçiler, kasabalılar gibi sıradan insanları da içeriyordu. Yerel birlikler halinde askeri örgütlenme yoluna gitmişlerdi. Bunun yanında onlarla uzlaşmaya çalışan feodal beylere ve yerel iktidar odaklarına Svabya köylüleri ‘On İki Madde’lik bir talep bildirgesi iletmışlerdi. Buna göre cemaatin kendi papazını seçme ve vergiyle desteklenme hakkı, kaynakların kullanımı, vergi yükünün hafifletilmesi, suçluların cezalandırılması gibi taleplerinin yanında reformasyon etkisinin en çok görüldüğü son madde olarak her şeyin Kutsal Kitap’a göre düzenlenmesi istekleri vardı.¹⁶⁴ 17 Nisan 1525’te, arabuluculuk ile çözülmeye çalışıldıysa da ayaklanmaları bu şekilde durdurmak mümkün olmamıştı. Mayıs 1525’te Müntzer ve silahlı taraftarları Frankenhousen’de geniş köylü gücü ve bölge hakimiyeti elde etmiş, ‘Tanrı Devleti’ adını verdiği hakçı bir sosyal düzen vaadinde bulunuyordu. Lutherci prenslerin, Protestan bölgelerinin dibinde Thüringen’de ana karargahlarını kuran silahlı ayaklanmacılar birkaç başarı daha kazansalar kentli reformu, köylü devriminin fırtınasında kapılıp gidebilirdi; bu tehdit karşısında eski düşmanlar; kentliler ve prensler, soylular ve din adamları, Luther ve Papa, ‘kanlı ve yağmacı köylü çetelerine karşı’ birleşti.¹⁶⁵ Hessen ve Sakson askeri güçlerinden oluşan birlik, isyancıların çevresini kuşattı büyük bir katliamla isyancıları bozguna uğrattı. Müntzer de Frankenhousen’de yakalanarak işkencelere maruz kaldı. Daha sonrasında Mühlhausen’e götürülen Müntzer, burada idam edilmiş, ibret olsun diye kazıklara geçirilen baş ve gövdesi sokaklarda sergilenmişti. Luther’e göre Müntzer, köylüler savaşı ve daha sonraları Münster şehri felaketinin dehşetine yol açan muhaliflik ve sapkınlığın sembolü haline gelmişti ¹⁶⁶

Köylüler Savaşı köylülerin ağır bir yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Katolik ve Protestan prenslerin oluşturduğu askeri koalisyon şiddetli bir biçimde bu ayaklanmaları bastırmıştı. Köylüler savaşından sadece prensler galip çıkmışlardı ve tarlalarda yüz bin köylü çürüyor, şehirlerde soylu sınıfının rejimi güçleniyordu.¹⁶⁷ Ayaklanma sırasında pek çok yerleşim alanı, şatolar büyük zararlara uğramıştı. Fakat ayaklanmanın bastırılması daha büyük bir zaiyatla sonuçlanmıştı. Öldürülen köylülerin sayısının yüz bini geçtiği tahmin edilmekle beraber sağ kalanlar da ya topraklarından kovulmuş ya da daha beter bir toprak köleliğinin pençesine düşmüşlerdi.¹⁶⁸

¹⁶⁴ A.e., s.53.

¹⁶⁵ Engels, a.g.e., s.65.

¹⁶⁶ Lindberg, a.g.e., s.140.

¹⁶⁷ Pianzola, a.g.e., s.198.

¹⁶⁸ Ağaoğulları, Batıda Siyasal Düşünceler, s.307.

Anabaptistler ise Müntzer'in ölümünden on yıl sonra 1535'te Anabaptistlerin yoğun olarak yaşadığı Münster şehrini terzi Johann ve tacir Knipperdolling önderliğinde seçimle ele geçirmişler ve burada on beş ay sürecek bir hayali gerçekleştirmişlerdi. Kentte yaşayanların malları ortak hazineye aktarılmış, ticaret yasaklanmış ve halkın ihtiyaçları ortak bütçeden karşılanmıştı, tek engel şehrin savunmasıydı. On beş ayın sonunda kent savunma gücünü yitirmişti. Açlık ile daha fazla savaşamayan Münster, 1535 Haziranında teslim olmak zorunda kalmış, önderleri de Müntzer gibi idam edilmişlerdi.

3.4. Zürih'te Reform: Zwingli (1484 - 1531)

İsviçre'de Zürih'in ana kilisesinin rahibi olan Ulrich Zwingli, Luther ile aynı dönemde kendi reform fikirlerini geliştiriyordu ve Kutsal Kitap'ın İsviçre Almancasına çevirisini yaptı. Zwingli, kilise süslemeleri, müzikli törenlerin olmadığı bir ibadet şeklini savunuyordu. Zwingli ve Luther, evkaristiya* üzerine çok büyük bir görüş ayrılığı içerisindeydiler. Reform sırasında en çok tartışılan konuların başında geliyordu. Zwingli ve Luther, Evkaristiya konusunda biraraya gelmelerine rağmen hemfikir olamamışlardı. Bu noktadan sonra reform hareketi iki kanada bölünmüştü. Luther'in takipçilerine evanjelik, Zwingli'nin takipçilerine de reformist denildi.¹⁶⁹

Zwingli, Zürih'te başlattığı reform hareketi ile Kalvenizm hareketini hazırladı. O, Erasmus'un görüşlerine bağlı bir hümanistti. Zwingli, cemaatin kendi papazlarını seçmelerine izin veriyor, rahiplerin evlenmesine karşı çıkmıyor, eğitim ve öğretime manastırlardan ziyade daha önem veriyor, kiliselerden ikona ve tasvirleri kaldırıyor ve Papa'nın otoritesini reddediyordu. Almanya'yı karıştıran köylü ayaklanmacıları da onun öğretilerinden esinlenmişti. Fakat aynı zamanda Zwingli'nin reformu, şehirlerdeki halkın demokratik idaresine dayanmakla beraber, köylü isyanlarını kötülüyor ve bu isyanların bastırılmasını da emrediyordu.¹⁷⁰

İsviçre temelde iki gruba ayrılan kantonlara bölünmüş durumdaydı. Bir grup kanton 'ormanlık' da denilen kırsal ve tarımsal kesimden oluşuyordu ve burada feodal düzen daha yaygındı. Diğer grupta ise Basel, Bern, Zürih gibi zanaat ve ticaret merkezleri olan kentsel kantonlar yer almaktaydı. Zwingli'nin reform'u bu siyasal bölünmüş yapı içerisinde

¹⁶⁹ Wiesner-Hanks, **a.g.e.**, s.238.

¹⁷⁰ İnalçık, **a.g.e.**, s.181.

*Evkaristiya; İsa'nın havarilerine ekmek ve şarap verirken söyledikleri üzerine dayandırılan, Hristiyanlığın ana ritüeli, 'komünyon' veya 'sunak ayini' de denmektedir.

gerçekleşti. 1523'te Zürih Belediye Meclisi resmi olarak, Zwingli'yi reform'u gerçekleştirmekle görevlendirmiş, esnaf kuruluşları da tam destek sağlamışlardı.¹⁷¹ Tüm kanton kiliseleri Zwingli'nin savunularına göre heykelleri, suretleri kaldırarak yeniden düzenlendi. Bern 1528'de, Basel ise 1529'da reformlara dahil oldu. Ormanlık bölgedeki kantonlar ise Katolik Kilise'ye bağlılıklarını sürdürmüşlerdi. Zwingli, reformların silah gücüyle savunulması gerektiğine inanıyordu. Kantonlar arası siyasi bölünmüşlük artık dini bölünmüşlük boyutuna da taşınmıştı. Kantonlar arası yapılan ilk savaşta (1529) Zwingli galip geldi, fakat Cappel'de gerçekleşen ikinci savaşta (1531) Zwingli reformu yenilgiye uğradı ve kendisi de burada hayatını kaybetti. Yapılan savaşların sonunda her kantona kendi dinini seçmesi konusunda özgürlük tanındı.

Zwingli'nin ölümüyle reform hareketinin devamlılığı tehlikeye girmişse de çok geçmeden Jean Calvin bayrağı devralıp kendi reform sürecini başlatacaktı. Calvin'in, evkaristiya da dahil birçok teolojik konu hakkındaki görüşleri Zwingli'ninkilerle uyumluydu; bu yüzden de hem kendisinin, hem de Zwingli'nin yandaşları bazı ortak öğreti cümlelerini kabul etmişlerdi ve 'reform edilmiş' Protestanlık zaman içinde hem Calvin'ci, hem de Zwingli yandaşı anlamına gelmeye başlayacaktı.¹⁷²

3.5. Cenevre'de Reform: Jean Calvin (1509 – 1564)

Protestanlığın iki ana kolundan biri olan 'Lutherci' kanadın yanında 'Kalvencilik' olarak yer edecek reformun mimarı Jean Calvin, Fransa'da doğmuştu. Protestanlığın siyasal görüşlerini Luther'den daha çok Calvin formülleştirmiş ve Protestanlığın küçük kasaba burjuvazisinin dünya görüşüne uygun bir yorumunu yapmıştı.¹⁷³ Ailesinin aforoz edilmesi ve reformist fikirleri yüzünden 1535'te Fransa'dan ayrılmak zorunda kalmış, Kilise kurumlarının yeniden yapılanması için Cenevre'ye davet edilmişti. Cenevre'de Protestan örgütlenmesini yaymaya çalışmış ve ölümüne kadar Cenevre kentinin dini yöneticisi olarak yaşamını sürdürmüştü. Lutherci Protestan düşüncelerin daha radikali ve Kalvenci biçimi olarak adlandırılabilir. Öğretilerini '*Hristiyan Dininin Öğretisi*' adlı eserinde 1536'da yayımlamıştı. İncil'in tek iman kaynağı olması, Tanrı ile birey arasına herhangi bir aracının varlığının kabul edilmemesi, ruhban sınıfının ayrıcalığının reddi, kiliselerden tasvirlerin kaldırılması ve sadeleştirilmesi ilkeleri Luther'ci bir temele dayanırken Calvin, 'ilahi kader', 'alinyazısı' anlayışı ile bireysel iradenin kurtuluş yolundaki rolünü yok sayarak 'seçilmiş

¹⁷¹ Tanilli, a.g.e., s.101.

¹⁷² Wiesner-Hanks, a.g.e., s.259.

¹⁷³ Şenel, a.g.e., s.295.

insanlar' kavramını bu düşüncelerin radikal bir yorumu olarak da gündeme getiriyordu. Calvin'e göre davranışları ile kaderini değiştirmesi mümkün olmayan bireyin, çok çalışmak, tutumluluk ve ahlaklı davranması kurtuluş için 'seçilmiş' kişiler arasında olduğuna dair işaret olabiliyordu.¹⁷⁴

Calvin de, Luther gibi Katolik Kilise'nin otoritesini reddetmiş ve siyasal görüşlerinde yöneticilere boyun eğmek gerektiğini savunmuştu. Hatta yönetici zalim ve adaletsiz de olsa 'alinyazısı' düşüncesine göre bu Tanrı'nın yazgısıydı. Calvin böylece 'kaderci' bir anlayışı tekrar merkeze koyuyordu. Calvin'e göre Kilise hiyerarşisi hırs ve tiranlık sistemiyle gasp edilmiş ögeler üzerine kuruluydu ve otorite sivil yönetime devredilmeliydi, hatta Luther'den daha radikal bir tutum sergileyerek, Kilise'nin Kutsal Kitap'ın doğru yorumunu yapan tek kurum olması ve insanla Tanrı arasında aracılığını tamamen reddetmesiyle 'tüm ruhani öğretileri' geçersiz kabul ediyor, dinsel törenlerin yeniden düzenlenmesini savunuyordu.¹⁷⁵

Cenevre'deki yönetimi boyunca çok sıkı önlemler ve cezalar uygulamış, dini disiplinle kenti yönetmişti. Cenevre'nin idaresi şehrin ileri gelenlerinden oluşan seküler bir mecliste iken, Calvin dini ve ahlaki durumu izleyen bir ruhban meclisi oluşturup kent yaşamında dini ilkelerin uygulanmasını sağlamıştı. Şehrin ileri gelen yaşlılarından ve papazlarından oluşan bu 'presbyter'ler heyetinin görevi bireylerin dine uygun ahlak kurallarına göre yaşamlarını sürdürdüğünün kontrolünü sağlamaktı. Bu heyet görevi gereğince dini muhalifleri bulup ortaya çıkartıyordu ama aynı zamanda ayyaşlık, küfürbazlık, kumarbazlık, zina, eş kavgaları, kiliseye devamsızlık, dans ve evlilik öncesi seks gibi suçları işleyenleri de saptıyordu. Azarlamaktan kırbaçlamaya uzanan fiziksel cezalara hatta aforoz etmeye kadar giden cezalar veriliyordu; zina, cinayet, sapkınlık veya cadılık gibi ciddi suçlarla suçlananlar, ölüm cezası verebilecek bir sivil mahkeme tarafından yargılanmakla beraber; tiyatro, dans, zar ve kağıt oyunları, hatta içki içmek gibi çoğu eğlence, hem başka ahlak dışı davranışlara yol açabileceğinden hem de Tanrı tarafından seçilmişler için bir zaman kaybı olduğundan yasaklanmıştı.¹⁷⁶ Calvin, kentli orta sınıfların bizzat kendileri tarafından yönetilen yeni türden bir kilisenin disiplinine vurgu yaptı: taraftarlarına, Tanrının seçtiklerinin onlar olduğunu ve bunu kanıtlamak için başkalarından daha ölçülü, kendilerine daha hâkim ve daha kanaatkâr olmaları gerektiğini hissettirdi; bu tür tutumlar, aristokrasinin lüks dünyasından uzak ama

¹⁷⁴ Wiesner-Hanks, **a.g.e.**, s.257-258.

¹⁷⁵ Lee, **a.g.e.**, s.44-45.

¹⁷⁶ Wiesner-Hanks, **a.g.e.**, s.258.

kendi altındaki ‘ahlaksız’ yoksullardan çekinen ve onlara yukardan bakan saygıdeğer zanaatkar ya da dükkan sahibi ailelere çok uygun düşüyordu.¹⁷⁷

Hristiyan yaşamını yeniden tanımlayarak, bireysel iman ile ‘birey’i, Kilise’nin önüne koyan Calvin’in öğretilerinde Tanrı’nın lütfu ile seçilmiş bireyler yeryüzünde Tanrı’yı yüceltmek için çalışırlardı. Henüz dünyadayken yapılan eylemlerle kendini değerli kılabilen, bağımsız, kendi iradesine bağlı olan birey; Kalvenist reform ile ortaya çıkmış oluyordu: toplumsal olana indirgenemeyen bu birey düşüncesi bizi ahlaki bir varlığa götürüyor; bireyin değer kazanması, toplumsal bütüne oranla birincil düzeyde olması ile reforme oluyordu.¹⁷⁸

Daha sonra püriten* bir ahlak anlayışına evrilecek ve bu isimle anılacak olan Calvin’in çalışma ve meslek anlayışını biraz daha açacak olursak, Calvin’in yazgı düşüncelerinin vardığı noktada maddi rahatlık Tanrı’nın seçkin kullarından olmanın bir göstergesi sayılmıştı. Kalvenci dindarlık, inanamı dünya işlerinden ayırmıyor; tersine, insanın yeryüzünde gerçekleştireceği her girişim ‘görevi’ oluyor ve Tanrı’ya bağlılık yeminine dönüşüyordu.¹⁷⁹ Dini ahlak kurallarına göre yaşamı sürdürmek, üretmek ve kazancını katlayarak tekrar üretmek Kalvenist püriten ahlakın temelini oluşturuyordu. Üretmek için kazanmak anlayışına dönüşen Kalvenist düşüncelerin kapitalizmin özel bir gelişme gösterdiği ülkelerde yaygınlaşması daha sonra Max Weber’in de dikkatini çekecekti.¹⁸⁰

3.5.1 Kalvenizm’in Avrupa’da Yayılışı

Calvin, Cenevre’de bir Akademi kurmuştu. Bu girişim sistematikleştirdiği fikirlerinin Kalvenizmin merkezi olarak görev yapan bu akademiden yetişenler tarafından Avrupa’ya yayılmasında önemli bir rol oynamıştı. Cenevre’de Calvin’in yönetiminde Protestanlık hareketi örgütlenerek diğer Avrupa ülkelerinde de etkili olmaya başlamıştı. Fransa’da Kalvenist öğretinin yayılması 1540’lı ve 60’lı yıllara rastlamaktaydı. Mezhep olarak Kalvenizmi toplumda sanatkarlardan, burjuvalara, köylülerden, kasaba halkına ve hatta soylulara kadar kabul eden geniş bir kesim oluşmaya başlamıştı. Kasabalardaki yerel kiliseler etrafında cemaatçılık ile Fransa’da kendine yer edinen Kalvenizmin bu kadar yayılmasına etki

¹⁷⁷ Harman, a.g.e., s. 194.

¹⁷⁸ Russ, a.g.e., s.137.

¹⁷⁹ Tanilli, a.g.e., s.105.

¹⁸⁰ Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev.Emir Aktan, 1. Baskı, Ankara, Alter Yayıncılık, 2015.

**Püriten*: Püriten kelime anlamıyla saflık, temizlik, dini kullanımda sofu ve koyu dindar, terim olarak ise Kalvenizmden aldığı teolojik yaklaşımların daha koyu bir dindarlıkla yorumlanmasını ifade eder. Püritenizm İngiltere’de dinin insan elinden çıkma tüm katkılardan arındırılmış olmasını savunan, Elizabeth döneminde dinde aşırı katılığı ifade eder.

eden bir sebep de Papa'nın krallığın işlerine karışma eğilimine karşı geliştirilen tepki yani Gallikanizm'di; gerçi daha sonra Kral Gallikanları, İspanya ile yaptığı barış sonrası cezalandırarak on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da kanlı din mücadelelerini başlatacaktı.¹⁸¹

Fransa'daki soylular arasında Kalvenciliği kabul etmiş olanlar, bunu hem Papa'nın hem de monarşinin gücüyle savaşmanın bir yolu olarak görürlerken; Hollanda örneğinde ise şehirlerde yaşayanlar Kalvenciliği, Habsburg yöneticilerine, özellikle de kraliyet otoritesini arttırmaya kararlı olan V. Karl'ın oğlu Felipe'ye karşı bağımsızlıklarını kabul ettirmenin bir yolu olarak görüyorlardı.¹⁸²

İngiltere'de ise Kalvenizm 'püritenizm'in gelişmesini sağladı. İngiltere, ilk reformasyonu VIII. Henry döneminde başlatmışsa da oğlu VI. Edward döneminde (1547-1553) ikinci bir reformasyonla Protestanlığın Kalvenist öğretinin etkisinde 'püritenlik' olarak doktrinleşmesi gerçekleşmişti. Kalvenist öğretiye yakın olan ve hatta Calvin ile yazışan Canterbury İngiliz Başpiskoposluğu ve reformunun lideri ve uygulayıcısı Cranmer, İngiltere'nin dini politikasını şekillendirmekte önemli bir rol oynamıştı.

İskoçya'da reform, Kalvenizimin tüm ilkelerine bağlı kalınarak Calvin'in öğrencisi John Knox (1510?-1572) önderliğinde gerçekleştirilmişti. İskoçya meclisi ile işbirliği yaparak *presbyter*'ler adı verilen kilise idare heyetleri bulunan Kalvenist bir devlet kilisesi kurma girişimlerinde bulundu; böylece kilise idaresi halk tarafından seçimle göreve gelen meclisler aracılığı ile sağlanacaktı. İskoçya Kilisesi'ne, kendi kendini idare eden bu dini örgütü dolayısıyla Presbiteryen Kilisesi adı verilmişti.¹⁸³ Bu akımın Kilise'yi devlet kontrolü altında kurumsallaştırmaya çalışan İngiltere sınırlarında yayılması da şiddetli mücadelelerin yaşanmasına sebep olacaktı.

Cenevre dışındaki Kalvenistler tek bir kanton yerine geniş bölgelerde çalıştıklarından, kilise politikasının kapsamlı kararlarını alabilmek için temsilci meclisleri kurmuşlar, yerel idari heyetlerden bölgesel meclislere kadar bütün organlarda kilise politikasını belirleme konusunda şehrin ileri gelen yaşlılarının görev yapmasıyla ve papazların günlük yaşamın her aşamasında çok büyük etkilerinin olması nedeniyle de Kalvencilik zaman zaman 'teokrasi'

¹⁸¹ İnalçık, **a.g.e.**, s.220.

¹⁸² Wiesner-Hanks, **a.g.e.**, s.261.

¹⁸³ İnalçık, **a.g.e.**, s.222.

olarak da nitelendirilmişti.¹⁸⁴ Bunun yanında sıradan insan olarak ‘birey’in Kilise’nin işleyişinde etkin bir faktör olarak öne çıkması, yaşanan siyasal haksızlıkların da Kalvenizm ile ifade edilmesini sağlayan bir zemin oluşturmuştu. Kalvenistler Avrupa’da taraftarlarını arttırırken acımasız baskılarla da karşı karşıya kalmışlardı. 1542’de Papa’nın enkizisyonu yeniden örgütlemesi üzerine birçok reformist temizlenmiş ve birçok Kalvenist yakılarak idam edilmişse de hızla yayılmaya devam etmişti. Fransa’da Kalvenistlerin radikal kanadı Huguenotlar ortaya çıkmış, Hollanda da ise İspanya’dan bağımsızlığı sağlayıp resmi din olarak kendilerine yer bulmuşlardı. Presbiteryen, Anglikan, Baptist, Methodist kiliseler Kalvenist öğretiyi temelde kabul etmiş kiliselerdi.

3.5.2 Calvin’in Öğretisine Ekonomik Bakış: Protestan Ahlakı

Ekonomik alanda gelenekselcilikten uzaklaşmayı, hem dini geleneğe hem de bütün geleneksel otoritelere baş kaldırma eğilimini destekleyici bir öge olarak gören Weber’in 1904 tarihli *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* eserinde ortaya koyduğu tezinde belirttiği üzere; İmparatorluğun ekonomik açıdan en gelişmiş olan ve en zenginlerin bulunduğu birçok bölgesinin, doğal kaynaklar bakımından ya da ilişki ağları bakımından en uygun ve ekonomik olarak en gelişmiş yerlerin, on altıncı yüzyılda Protestanlığı kabul ettikleri görülüyordu. Bu bağlamda Weber, Protestanların, toplam nüfusa oranla sermayeden büyük ölçüde pay almalarını, büyük çağdaş endüstriyel ve ticari iş alanlarındaki işletmelerin üst basamaklarında ve yöneticilik makamında bulunmalarını, belirli bir mezhebin üyesi olmak, ekonomik görünüşlerin birincil nedeni olarak değil, bunlardan çıkan sonuç olarak nitelendiriyordu.¹⁸⁵ 1895 yılında istatistiksel bir araştırma yapan Martin Offenbacher (Weber’in bir öğrencisi) Protestanların zengin olmalarının ve iktisadi faaliyetle uğraşmalarının Katoliklerden daha muhtemel olduğunu tesbit ederek şunları söylemekteydi: “Katolik daha az kar açlığı çeken, sakın bir mizaç sahibidir; güvenli yaşamı risk ve heyecan dolu bir hayata (bu ona servet ve şeref getirse bile) tercih eder”, bu bağlamda Protestanlarla kapitalizm masasına sırtını dönen Katoliklerin iktisadi bakış açılarını şu şekilde tanımlamıştı: “İnsan ya iyi yiyebilir yahut iyi uyuyabilir.”, bu örnekte, Katolik huzur içinde uyumayı tercih ederken, Protestan iyi yemeyi tercih etmekteydi.¹⁸⁶ Bir başka bakış açısından ise Katoliklik, kapitalist ruhu desteklememişti, çünkü aksine Papalık onun kuruluşuna katkıda bulunmuştu: Katolik dininin, Orta Çağ

¹⁸⁴ Wiesner-Hanks, **a.g.e.**, s.261.

¹⁸⁵ Weber, **a.g.e.**, s.31-32.

¹⁸⁶ Fernand Braudel, **Medeniyet ve Kapitalizm**, Çev. Mustafa Özel, 1.Basım, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s.170.

Papalarının belirli bankacıları koruduğu veya belirli ilçelerde aşar toplanmasına izin vererek servet birikimini teşvik ettiği gerekçesiyle kapitalizme zemin hazırladığı iddia edilebilirdi.¹⁸⁷

Weber de tezinde, reformasyonun öne çıkan isimlerinden özellikle Calvin'in öğretileri ve Kalvenizm temelli Protestan ve 'Püriten' mezheplerinin ve fikirlerinin yarattığı 'ahlaki kültür' dolayısıyla ortaya çıkan güdünün ve meslek anlayışının önceden hedeflenmeyen ve öngörülmeyen etkilerini ortaya koymuştu. Kalvenizm'de yakınındakine duyulan sevgi sadece Tanrı'nın kudretine hizmet etmek içindi. Dünyaya sadece Tanrı'ya hizmet etmek için gelmiş olan insan, Tanrı kelamını ve buyruklarını yerine getirmek ve onun kudretini arttırmak için çalışmalıydı; bu doğrultudaki yaşamı onun kurtuluş için seçilmişler arasında olduğunun bir göstergesi olabilirdi. Seçilen insan ve seçilmeyen insan arasında görünüş olarak bir fark yoktu. Bu yüzden sadece Tanrı'ya mutlak inançla ve İsa'ya duyulan sınırsız güvenle yetinilmeliydi. Kalvenizmin bu bağlamdaki alinyazısı doktrini, yani sadece seçilmişlerin kurtuluşa ereceği ve diğerlerinin de lanetlenmiş olarak kalması ve alinyazısı gereği insanın dünyevi aktiviteleri ile bunu değiştiremeyecek olması Lutheran Protestan anlayışından oldukça farklı bir yaklaşımı beraberinde getiriyordu.

"İnsan sadece kendi bedeniyle yaşamaz, diğerleriyle birlikte yaşar; insanın diğerleriyle birlikte olan ilişkilerinde, ötekine faydalı ve hizmetli olmak yatmaktadır; yakınındakini sevecek, ona hizmet edecek ve faydalı olacaktır" diyen ve dünyevi görevlerden kendisini sıyıran keşişlerin yaşam biçimini sevgisizliğin ürünü olarak gören Luther'in çizgisi, mesleği ve görevi bu şekilde yakınlarına duyduğu sevginin ürünü bir eylem olarak tanımlarken Calvin'in öğretisi buna tam bir karşıtlık çiziyordu. Calvin'de öne çıkan ve dini konularda kendi başına kalan 'birey' ve 'bireysellik' kavramları ileride İngiliz Püritenliği'nde daha da koyulaşarak Tanrı'dan başka kimseye güvenmemek üzerinden toplum içi de güvensiz bir bakış açısına evrilecekti. Öte yandan kendine güvenmeye en uygun araç olan 'bir meslekte katı bir şekilde çalışmak' ile dini şüpheden uzaklaşılabilir ve kutsanmışlık durumuna kesin gözle bakılabılırdi.¹⁸⁸

Kalvenist ahlak anlayışında çalışan bir varlık olarak karşımıza çıkan insanın yapması gereken, yaratılışın zenginliğini ortaya çıkarmak ve Tanrı'nın krallığını kurmaktır. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak da görevi yeryüzünün sunduğu nimetleri gün yüzüne çıkarmaya yönelik olan insanın çalışması gerekirdi zira bunu küçümsemek Tanrı'nın lütfundan yoksun

¹⁸⁷ Amintore Fanfani, **Catholicism, Protestantism and Capitalism**, 1st Edition, Norfolk, The Continuum International Publishing, 2003, s.48.

¹⁸⁸ Weber, **a.g.e.**, s.126-139.

olmanın bir göstergesi olabilirdi.¹⁸⁹ Ahlak anlayışını ‘alinyazısı’ üzerinden seçilmişlik ve lanetlenmişlik olarak ikili bir biçimde tanımlayan Kalvenist öğreti, dünyevi meslek yaşamına seçilmişliğin ispatı öngörüsünü getiriyordu. Çalışmak, artık ortaçağda olduğu gibi utanç verici bir durum olarak görülüyordu, onun yerine Kalvenistler para kazanmayı iş ahlakını ve kutsal güveni yerine getirme yolu olarak kabul ediyor ve aynı zamanda elde edilen gelirle fakirlerin yardımına koşmayı ve diğer toplumsal gereklilikleri yerine getirmeyi, kendi vicdanını rahatlatmak için değil Tanrı adına bir kardeşlik ve dindarlık ifadesi olarak ele alıyorlardı.¹⁹⁰ Kalvenistler, Tanrı’nın inayetine sahip olunduğunun kanıtlanabilmesi için çabalayarak ve bu dünya üzerinde özel bir mesleki çaba içine girerek, tutumlu ve ahlaklı davranarak seçilmişler arasında olduklarının olumlu bir işaretini aramaktaydılar. Her türlü iş ve meslek bir tanrısal çağrı olabilirdi ve bu yüzden dikkatle, şükranla ve gönülden yapılmalıydı; kimin kurtulacağına önceden karar verilmişti; bu nedenle, insan enerjisi dünyada Tanrı’nın iradesini gerçekleştirmek için kullanılabilirdi.¹⁹¹ Bu esaslar ve dinamizm doğrultusunda Kalvenistler arasında şehirli burjuvalar, zanaatkarlar, meslek sahipleri, tüccarlar çoğunlukta idi.

Protestan ahlakında öne çıkan nokta, bedensel zevkler için değil Tanrı için çalışmaktı. Tembellik ve zevk içinde geçecek bir yaşam için zenginlik değil görevin yerine getirilmesi için zenginlik, ahlaki olarak izin verilmenin ötesinde bir de buyurulmaktaydı; böylece Protestan meslek kavramı en coşkulu *asketizm** savunucularını kapitalist işletmelerin hizmetine sokuyordu.¹⁹² Bununla beraber mülkiyet; kazanılan maddi zenginlikle rahatlık ve dünyevi zevklere yönelim tehlikesi taşıdığı için şüpheyle yaklaşılacak bir durumdu. Tanrı’ya hizmet, çalışmak ve daha çok çalışmak ile mümkündü. Bu doğrultuda tasarruf sayesinde elde edilecek ekonomik karlılık ise sermayenin daha çok üretmek için harcanması anlamına geliyordu. Bunun yanında bir azınlık grubu olarak sık sık toplumsal tavır ve kısıtlamalar dolayısıyla ayrımcılığa maruz kalmış Kalvenistler, iş hayatına atılımlarında özel girişimciliğe yönelmek durumunda kalmışlardı; bu girişimciliğin ahlak anlayışları ile de birleşince ticaretle de başarılı olmalarını sağladığı da bir başka yorum olarak karşımıza çıkmaktaydı.¹⁹³

Bu bağlamda ortaya attığı Protestan Ahlakı tezi ile Weber; çağdaş kapitalist kültüre ait gelişimi ve anlayışı, Protestan ussallığından gelen ‘düzenli bir yapı’ya ulaşmak ya da bunu

¹⁸⁹ Russ, **a.g.e.**, s.138.

¹⁹⁰ Lee, **a.g.e.**, s.40.

¹⁹¹ Wiesner-Hanks, **a.g.e.**, s.258.

¹⁹² Weber, **a.g.e.**, s.235.

¹⁹³ Lee, **a.g.e.**, s.41.

**Asketizm*: Maneviyatı yüceltmek amacıyla dünyevi zevklerden uzak, kendi kapalı toplum yaşamını ifade eder.

‘toplumsal ruhsallığa’ ve bir formüle indirgemeye çalışmak yerine; kapitalist gelişimi ve bu gelişimden önceki dönemi Hristiyanlıkta Protestan reform hareketlerinin ve Kalvenist temelli mezheplerin geliştirmiş olduğu bir davranış psikolojisinin etkisi ve katkısıyla yadsınamaz bir şekilde ele almış oluyordu.¹⁹⁴

3.6. Augsburg İman İkrarı ve Augsburg Barışı

1521’deki Worms Fermanı, 1555 Augsburg Barışı’na kadar İmparatorluğun reform politikasının dayanağı olmuştu. İmparatorluğun Türk tehdidi ile meşgul olmasından istifade eden prensler kendi konumlarını güçlendirme yoluna gitmişlerdi. Reformasyonun Hristiyan özgürlüğüne dair talepleri ve prenslerin de siyasal açıdan elini güçlendirme çabaları birbirlerini destekleyen bir etkileşimi doğurmuştu; bu doğrultuda 1521 tarihli Worms Diyeti’nin akabinde, 1526 ve 1529’da Speyer Diyetleri yapılmıştı. 1526’da prensler bağlayıcı kararlar alabilmek adına ulusal konsil toplanmasını talep etmişlerdi. Fakat prensler her bölge ve şehrin kendi iç işlerinde yasal yetkilere sahip olmaları dışında bekledikleri bağlayıcı çözümlere 1526 Speyer’inde ulaşamamışlardı. İmparator V. Karl’ın Türklere karşı Avrupa’yı harekete geçirme niyeti, Cognac İttifakı ile (1526: Fransa, Venedik, Floransa, Papalık) olan çatışması yüzünden hız kesmiş, savaş alanı olan İtalya’da İmparatorluk birlikleri Roma yağması ile (1527) Papa VII. Clement’in San Angelo kalesine kaçmasıyla itibarsızlaşmasına yol açmış ve V. Karl’a boyun eğmesi ile sonuçlanmıştı. Bunun üzerine Luther “İsa’nın saltanatı öyle hüküm sürüyor ki, Papa için Luther’e zulmeden imparator, Luther için Papa’yı mahvetmeye mecbur kalıyor.” demişti.¹⁹⁵

İlk Speyer’de taleplerini elde edememiş prensler 1529 yılında Speyer Diyeti’nde tekrar bir araya gelmişlerdi. Sadece reformasyonun gerçekleşmesi değil, reformasyonun kendi kontrollerine tabi olmasını istiyorlardı. Kilise mülklerinin bölge yönetiminde olması, din adamlarının kendi onayladıkları nitelikli din adamlarıyla değiştirilmesi, ruhban sınıfının yargılama yetkisinin laik mahkemeler tarafından yürütülmesi gibi otoritelerini güçlendirmek isteyen Lutherci prensler, Luther yandaşlarını yasadışı ilan eden Worms Fermanı’nı uygulama kararını protesto ediyorlardı. Hatta bu protesto bildirileri *protestatio* dolayısıyla karşıtları tarafından ‘Protestan’ olarak anılmışlar ve Protestan tanımı böyle doğmuştu. Bu bağlamda 1529 Speyer’i dini bölünmenin etiketlenmesi de demek oluyordu.

¹⁹⁴ Weber, a.g.e., s.275.

¹⁹⁵ Lindberg, a.g.e., s.225.

Luther ve yandaşları öğreti ve uygulamalarda farklılaşma ve yozlaşmanın önüne geçmek için 1530 yılındaki Augsburg Diyeti'nde V. Karl'ın bir inanç belgesi talebi üzerine Melanchthon'un hazırladığı, 'Augsburg İman İkrarı' denilen uzlaşma metnini sunmuştu. Bu metin orada bulunan Protestan yöneticiler tarafından imzalanmış ve Lutherci inancın temeli olarak kabul edilmişti. V. Karl'ın Augsburg İman İkrarı'nı reddetmesi ve Worms Fermanı'nın uygulanmasına olan bağlılığıyla birlikte, Protestan hareket mensupları barışçıl yollardan sonuç alamayacaklarını görmüşlerdi. Bunun üzerine 1531 yılında Protestanlar arasında Schmalkalden askeri birliği kurulmuştu. İmparator 1540'a kadar Osmanlı tehdidi ve Habsburg Hanedanı içi siyasal meseleler ile meşguldü, bu sebepten İmparator 1532'de ateşkes ilan etti. Bu ateşkesin 1540'a kadar yaklaşık on yıl sürmesi Protestan reformunun yayılmasına da avantaj sağlamıştı. İmparator ancak bu tarihten sonra içerideki dini karışıklıklara dikkatini verebilmişti. İmparator, Papa'nın da desteğini alarak heretik ilan ettiği Protestanlara savaş açmıştı. 1546'da Luther'in vefatından hemen sonra Schmalkalden savaşı başlamış fakat 1548'de Katolikler arası bölünmeler sebebiyle İmparator V. Karl ılımlı sayılabilecek Augsburg İnterimi'ni ilan etmişti. Bu da mevcut dini ve siyasal çıkmaza bir çözüm getirmiyordu ve Protestanlığın ortadan kaldırılamayacağı anlaşıyordu. Böylece 1555 Augsburg Diyeti'nde, Augsburg Barışı yapıldı.

Augsburg Barışı ile Protestanlık ile bir uzlaşma sağlanmıştı. Fakat burada Luthercilik dışında diğer tüm Protestanlık varyantları göz ardı edilmişti; Zwingli taraftarları ve diğer mezheplerle bağlantılı sorunlar çözülememiş, Protestanlığın güçlü bir alternatifi olarak Kalvenciliğin gelişiminin doğuracağı sorunlar öngörülememişti.¹⁹⁶ Ayrıca prensler de bölgelerindeki hakim dini belirleme özgürlüğünü almıştı, hakim dine muhalefet edecek kişinin tek çözümü 'göç' etmek olarak belirlenmiş ve dini azınlıklara sadece şehirlerde izin verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu kararlar doğrultusunda bölgesel kiliseler oluşturuluyordu. Din özgürlüğü böylece prenslere tanınmış ve kendi devletlerindeki kilisenin de hakim gücü konumuna gelmişlerdi. Bu kararların ulusal kiliseler yolunda önemli bir adım olmasının yanında Almanya'nın bölünmüş prenslikler halindeki siyasal yapısının on dokuzuncu yüzyıla kadar sürmesinde de etkili olduğu belirtilebilir.

3.7. Katolik Karşı Reform Hareketi

Luther'in 95 tezi ile başlattığı reform hareketleri Avrupa genelinde hızla gelişmeye başlamış, ardından Zwingli, Müntzer ve Calvin'in öğretileri ile de radikal bir biçim almaya

¹⁹⁶ Fulbrook, a.g.e., s.57.

başlamıştı. Daha sonra kendi içinde de Lutheryen, Baptist, Presbiteryen, Metodist olarak ayrılacak olsa da en genel biçimiyle Protestanlar Kutsal Kitap'ın Hristiyanlarca okunup anlaşılabilceğini ileri sürüyorlarken, Katolikler ise İncil'in ancak Kilise ve ruhban sınıfının yardımıyla anlaşılabilceği savunusunda ısrarcıydı. Katolik Kilise içinde de reform talepleri Protestan reformları ile daha duyulur hale gelmişse de daha geriye dayanmaktaydı. Kilise içi ruhban sınıfın görevi kötüye kullanması, makamların para karşılığı satılması, Roma'nın şaşası halihazırda Katolikler içinde de bir rahatsızlık yaratmaktaydı.

Papa X. Leo'nun 1521'deki ölümünden sonra seçilen Papa VI. Adrian Erasmus'un arkadaşıydı ve seçiminin ardından Protestanlığı kontrol altına alma, Avrupalı prenslerle uzlaşma, mahkeme reformu çabalarına girişmişti. Yolsuzluğun en üstten başladığını samimiyetle itiraf etmiş ve kilisenin yenilenmesine papalıktan başlayacağına söz vermişti.¹⁹⁷ Fakat 1522'de seçilen Papa VI. Adrian reform girişimlerini tamamlayamadan 1523'de ölmüştü. Yerine geçen Papa X. Leo'nun kuzeni medicilerden VII. Clement ise Protestanlar ile daha uzlaşmacı bir tavır sergilemeye çalışmış, Protestanların talep ettiği ekümenik konseyi toplamayı kabul etmişse de, bu konseyi gerçekleştiremeden 1534 yılında ölmüştü. Yarım kalan uzlaşmacı ve Katolik Kilise içi reformist çabalar Papa III. Paulus ile yeniden canlanacaktı.

Papa III. Paulus 1534-49 yılları arasında görev yapmıştı. Paulus, ruhban sınıfının eğitiminde iyileştirmeler yapan reform yanlısı kardinaller, rahipler ve piskoposlar atamıştı. Din adamlarına belli ahlak standartlarını kabul ettirmeye ve en çok göze çarpan suistimalleri düzeltmeye çalışmıştı: kilise makamlarının alım satımının yasağı, piskoposların kendi bölgelerinde yaşamalarını zorunlu hale getirme, din adamlarının birden fazla makama gelmelerini yasaklama, papalık sarayında dünyeviliğe son verme, Kilise'nin vergi toplama sistemini ve yasal uygulamaları değiştirmek gibi ortaçağın sonlarından beri önerilen reform önlemleri on altıncı yüzyılda yavaş yavaş kabul edilmeye başlanmıştı.¹⁹⁸ III. Paulus'un haleflerinden Papa IV. Paulus 1555'te göreve başladıktan sonra Protestan hareketleri bastırmak adına önemli adımlar attı. Öne çıkan engizisyon mahkemeleri 'Protestan sapkınlar' ile mücadelede önemli başarılar elde ederken, sapkın olduğuna kanaat getirilen kitap ve yazarların da okunmasını ve basılmasını yasaklayan *Index Librorum Prohibitorum* (1559) yani '*Yasaklı Kitaplar Listesi*' de bu dönemde yayınlanmış ve 1966 yılına kadar da yürürlükte

¹⁹⁷ Lindberg, a.g.e., s.333.

¹⁹⁸ Wiesner-Hanks, a.g.e., s.261-262.

kalmıştı.

Katolik Kilise'nin reformları arasında tarikatlar da önemli yer tutmaktaydı. Yeni tarikatlar içinde karşı-reform hareketinin başat rolünü oynayan tarikat, Ignatius Loyola (1491?-1556) liderliğindeki Cizvit tarikatıydı. *Manevi Uygulamalar* eserinde Tanrı'nın iradesine uymak ve hizmet etmek için meditasyon ve kurallar dizisi belirlemiş olan Loyola'ya göre Papa'nın otoritesine itaat birincil önemdeydi. Cizvitlerin tarikatına İsa tarikatı da denmekteydi ve tarikata girmek oldukça sıkı bir takım eğitim ve bağlılık yeminlerinden geçmekteydi. Cizvitler misyon ve Evanjelizm konularında da aktif olmakla beraber bu İsa Tarikatı'nın bir diğer farklı unsuru da tarikata girecek adayın yoksulluk, bekaret ve itaate dair ettiği üç yeminin yanında dördüncü bir yemin daha etmesiydi: bu da Papa'ya itaat edeceğine dair özel bir yemindi.¹⁹⁹ Disiplinleri ve eğitim anlayışları Cizvit tarikatını Protestanlık ile mücadelede oldukça etkili yapmıştı. Okullar açarak, gittikleri bölgelerde halka vaazlar vererek Protestanları Katolikliğe geri döndürmeye çalışmışlar, Avrupa saraylarında günah çıkartma görevleri üstlenmişler, Katolikliğe bağlılığı da pekiştirmede ve bu bağlamda karşı-reform hareketinde önemli rol üstlenmişlerdi.

Katolik karşı-reformu belirleyen asıl girişim Trente Konsiliydi. Luther Wittenberg'de Doksan Beş Tezini kilise kapısına astıktan yirmi sekiz yıl sonra, 1545'te Papa bir konsey yapılması çağrısında bulunmuştu: “inancımıza göre tek bir kilise olmalıdır, ancak birliğimiz fikir ayrılığı ve kavga nedeniyle parçalandı; bu nedenle ne yapacağımızı belirlemek için toplanmalıyız” diyordu.²⁰⁰ Konsil, 1545'te başlayıp çeşitli akımlar arası yaşanan gerginlikler ve anlaşmazlıklar dolayısıyla aralıklarla 1563'e kadar sürmüştü. Konsil, Katolik Kilise'de endüljans satışını yasaklamak, piskoposun kendi bölgesinde yaşama zorunluluğu, piskoposluk bölgelerinde din okullarının açılması zorunluluğu gibi bir dizi reformu da getiriyordu. Fakat Hristiyan dünya için konsilin sonuçları çok daha derin olacaktı. Konsil kararları gereğince papalık kendi görüşlerini hakim kılmış, gerek inanç esasları, gerekse kilise örgütü üzerinde herhangi bir değişiklik yapmamıştı. Sonuç olarak Katolik doktrinler Protestanlık karşısında yeniden ihya edilmiş, Protestanlık kesin olarak Katoliklik dışında heretik bir hareket olarak sayılmıştı.²⁰¹ Bu Batı Hristiyan dünyası için, Katolik ve Protestan olarak resmen ikiye

¹⁹⁹ Lindberg, *a.g.e.*, s.345.

²⁰⁰ Susan Wise Bauer, *Dünya Tarihi, 2. Cilt: Ortaçağ*, Çev. Mihriban Doğan, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, 2014, s.293.

²⁰¹ İnalçık, *a.g.e.*, s.230.

bölünmek anlamına geliyordu. Bu mezhepleşme ve dini bölünmeler süreci on yedinci yüzyılda hanedan kavgaları ve siyasi anlaşmazlıkların da etkisi ile hemen hemen tüm Avrupa'nın dahil olduğu Otuz Yıl Savaşları'na (1618-48) yol açacaktı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSAL KİLİSE OLARAK ANGLİKAN KİLİSESİ

İngiltere on altıncı yüzyıla kadar Katolik Kilise'ye sıkı sıkıya bağlıydı. Reform'un İngiltere'de etkili olması ve bizzat devlet eliyle Katolik Kilise'den kopuş, İngiltere'yi reform süreçlerini yaşayan Avrupa ülkeleri arasında daha özel bir noktaya taşımıştı. Reform ile Katolik Kilise'den koparak kurulan İngiliz Ulusal Kilisesi olarak Anglikan Kilisesinin kuruluşu ve kurumsallaşmasında VIII. Henry (1509-1547), VI. Edward (1547-1553), Kraliçe Mary Tudor (1553-1558) ve Kraliçe Elizabeth'in (1558-1603) dönemleri adeta birer dönüm noktasıydı. VIII. Henry döneminde Papa'dan kopuş ile Anglikan Kilisesi'nin temelleri atılmıştı. VI. Edward döneminde İngiliz reformu şekillenmiş fakat Kraliçe Mary Tudor döneminde reform sekteye uğramıştı. VIII. Henry ile ilk eşi Katolik Aragonlu Cathrine'in kızları olan Mary Tudor, reform karşıtı aldığı sıkı önlemler ve Protestanların diri diri yakılıp idam edilmesi dolayısıyla da Kanlı Mary olarak anılmış, döneminde Katolik Kilise ile yeniden yakınlaşmıştı. Protestanlığa dönüş ve Anglikan Kilisesi'nin kurumsallaşması ise Kraliçe Elizabeth döneminde şekillenmişti. Sonrasında da İngilizler, Papa'nın üstünlüğünü reddederek kendi ulusal kiliselerinin içerisinde kalmayı tercih etmişlerdi.

On altıncı yüzyıl başlarında İngiltere'de toplumun büyük bir kısmı kendi geçimine yetecek üretim alanı olan taşralarda, kırsal alanlarda yaşamaktaydı. Hava koşulları ve hasat dönemine bağlı bir ekonomi bu bölgelerde etkindi. Soyluların hakimiyetindeki geniş toprakların kırsal alandaki yaşamları arasındaki etkileşimin azlığı ulusal bir pazarın oluşmasında bir engel teşkil etmekle beraber kapalı ve hane içi üretim ilişkilerini de koruyordu. Merkezi şehir olarak Londra'nın büyümesi ve birleştirici bir güç olarak kuvvetlenmesinin başlangıcı reformasyon sonrasına denk gelmekle beraber; hem devlet arazilerinin özel mülkiyete geçirilmesi yani herkesin ekip biçtiği toprakları çitleme yoluyla (etrafını çitlerle çevirerek) sahiplenmesiyle tarıma yapılan yatırımlar, hem de Londra'lı tüccarların giderek daha büyük bir alanı tek pazar haline getirmesiyle reform ve Protestan

öğretisinin başkentten taşraya taşınması da gerçekleşmişti.²⁰² İngiltere’de, ulusal reformasyon, aynı zamanda hem ulusal monarşinin konumunu birleşik bir devlet çatısı altında genişletmiş, hem de sekülerleşmiş bir kilisenin zenginliklerinden yararlanıp, Kilise’nin alıkoyduğu gücü ele geçiren toprak sahibi zümrenin ekonomik, kültürel ve siyasal olarak güçlenmesini sağlamıştı.²⁰³

4.1. İngiltere’de Reform Hareketleri

İlk reform düşünürleri Wycliffe ve Hus’a yukarıda değinilmişti. Avrupa’daki ilk reformist düşünce önderlerinin fikirleri reform öncesi dönemde İngiltere’de de büyük yankı uyandırmıştı. Wycliffe (1330-1384) Kutsal Kitap’ın Latince’den İngilizce’ye çevirisini yapmış ve inananların dinlerini kendi dillerinde okuyabilmelerini sağlamıştı. Kutsal Kitap’a göre papalığın hiçbir dayanağı olmadığını ileri sürmüş, bununla birlikte devlet yanlısı ve devlete itaati öngören söylemlerde bulunmuştu. İngiltere’de Wycliffe’in düşüncelerini benimseyenler, Lollardlar denilen topluluğu oluşturmuşlardı ve bunların sürüklediği dinsel reform hareketi, aşağı sınıflar arasında ilkel Hristiyanlığın kardeşlik, eşitlik gibi idealleriyle yoğurularak toplumsal-sosyal bir boyut almıştı.²⁰⁴ Wycliffe, Kral’ı Tanrı’nın temsilcisi sayıyor ve din adamlarının iktidarını Kral’dan aldıklarını ileri sürüyordu. Wycliffe’in bu düşünceleri ulusal kiliselerin oluşumuna ışık tutuyordu.

İngiltere’de reformasyon kendine özgü nitelikler gösteriyordu; hareket Almanya’da ya da Cenevre’de olduğu gibi kişilerin değil, bizzat devletin kendisinin eseri idi. İngiliz reformasyonu yasalarla uygulamaya sokulmuştu. Kral’ın Kilise üzerindeki otoritesi parlamento üzerindeki otoritesi haline gelmiş, vergi ödeyenler, daha önce Roma’ya giden vergilerin yönünün artık Kral’a dönmesinden yararlanmışlar, 1.500.000 sterlin değerinde toprağın hükümet eliyle dağıtılmasıyla reformasyon düzenlemesi garanti altına alınmaya çalışılmıştı.²⁰⁵

İngiltere’de Protestan düşünceler özellikle Cambridge’te oradan da Oxford’ta yayılmaktaydı. Protestan kitaplar ve fikirler buralara uluslararası tüccarlar sayesinde ulaşmaktaydı. İngiltere’de de Lutherci ve Kalvenci öğretiler yayılmış fakat hiçbiri tam olarak etkin olamamıştı. İngiltere’de kilise ve din aynı derecede önemli bir değişim yaşadı ancak

²⁰² Christopher Hill, **İngiliz Devrimler Çağı- Demokratik Devrimden Sanayi Devrimi’ne 1530-1780**, 1. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015, s.44-45.

²⁰³ Fulbrook, **a.g.e.**, s.59.

²⁰⁴ Ağaoğulları, Köker, **Tanrı Devleti’nden Kral Devlet’e**, s.88.

²⁰⁵ Hill, **a.g.e.**, s56.

ortaya çıkan siyasi sonuç Almanya'dakinden oldukça farklıydı ve gerek ulusu gerek dini tarihi benzersiz biçimde birbirine bağladı.²⁰⁶ Devlet eliyle Roma'dan tam bir kopuş yaşayan İngiltere, tüm kurumsallığıyla ulusal bir Kraliyet Kilise'si oluşturma yoluna gitmişti. İngiltere Kilisesi'nin başı Kraldı ve en yetkili piskoposu olan Canterbury Başpiskoposu da Papa'nın yerini alıyor ve Anglikan Kiliseler Topluluğu'nun ruhani lideri oluyordu. Ulusal Kilise Kral'a tabiyken yerel kiliseler de kapanan manastır topraklarını satın alan beylerin yani bölgenin güçlü toprak sahibinin denetimine giriyordu. Böylece reformasyon tüm İngilizleri içinde barındıran Kilise'yi millileştirmiş oluyordu. Bu durumda devlet politikası İngilizleri İngiltere dışındaki herhangi bir makama müracattan men etti ve din kisvesi altında herhangi bir yabancınn İngiltere'nin işlerine karışmasını yasakladı; Kilise'nin sağladığı imtiyazları ve hakları azalttı.²⁰⁷ İngiltere'nin bu özel durumunun kaynağı işte burada yatmaktaydı.

İngiltere'nin hemen yanı başında, İskoçya'da reformun körükleyicisi ise John Knox (1510-1572) idi. Calvin'in öğrencisi olan Knox, İskoçya'ya dönünce Presbiteryen bir topluluk kurmuştu. Kilise'nin mülklerine göz koymuş soyluların yardımıyla, 1560'ta parlamentoya reformu kabul ettirmişti.²⁰⁸ Presbiteryen Kilise olarak da adlandırılan İskoçya Kilise'si ve buradaki reform hareketleri Knox'un etkisiyle Kalvenist öğretiyeye bağlı kalmıştı.

4.2. VIII. Henry Dönemi ve Katolik Kilise'den Kopuş

York ve Lancaster hanedanları arası; iki ailenin armalarındaki simgelerinden - Yorkların beyaz gülü ile Lancasterlerin kırmızı gülü- adını alan İki Gül Savaşları, 30 yıl boyunca süren katliamlar, yağmalamalar, yakıp yıkmalar yoluyla soylu ailelerinin bazılarının yok olmasına yol açmıştı.²⁰⁹ 1455-1487 yıllarında İngiltere tahtı için yapılan İki Gül Savaşları'nın nihai galibi Lancaster tarafından VII. Henry Tudor olmuş ve böylece İngiltere'de Tudor dönemi başlamıştı. Oğlu VIII. Henry (1509-1547)* de koyu bir Katolik olarak yetiştirilmişti. Döneminde Avrupa reform hareketlerinin ve Lutherciliğin ivme kazanması karşısında Kilise'nin yanında yer alarak 1521'de Luther karşıtı 'Yedi Sakrament Savunması' yazısını yayımlamıştı. Buna karşılık Papa X. Leo da VIII. Henry'yi 'İmanın Koruyucusu' ilan etmişti. Fakat ilerleyen dönemde papalıktan kopuş yine VIII. Henry ile devlet eliyle gerçekleştirilecekti. Bu bağlamda VIII. Henry'nin Roma ile ilişkisini kesmesi

²⁰⁶ Roberts, **a.g.e.**, s.318-319.

²⁰⁷ Hill, **a.g.e.**, s.57.

²⁰⁸ İnalcık, **a.g.e.**, s.221-222.

²⁰⁹ Eco, **Ortaçağ: Cilt IV: Keşifler, Ticaret, Ütopyalar**, s.81.

*VIII. Henry'nin hükümdarlık dönemi.

teolojik değil politik bir düzlemde olacaktı. 1512-1529 arasında Kardinal Wolsey'nin İngiltere'yi Fransa, İspanya ve Kutsal Roma İmparatorluğu ile aynı diplomatik düzeye çıkarmak için gösterdiği çabaları, VIII. Henry'nin on beşinci yüzyılda İngiliz ordularının Fransa'da kaybettiği toprakları geri alma çabaları da boşa gitmişti. İngiliz reformasyonu bu arka plan üzerinde, İngiliz milliyetçiliğinin ve dışardan gelen buyruklara boyun eğmeyi reddetmenin bir ifadesi olarak da görmek mümkündür.²¹⁰

VIII. Henry kardeşi Arthur'un ölümünden sonra onun eşi Aragonlu Cathrine ile papalıktan özel izin çıkararak 1509'da evlenmişti. Bu evlilikten hayatta kalan tek bir kız çocukları; Mary Tudor vardı. Kraliçe de yaşı ilerlediği için Henry'ye bir erkek varis veremiyordu. Bu sebepten dolayı Henry, Cathrine'den boşanmak istiyordu. Aynı zamanda Kral Henry'nin metreslerinden Anne Boleyn'e aşık olması da bu boşanma talebinde bir başka etkendi. Papa'dan evliliğini geçersiz kılmasını istemişti fakat Papa buna yanaşmıyordu. Boşanmaları doktrine göre uygunsuz olacaktı, çünkü Papa'nın Henry'nin talebini onaylaması demek, bu evliliği onaylayan kendinden önceki Papa'nın kararını yalanlamak anlamına geliyordu, bu da Luther'in hali hazırda iddia etmiş olduğu Papa'nın yanılabilir olduğu meselesini büyütebilirdi.²¹¹ VIII. Henry için bu mesele o kadar önemliydi ki Papa'yı ikna edemediği için Kardinal Wolsey'yi idam ettirip yerine koyu bir Katolik olan Thomas More'u geçirmişti fakat More da meselenin çözümünde etkin olamamıştı.

Thomas Cromwell (1485 - 1540), İngiltere ve Avrupa üniversitelerine başvurarak Kral'ın evliliğini geçersiz kılma yollarını aradı. 1533'te bir özel izin ile İngiliz Mahkemesi Henry'nin evliliğinin feshine karar verdi. Henry hemen ardından Anne Boleyn ile evlendi ve bu evlilikten bir kız çocuğu ve geleceğin kraliçesi I. Elizabeth doğdu. Papa ise karşılığını VIII. Henry'yi aforoz ederek verdi. Bunun üzerine 1534'te *Acts of Supremacy* yani 'Üstünlük Yasası' çıkarıldı. Bu yasa ile İngiliz Kilisesi'nin tek ve en yüksek şefi olarak Kral tanınıyordu. Henry yaşadığı sürece İngiltere'de reform yavaş ve öngörülebilir bir yapıda değildi. Avrupa politikası ve danışmanlarının sempatzanlığından etkilenen bir durumdaydı. 1534'teki Üstünlük Yasası'na iki dikkat çekici durum eşlik etmekteydi: birincisi Lutheranizm hoşgörüsünü takiben Roma ile kopuşken; ikinci durum ise geleceğin bir yansıması olarak tebaasını ve ibadetlerin önceliğini düzenleyerek özellikle kendini Tanrı'dan hemen sonra

²¹⁰ Hill, a.g.e., s.42.

²¹¹ Lindberg, a.g.e., s.309.

gelecek şekilde ve İngiliz Kilise'sinin başı olarak ilan etmesiydi.²¹² Böylece Kilise'nin devlete tabii olduğu savı da ortaya atılıyordu. Papalıktan kopmuş olsa da Henry, Katolik öğretilerden tamamen kopmamıştı.²¹³ Henry, İngiliz Kilisesi'nin başkanlığını üstleniyordu ancak Evanjeliklere de kesinlikle sempati duymuyordu. Hem Katoliklerin hem de Protestanların tepkisini çekecek şekilde Kilise dogmasında bir değişiklik yapmadığı 'Altı Madde Kanunu'nu 1539'da çıkardı. İngiliz Kilisesi'nin Papa'dan ve Roma'dan bu kopuşunun ardından krala bağlılık yemini geldi ve Thomas More 1535'te bunu imzalamayı reddettiği için kellesini kaybetti.²¹⁴

Henry egemenliği boyunca Katolik doktrinelere bağlı kalmasına rağmen Alman reformcular ile de ittifak arayışlarına girmiş fakat bu girişimleri başarıya ulaşmamıştı. Bununla beraber manastırları kaldırarak mülklerine el konmuş, kiliselerdeki tasvirler ve kutsal eşyalar tahrip edilmiş, İncil'in İngilizceye tercümesine izin verilmişti fakat Lutherçiliğin dini esaslarını hiçbir zaman kabul etmemiş ve Protestanlığa geçenleri de sıkı takip altına almıştı.²¹⁵ Henry manastırları da kapatarak aslında Protestanlığın önünü de açmış oluyordu. Protestanlar da öğretilerini ancak dini devlet işlerine karıştırmak istemeyen gücün desteğiyle yaygınlaşmayı ümit edebilirlerdi; bu yüzden onlar da Kral'a mutlak şekilde boyun eğmeyi savunmuşlardı ve feodal lordların ve Papa'nın da halkın sadakati üzerinde benzer hakları olduğunu reddettiler.²¹⁶ Henry'nin dini fikirleri kendine özgüydü. En yürekten inandığı şey ise, hükümdarın otoritesinin, dünyevi ve ruhani, her şeyin üzerinde oluşuydu.²¹⁷ Tüm etkenler birlikte değerlendirildiğinde, Henry'nin ulusal bir kilise yaratma isteğine ulusal bir yasama organından onay alma yoluna gitmesi; monarşinin, parlamentonun ve ulusun geleceği açısından hayati bir karardı.²¹⁸ İngiltere Kralı böylece hem teoride hem de pratikte devletin ve de Kilise'nin başı konumunda gelerek milliyetçi duyguları besleyen ulusal birliğin simgesi oldu.

4.3. VI. Edward Dönemi ve Protestanlığın İlerleyişi

²¹² Timothy Rosendale, **Liturgy and Literature in the Making of Protestant England**, 1st Edition, New York, Cambridge University Press, 2007, s.27.

²¹³ Ben Lowe, **Commonwealth and the English Reformation**, 1st Edition, Surrey, Ashgate Publishing, 2010, s.2.

²¹⁴ Lindberg, **a.g.e.**, s.310.

²¹⁵ İnalcık, **a.g.e.**, s.221.

²¹⁶ Hill, **a.g.e.**, s.59.

²¹⁷ Wiesner-Hanks, **a.g.e.**, s.242.

²¹⁸ Roberts, **a.g.e.**, s.319.

VIII. Henry'nin 1547'de vefat etmesinin ardından tahta dokuz yaşındaki oğlu VI. Edward (1547-1553)* geçmişti. VI. Edward'ın altı yıl süren hükümdarlık dönemi ve danışmanlarının da etkisiyle reformasyon bir gelişim dönemine girmişti. Protestan görüşler saraya Henry döneminde ve hatta VI. Edward'ın özel eğitmenlerinin arasına kadar sızmıştı.²¹⁹ Anglikan Kilisesi Edward'ın döneminde de varlığını sürdürmüş ve gelişme gösterebilmişti. İnancılı Protestanların İngiliz dinini ve İngiliz uygarlığını önce İngiltere'nin ve Galler'in 'karanlık köşeleri'ne, sonra İrlanda'ya ve İskoçya yaylalarına kadar yaymak için mücadele etmeleri, Londra değerlerini yaymaya çalışma ve böylece İngiltere'nin ulusal güvenliğini pekiştirmeye de yardımcı olmuştu.²²⁰ Bu doğrultuda küçük yaşta tahta geçen Edward'ın yönetimde etkili olan danışmanlarından amcası Edward Seymour, Protestanlara yapılan sindirme politikalarına son verdimiş, Altı Madde'yi de yürürlükten kaldırtmıştı. Bu sadece, VIII. Henry zamanında ülkeden kaçan Protestanları ülkeye dönmeye teşvik etmekle kalmadı, aynı zamanda çoğu Zwinglici inanca sahip kıta reformcularını da ülkeye çekmede etkili oldu.²²¹

VI. Edward döneminde etkili olan bir başka isim ise, VIII. Henry'nin Canterbury Başpiskoposu olan Thomas Cranmer idi. 1552'de ilk yazdıklarının gözden geçirilmesi ile birlikte '*Ortak Dualar Kitabı*' çıkarılmış ve bu kitap deyim yerindeyse İngiliz Protestanlığının çizgisini belirlemişti. Cranmer, 1553 yılında '*Kırk İki Madde*' olarak anılan Lutherci ve Kalvenist çizgiler arasında bir uzlaşma gibi okunabilecek bir iman açıklamasında bulunmuştu. Bu *Kırk İki Madde* bildirisi, I. Elizabeth döneminde Anglikan Kilisesini tanımlayan ve biçimlendiren '*Otuz Dokuz Madde*'ye de esin kaynağı olmuştu.

4.4. Mary Tudor Dönemi ve Protestanlığın Gerileyişi

VIII. Henry'nin Aragonlu Cathrine'den olma kızı Mary Tudor (1553-1558)*, kardeşi VI. Edward'ın vefatı üzerine tahta geçmişti. Kuvvetli bir Katolik inanca göre yetiştirilen Mary, tahtta kaldığı beş yıllık bir dönemde İngiltere'nin yüzünü tekrar Katolik Kilise'ye dönmüştü. Hükümdarlığı döneminde Protestanlara uyguladığı sert politikalar ile tarihe 'Kanlı Mary' olarak geçmişti. Mary ve eski sapkınlık yasalarının tekrar yürürlüğe girmesindeki

²¹⁹ Lindberg, a.g.e., s.308.

²²⁰ Hill, a.g.e., s.65.

²²¹ Lindberg, a.g.e., s.314.

*VI. Edward'ın hükümdarlık dönemi.

*Mary Tudor'un hükümdarlık dönemi.

politikalarının destekçisi Kardinal Pole yaklaşık üç yüz kadar Protestan inancına mensup muhalifin yakılmasıyla sonuçlanan bir dizi sapkınlık davası düzenlenmesini sağlamışlardı. Sonuç olarak reformcu piskoposlar Ridley, Latimer ve İngiliz reformasyonunun önde gelen isimlerinden olan Cranmer yakılarak idam edilmişlerdi.

Kraliçe Mary kendisi gibi koyu bir Katolik olan İspanya Kralı II. Felipe ile evlenmişti. Bu evlilik onu halkın gözünden düşürmüş; tahta kardeşi Elizabeth'in geçmesi, Protestanlığın yayılması için komplolar birbirini izlemişti ve Kraliçe öldüğü 1558 yılına kadar bu komplolarla ve sapkınlarla zalimce mücadele etmişti.²²² Mary için halkın tekrar papalığa itaat etmesini sağlamak öncelikli görevdi. Bu evlilik de İspanya ile müttefik olmasını sağlayacak ve böylece oğlu ile evlenerek İmparator V. Karl'ın da desteğini alacaktı. İngilizler bu durumdan hiç de memnun değildi çünkü her ne kadar Edward'ın Protestanlığa dönüşünü benimsememiş de olsalar yabancıların müdahalesinden nefret ediyor ve papalık ile rahip sınıfının egemenliğinden kalan hoşnutsuzluğu içlerinde taşıyorlardı.²²³

Ayrıca bu dönem din sorunu ulusal çıkarlar ve dış politika ile iç içe girmişti çünkü Avrupa'da dine dayalı olarak yeni bölünmeler yaşanmış ve İngiltere'de Protestanlık giderek ulusal duygularla özdeşleşmeye başlamıştı.²²⁴ Kraliçe Katolikliğe geri döndürme politikasını izlerken, bu milli duyguların yarattığı bir kararsızlık da vuku buluyordu. Anglikan Kilisesi'ne inanan ve Katolikliği reddeden ruhbanların esas aldığı nokta kraliyete sadakatti. Katolik bir Kraliçe'nin şimdi Papa'ya dönmesi Anglikan ruhbanlarını da ikilem içinde bırakmıştı. Mary'nin politikaları, İngiliz Protestanları, yalnızca kurallara uyma konusunda zor seçimler yapmakla kalmayıp aynı zamanda kraliyet otoritesi ve hükümdarın gerçek din kurma konusundaki rolüyle ilgili görüşlerini yeniden değerlendirmeye de zorlamıştı. Mary, İngiltere'yi papalık otoritesine geri döndürerek, 'tanrısal'ı hapsederek İngiliz Reformu'nu tersine çevirirken, İngiliz Protestanlar, 'insandan önceki Tanrı'ya itaat etmenin' esasen ne anlama geldiğini anlama zorluğuyla daha önce hiç olmadığı kadar yüz yüze kalmışlardı.²²⁵ Kraliçe Mary'nin girişimleri ve Protestanlar üzerindeki kanlı politikaları İngiliz reformasyonunu sekteye uğratmıştı fakat bu durum oluşmakta olan millileşme ruhuna ket vurmamıştı. Mary Tudor 1558 yılında vefat etmiş, Protestan karşıtı uygulamaları beraber yürüttüğü Kardinal Pole ise ondan on iki saat sonra ölmüştü. Bu durum halk tarafından

²²² Tanilli, **a.g.e.**, s.108.

²²³ Lindberg, **a.g.e.**, s.317.

²²⁴ Roberts, **a.g.e.**, s.320.

²²⁵ Karl Gunther, **Reformation Unbound; Protestant Visions of Reform in England 1525-1590**, 1st Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, s.131.

sevinçle karşılanmış ve halk Kraliçe Mary'nin yerine VIII. Henry'nin Anne Boleyn'den olma kızı Protestan görüşte olan Elizabeth'in tahta çıkmasını desteklemişti.²²⁶

4.5. Elizabeth Dönemi ve Anglikan Kilisesi'nin Kurumsallaşması

VIII. Henry'nin Anne Boleyn ile evliliğinden olma kızları I. Elizabeth (1558-1603)*, kardeşi Mary'nin 1558'deki vefatının ardından yirmi beş yaşında tahta çıkmıştı. Elizabeth, Anglikan Kilisesi'nin güçlenmesini ve kurumsallaşmasını sağlamıştı. Mary, Protestanlar tarafından gayri meşru sayılırken, Elizabeth de aynı şekilde Katoliklerce gayri meşru görülüyordu. Çünkü Katolik Kilisesi Anne Boleyn ile VIII. Henry'nin evliliğini onaylamamıştı. İzlediği *via media* 'orta yol' politikasıyla keskin dini uçlar arasında uzlaştırıcı bir rol oynamaya çalışmış ulusal bir kilise olarak Anglikan Kilisesi yapısını güçlendirmişti.

Elizabeth danışmanlarını özellikle Protestanlar arasından seçmişti. Dış İşleri Bakanlığı yapan Sör Francis Walsingham, kıtadaki Protestanlara, özellikle Hollandalı reformcular ve Fransız Huguenotlara aktif bir destek politikası izlemiş ayrıca Elizabeth'e karşı Roma Katolik komplolarını derinlemesine araştırarak özellikle İspanyollar ve Cizvitlere yönelik bir karşı-casus sistemi geliştirmişti.²²⁷

Elizabeth 'orta yol' politikası ile bir kültürel rıza ve uzlaşma süreci geliştirmeye çalışmıştı. 1559'da Act of Supremacy'yi parlamentoda oylatan Elizabeth devlet erkanının kendisinin 'İngiltere Kilisesi'nin en üst yöneticisi' olarak tanınmasını istemişti. Elizabeth, kilisenin 'başı' yerine 'yöneticisi' sıfatını, İngiliz Katoliklerinin Papa'nın ruhani lider olduğunu inkar etmek durumunda kalmadan kendisine sadık kalmalarını sağlayacak bir açık kapı olarak kullanıyordu.²²⁸ Ardından Mary'nin Katolik yasası iptal edildi ve VI. Edward döneminde Cranmer'in hazırladığı ikinci *Ortak Dualar Kitabı* birtakım değişiklikler yapılarak 1559'da tekrar yayınlandı. Kutsal Kitap'ın yanında *Ortak Dualar Kitabı* Anglikanizm'in temel teolojik dayanağı olmuştu. Elizabeth'in 'orta yolu'nda bir diğer etkin yayın ise *Vaazlar Kitabı*'ydı. *Vaazlar Kitabı*'nın yazarı Salisbury piskopusu olan John Jewel'in 1562'de yazdığı '*Anglikan Kilisesi İçin Savunma*' eseri ise Anglikanizmin ilk sistematik açıklamasıydı.

²²⁶ Resul Çatalbaş, *Anglikan Kilisesi ve Günümüz İngiltere'sindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2011, s.35.

²²⁷ Lindberg, *a.g.e.*, s.319.

²²⁸ Wiesner-Hanks, *a.g.e.*, s.243.

*Elizabeth'in hükümdarlık dönemi.

Meclisin, Kalvenist yönleri ağır basan *Dualar Kitabı*'nı zorunlu tutan “*Tek Biçimcilik Kanununu*” onaylamasından sonra 1563'te “*Kırk İki Madde*” gözden geçirilerek “*Otuz Dokuz Madde*” olarak Anglikanizm'in inanç esaslarını belirleyen belge yayımlandı. Bu belge çoğu noktada Katolik öğretiye ters düşüyordu; yalnızca Papa otoritesini reddetmekle kalmıyor, Katolikliğin kutsal saydığı pek çok öğretiyi de reddediyordu.²²⁹

Fakat Kutsal Kitap'a dayandığı gerekçesiyle mezhepler kabul ediliyor ve kader konusu ise tam bir açıklıkla anlatılmıyordu. Aynı zamanda Almanya'daki Protestan Prensler ile de ilişkilerini sıkı tutuyor, elçileri onun Augsburg İman İkrarını kabul ettiğini iletiyorlardı. Yine de Elizabeth ikrarı imzalamamıştı. Bu ‘Elizabethçi Uzlaşma’, Roma Katolik izlerinin silinmesini isteyen radikal Protestanlar tarafından da hoş karşılanmamıştı ve Katolik törenleriyle formlarının (papaz giysileri, haç işareti, Azizler Günü vs.) ortadan kaldırılmasını savunurken İngiliz Kilisesi içinde kalan Protestanlar, Püritenler olarak anılır hale gelmeye başlamıştı.²³⁰ Püritenler, İngiliz Protestanlığı içinden çıkan bir hareketti. İngiliz reform hareketinin yarım kalmasına ve yavaş işlemesine bir tepki olarak dinin tüm insan eli dogmalarından arınmış en saf haline getirilmesine inanan koyu-dindar bir savunu olarak belirmişti. Anglikan Kilise'den bağımsız bir topluluk değillerdi, aksine Anglikan Kilise'de gördükleri eksikliklere ve yavaş işleyen reformlara tepkililerdi. ‘Püritenler’ olarak tanınan bu insanlar, vaazlara risaleler yayınlamaya, dini sohbetlerde, toplumsal davalarda ve örgütlenmede disipline önem vermeye başlamışlardı. Püritenlerin bu süreçte soylular arasında ve parlamento içinde kendilerine taraftar bulması ve buna ilaveten Oxford ve Cambridge'deki öğretim üyelerinden destek görmesi hareketin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştı.²³¹ Kraliçe'nin beklentileri karşılamayan ‘orta yol’ politikaları dolayısıyla Anglikan Kilise içindeki farklı görüş ayrılıkları da sesini yükseltmeye başlamıştı. Piskoposluk kilisesi yönetimini reddeden ve din adamlarının eşitliğini savunan ve Kalvenist öğretiyi her şeyin üstünde tutan Protestanlar, Presbiteryen olarak anılırken; tüm dini otoritenin yerel ellerde olması gerektiğini savunanlar Kongregasyonalistler, Seperatistler veya Bağımsızlar olarak anılıyorlardı.

Katolik karşı-reformunun uygulayıcıları Cizvit tarikatı da 1580 yılında Robert Parsons (1546-1610) ve Edmund Campion (1540-1581) ile İngiltere'de misyonerlik faaliyetlerine girişmişlerdi. Elizabeth, Cizvit faaliyetleri için de sıkı önlemler almıştı. Cizvitler, Katolikler

²²⁹ Tanilli, **a.g.e.**, s.109.

²³⁰ Lindberg, **a.g.e.**, s.321.

²³¹ Ali İsra Güngör, Hristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 7, Sayı. 21, 2005, s.10.

için ayin düzenleyip onları Elizabeth'in dinde tek tiplilik politikalarına karşı direnmeye teşvik ediyorlardı. Bunun sonucunda Campion yakalanmış ve idam edilmiş, Parsons ise Katolik rahip olmak isteyen İngilizler için okullar açmak için Avrupa'ya dönmek zorunda kalmıştı.²³²

İskoçya Kraliçesi Mary Stuart'ın varlığı, Katolik çevrelerce tahta onun geçmesinin savunulmasına yol açıyor ve Katolikliği diriltme umutlarının sembolü sayılıyordu. Buna yönelik komploların artmasıyla beraber 1580'den sonra Elizabeth'in gözünde Katolikler bir hain olarak görülmeye başlandı ve mezhepleri yasaklandı, aynı zamanda papalık destekçisi İspanyolların işgal tehdidi ile Mary Stuart 1587'de ölüme terkedildi.²³³ Egemenliğinin sonlarına doğru, İspanya-Papalık ortak istilas olma durumu uyruklarının kendisine sadık kalmayacağına dair yükselen kuşkular, kilise ayinlerine katılmayı reddeden Katoliklere verilen para cezaları ile hapis cezalarının artmasına yol açtı.²³⁴ Elizabeth'in döneminde Katolikler sapkın olarak görüldüklerinden değil hain olarak görüldükleri için öldürülmüşlerdi.

Elizabeth döneminde İngiltere, din yüzünden Almanya ve Fransa'daki kadar siyasi bir bölünme yaşamadı.²³⁵ Aksine Anglikan Kilisesi'nin kurumsal yapısının kurulması dini görüşler açısından farklılaşmalar yaşansa da bir ulusal bütünlük inşası rolü oynamıştı. Babası gibi, Elizabeth de İngiltere'de reformun seyrini Tudor'lara özgü kraliyet üstünlüğü kaygısı ışığında belirlemişti ve bu sebepten hiç evlenmemişti.²³⁶

Elizabeth İngiltere'si²³⁷

²³² Wiesner-Hanks, **a.g.e.**, s.265.

²³³ Tanilli, **a.g.e.**, s.109.

²³⁴ Wiesner-Hanks, **a.g.e.**, s.243.

²³⁵ Roberts, **a.g.e.**, s.320.

²³⁶ Lindberg, **a.g.e.**, s.324.

²³⁷ Wise Bauer, **a.g.e.**, s.308.

SONUÇ

Ortaçağdan modern döneme geçiş süreci özellikle Avrupa için oldukça sancılı bir süreç oldu. Avrupa hem yeni bir çağa geçiyor, hem de o güne kadar geçmişten gelen yapı değişikliğe uğruyordu. Değişim süreci özellikle Batı Avrupa toplumsal sınıf yapısını da dönüştürdü. Ekonomik, sosyal, siyasal, dini alanda büyük toplumsal bölünmelerin yaşandığı erken modern dönemde, rönesansın başlattığı ‘akıl çağı’ ile skolastik düşüncenin duvarları yavaş yavaş ortadan kalkıyordu, bununla birlikte Kilise’nin tüm ortaçağ boyunca sürdürdüğü dogmatik düşünce sarsılıyor ve son dönemlerde zenginlik ve refahının gittikçe arttığı gözlemlenen papalık kurumuna karşı sesler taraftar toplamaya başlıyordu. Ortaçağ feodal ekonomik sistemi erken modern dönemde yerini ilk kapitalist hareketlenmelere bırakıyordu. Ekonomideki bu değişim kimi toplum katmanlarını memnun ederken kimileri için de adeta bir sonun başlangıcıydı.

Erken modern dönemde toplumsal bölünmelerin ana kaynağını reform hareketleri oluşturdu. Toplumsal bölünmeler bu dönemde yatay bir düzlemde değil, birbiriyle girift bir şekilde gerçekleşmişti. Ekonomik süreçle başlayan bu dönüşüm siyasal ve ideolojik süreçlerle iç içe geçerek ve de bu dönüşüme eklenilerek bir reform sürecini dayatı. Ekonomik çıkarlar, siyasal ve dinsel yaklaşımları da belirliyordu. Aynı şekilde siyasal çıkarlar da dinsel yaklaşımları karşılıklı bir biçimde etkiliyordu. Reformun ortaya çıkarttığı alevler bir anda tüm Batı Avrupa’yı sarmış, toplumu bölmüş, önemli siyasal sonuçlar doğurmuş ve din savaşlarına yol açmıştı.

Reformun şekilleniş biçimleri farklı ülkelerde farklı devlet yapılarının geleceğini belirlemişti. Ancak kıta Avrupası’ndaki hem kültürel hem de sınıfsal farklılıklarla İngiltere’deki kültürel ve sınıfsal farklılıklar her iki tarafta da reformun farklı şekilde ilerlemesine yol açtı. İngiliz Anglikan Kilisesi’nin ortaya çıkışı, İngiltere’nin kendine özgü koşullarının bir sonucuydu. Kıta Avrupası’nda bu süreç Protestanlığa evrilirken, İngiltere’de bağımsız bir Anglikan Kilisesi’nin oluşumu ile sonuçlandı.

İngiliz ve Alman reformlarının sonuçlarına mezhepçilik özeline bakıldığında devlet inşasını etkilemesi bakımından farklılıklar göze çarpmaktadır. Almanya’daki mezhepsel bölünmeler Augsburg Barışı ile daha da net bir hal almıştı. Prensliklerin kendi bölgelerinde mezhepleri belirleme hakkını kazanmaları ile her prenslik merkezi yapıdan daha özerk bir konuma gelmiş oldu ve bölgesel kiliseler kuruldu. Siyasal çekişmelere bir de dini çekişmeler eklenince Almanya’nın bölünmüş siyasal yapısı pekişmiş oldu. Reform ateşinin ilk

yakıldığı yer olan Almanya’da kurulan kiliseler bölgesel bir tekelleşme içine girerken; İngiltere’de Anglikan Kilise’si devlet eliyle ve devletle bütünleşik bir yapı ortaya koydu.

İngiltere’de VIII. Henry ile başlayan Katolik Kilise’den kopuş süreci İngiliz Kilisesi’nin kurulmasıyla devam etti. Fakat Anglikan Kilise’sinin asıl bağımsız ve kurumsal yapısının sağlanması Elizabeth döneminde gerçekleşti. Elizabeth’in ‘orta yol’ politikası çerçevesinde şekillendirdiği Anglikan Kilisesi, tek bir görüşün etkisinde yükselmedi ve bu kendine has kurumsal yapıda tam bir ulusal kilise örneği olarak inşa edildi. İngiliz ulusunun bütünlüğünün adeta bir sembolü olarak ortaya çıktı. Protestanlıkta var olan kadercilik inancı da ‘seçilmiş ulus’ görüşünün yaygınlaşmasında rol oynamıştı. Özellikle İngiltere’nin üstesinden geldiği sorunlar karşısında (İspanyol tehdidini bertaraf etmesi, İngiliz Katolik Kilisesi’nin reddedilmesi, Kraliçe’ye komplonun ifşa edilmesi ve başarısız olması gibi) Tanrı tarafından seçilmiş bir ulus olduğuna inanılmış ve bu da ulusal bütünlüğe katkı sağlamıştı. Ayrıca hükümdar, Papa ve Tanrı arası ilişkilerin hükümdar lehine yeniden düzenlenmesi ve hükümdarın Kilise’nin en yetkili kişisi olarak tanımlanması siyasal otoritenin adeta bir zaferiydi.

Reform etkisini kültürel, ekonomi, sanat, edebiyat alanlarında da göstermişti. Reform ile dünya yaşamı yeniden düzenlenmişti. Yaşayan kişilerin görevi artık ölenlere hizmet etmek değil, bu dünya üzerindeki görevlerini yerine getirmektir. Dünya hayatının biçimleniş şekli ile Tanrı’ya ulaşılabilir fikri doğmuştu. Toplumsal ilişkileri de derinden etkileyen reform, kadın-erkek ilişkilerine de yepyeni bir perspektif sunuyordu. Reformist rahiplerin evliliği reddetmemeleri ve evlenmeleri oldukça uzun tartışmalara yol açmıştı. Reformcu rahiplerin eşleri de kocaları ile birlikte papazlık görevlerinde, Kutsal Kitap’ın yorumlanmasında, teolojik söylemlerde aktif olmuşlardı.

Ortaçağ düşünce sistemi rönesansın açtığı kapıdan giren reform ile büyük darbe almış, eski sistemi savunanlar, yeni sistemi savunanlar ve yeni sistem savunucuları içinde farklı eğilimleri olanlar arasında büyük toplumsal bölünmelere sahne olmuştu. Modern dönemin doğuşunu sadece reforma bağlamak ne kadar yetersiz olursa, modernite önündeki dogmatik engellerin kaldırılmasındaki büyük etkisinin hakkını vermek de o kadar doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğluları, Mehmet Ali: **Batı'da Siyasal Düşünceler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Ağaoğluları, Mehmet Ali; Köker, Levent: **Tanrı Devletinden Kral - Devlete**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008.
- Alatlı, Alev: **Batı'ya Yön Veren Metinler II**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014.
- Atkinson, James: **Luther - Early Theological Works**, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 2006.
- Barlow, Frank: **The Feudal Kingdom of England**, New York, Routledge – Taylor & Francis Group, 2014.
- Briggs, J; Harrison, C ; McInnes, A; Vincent, D: **Crime and Punishment in England**, London, UCL Press - Taylor & Francis e-Library, 2005.
- Brotton, Jerry: **Rönesans**, Çev. Hakan Gür, Ankara, Dost Yayınevi, 2012.
- Braudel, Fernand: **Medeniyet ve Kapitalizm**, Çev. Mustafa Özel, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996.
- Çatalbaş, Resul: **Anglikan Kilisesi ve Günümüz İngiltere'sindeki Yeri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) , 2011.
- Dixon, C. Scott; Schorn-Schütte, Luise: **The Protestant Clergy of Early Modern Europe**, New York, Palgrave Macmillan Ltd, 2003.
- Eco, Umberto: **Ortaçağ, Cilt II: Katedraller, Şövalyeler, Şehirler**, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2014.
- Eco, Umberto: **Ortaçağ: Cilt IV: Keşifler, Ticaret, Ütopyalar**, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2015.

- Engels, Friedrich: **Alman Köylü Savaşı**, Çev. Okay Gönensin, İstanbul, Yordam Kitap, 2018.
- Erasmus, Desiderius: **Deliliğe Övgü**, Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Alfa Yayınları, 2018.
- Fanfani, Amintore: **Catholicism, Protestantism and Capitalism**, 1st Edition, Norfolk, The Continuum International Publishing, 2003.
- Febvre, Lucien: **Martin Luther Alın Yazısı**, Çev. Serpil Gürer, Ankara, Cümle Yayınları, 2016.
- Fordham University : “**Medieval Sourcebook: Urban II: Speech at Council of Clermont, 1095, according to Fulcher of Chartres**”, <https://sourcebooks.fordham.edu/source/urban2-fulcher.asp> , 31.07.2019, 22.01.
- Fulbrook, Mary: **Almanya’nın Kısa Tarihi**, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014.
- Gunther, Karl: **Reformation Unbound; Protestant Visions of Reform in England 1525-1590**, 1st Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.
- Gül, Muammer: **Ortaçağ Avrupa Tarihi**, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2014.
- Güngör, Ali İsra: Hristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 7, Sayı. 21, s.7-26, 2005.
- Harman, Chris: **Halkların Dünya Tarihi**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, Yordam Kitap, 2010.
- Hartmann, Anja V. ; Heuser, Beatrice: **Tarih Boyunca Avrupa’da Savaş ve Barış**, Çev. Onur Atalay, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2006.
- Hill, Christopher: **İngiliz Devrimler Çağı- Demokratik Devrimden Sanayi Devrimi’ne 1530-1780**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015.
- Hillerbrand, Hans J. : **The Protestant Reformation**, London, Macmillan & Co Ltd, 1968.

- Hobsbawm, Eric: **Sosyal İsyancılar**, Çev. Necati Doğru, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1995.
- Horrox, Rosemary: **Fifteenth-Century Attitudes: perceptions of society in late medieval England**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Huberman, Leo: **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Çev. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- İnalcık, Halil: **Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.
- İstanbul Protestan Kilisesi Vakfı: **İsa'nın Yaşamı ve İlk Kilise Tarihi, Luka - Elçilerin İşleri - Romalılar**, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2013.
- KDG Wittenberg Impressum: www.luther.de , 14.04.2016, 01.43.
- Lee, Stephen J. : **Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789**, Çev. Ertürk Demirel, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2015.
- Le Goff, Jacques: **Ortaçağ Batı Uygarlığı**, Çev. Hanife Güven, Uğur Güven, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Lindberg, Carter: **Avrupa'da Reform Tarihi**, Çev. Özgür Umut Hofaşçı, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2014.
- Lowe, Ben: **Commonwealth and the English Reformation**, Surrey, Ashgate Publishing, 2010.
- Luther, Martin: **Doksan Beş Tez**, Çev. C. Cengiz Çevik, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Machiavelli, Niccolo: **Prens**, Çev. Kemal Atakay, İstanbul, Can Sanat Yayınları, 2011.
- Meiksins Wood, Ellen: **Kapitalizmin Arkaik Kültürü**, Çev. Oya Köymen, İstanbul, Yordam Kitap, 2017.
- Meiksins Wood, Ellen: **Özgürlük ve Mülkiyet**, Çev. Oya Köymen, İstanbul, Yordam Kitap, 2016.
- Meiksins Wood, Ellen: **Yurttaşlardan Lordlara**, Çev. Oya Köymen, İstanbul, Yordam Kitap, 2017.

- More, Thomas: **Ütopya**, Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009.
- Olgun, Hakan: “Hristiyanlık ve Sekülerleşme İlişkisi ya da Seküler Dindarlığın Teolojisi”, **İnsan&Toplum Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 4, s.135-156, 2012.
- Olgun, Hakan: “Katolik Kilisesi’nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi”, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 18-19, s.327-346, 2005.
- Ökten, Kaan H. : **Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihinin Giriş**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2003.
- Pelz, William A. : **Modern Avrupa Halkları Tarihi**, Çev. Nil Tuna, İstanbul, Kolektif Kitap, 2017.
- Pianzola, Maurice: **Thomas Münzer ve Köylüler Savaşı**, Çev. Jale Reyhan İdemen, İstanbul, Evsensel Basım Yayın, 2005.
- Pirenne, Henri: **Hız. Muhammed ve Charlemagne**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- Pirenne, Henri: **Ortaçağ Avrupası’nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Pirenne, Henri: **Ortaçağ Kentleri**, Çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.
- Roberts, J. M. : **Avrupa Tarihi**, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2015.
- Rosendale, Timothy: **Liturgy and Literature in the Making of Protestant England**, New York, Cambridge University Press, 2007.
- Russ, Jacqueline: **Avrupa Düşüncesinin Serüveni**, Çev. Özcan Doğan, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2019.

- Sander, Oral: **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.
- Skinner, Quentin: **The Foundations of Modern Thought : Vol. 2 The Age of Reformation**, Cilt 2, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Skinner, Quentin: **Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri: Cilt I : Rönesans**, Çev. Eren Buğlalılar, Barış Yıldırım, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2014.
- Sormunen, Eino: **Martin Luther Kutsal İnanç Adamı**, Çev. Pekka Karvanen, İstanbul, GDK Yayınları, 2011.
- Şahin, Mehmet: **Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği**, Ankara, Barış Platin Kitabevi, 2009.
- Şenel, Alaeddin: **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2004.
- Tanilli, Server: **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 16.-17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya**, III. Cilt, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Tunçay, Mete: **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Watson, Peter: **Fikirler Tarihi**, Çev. Kemal Atakay, Barış Pala, Bahar Tırnakçı, Nurettin Elhüseyni, Kaya Genç, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Wiesner-Hanks, Merry E. : **Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789**, Çev. Hamit Çalışkan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.
- Wise Bauer, Susan: **Dünya Tarihi, 2. Cilt: Ortaçağ**, Çev. Mihriban Doğan, İstanbul, Say Yayınları, 2014.
- Woods Jr. , Thomas: **How the Catholic Church Built Western Civilization**, Washington D.C., Regnery Publishing, 2012.
- Yetişgin, Memet: **Modern Avrupa Tarihi**, Ankara, Nobel Yayın, 2014.